

T.C
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

LİBERAL, SAĞ VE SOL
İDEOLOJİLERDEN YOLA ÇIKARAK
DEVLETİ KAVRAMSALLAŞTIRMAK

Yüksek Lisans Tezi

Beyzanur COŞĞUN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Liberal, Sağ ve Sol İdeolojilerden Yola Çıkararak Devleti Kavramsallaştırmak” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 07.07.2021

Beyzanur COŞĞUN

LİBERAL, SAĞ VESOL İDEOLOJİLERDEN YOLA ÇIKARAK

DEVLETİ KAVRAMSALLAŞTIRMAK

Beyzanur COŞĞUN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

ÖZET

Devlet ve ideoloji kavramları, siyaset bilimi literatüründe en çok araştırılan konuların başında gelmektedir. Kuramsal düzeyde devleti açıklamak, farklı ideolojik perspektiflerin bakış açılarına odaklanmayı gerektirir. Nitekim her ideoloji, devleti farklı bir biçimde anlamlandırmakta, ona farklı roller biçmektedir.

Bu çalışma, devlet nedir, devlet temelini nereden almış ve nasıl ortaya çıkmıştır, devlet bir amaç mı yoksa araç mıdır, ideoloji nedir, sağ ve sol kavramları nasıl ortaya çıkmıştır, sağ ideolojiler ve sol ideolojiler devleti nasıl açıklar ve hangi vazifelerle değerlendirilir, gibi temel araştırma sorularından yola çıkarak ideolojilerin devletin ilişkilenmesini sorunsallaştırmaktadır. Bu bağlamda çalışma, sağ, sol ve liberal ideolojilerin devlete yönelik yaklaşımları kategorize eden kuramsal bir çalışma niteliğindedir.

Çalışmada, siyaset kuramının temel kaynaklarından yararlanılarak kapsamlı bir ikincil kaynak taraması yapılmış, ana ideolojik yönelimlerin devlete dönük tasavvurları açıklanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle, dört ana bölümde yapılandırılan çalışmanın ilk bölümünde devletin kökenine dair yaklaşımlar ve çağlara göre düşüncülerin devleti nasıl kavramsallaştırdığı incelenmiştir. İlk Çağ, Orta Çağ, Modern Çağ ve Yakın Çağ'da devletin tarihsel gelişimi kronolojik olarak ele alınmıştır. İlk Çağ'da Platon ve Aristoteles'in, Roma döneminde Polybios, Cicero ve Seneca'nın, Orta Çağ'da, Hristiyan ve İslam düşünürlerinin devlete yönelik görüşleri değerlendirilmiştir.

rilmektedir. Modern Çağ'da ise Nicola Machiavelli, Thomas More ve Jean Bodin'in devlete yönelik felsefi değerlendirmeleri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri ise, temel ideolojilerin devlete yönelik kuramsal analizlerine ayrılmaktadır. İlk olarak, çalışmanın ikinci bölümünde merkez ideoloji olarak görülen liberalizm ideolojisinin devleti nasıl kavram-sallaştırdığı ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde sağ ideolojilerin devlete dair yaklaşımları analiz edilmektedir. Bu bağlamda, sağ ideolojiler milliyetçilik, muhafazakârlık ve faşizm şeklinde gruplandırılmaktadır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise sol ideolojilerin devleti nasıl yorumladıkları konu edilmektedir. Bu bölümde sol ideolojiler sosyalizm, Marksizm-Komünizm, sosyal demokrasi ve anarşizm olarak tasniflenmektedir.

Sonuç olarak, liberalizm ideolojisi minimal devlet anlayışı etrafında şekillenmektedir. Devlete minimum yetkiler verilmesi gerektiğini savunan liberalizm, tarihsel süreç içerisinde ekonomik nedenlerle dönem dönem devletin yetki alanını genişletmiştir. Sağ ideolojiler genel olarak bakıldığında devleti kutsal bir amaç olarak görmektedir. Özellikle milliyetçilik ve faşizm, milli değerlere vurgu yaparak devletin özyönetimini sürdürmek istemektedir. Muhafazakârlık ise geleneklere vurgu yapmaktadır. Toplumu geleneklerin oluşturduğunu düşünen muhafazakârlık geçmişten gelen değerleri geleceğe taşımak istemektedir. Sol ideolojiler ise genel olarak devleti araç olarak görmektedir. Sosyalizm, devlete revizyonist bir rol biçerken; Marksizm devrim temelli devletsiz bir toplum tasavvur etmektedir. Son olarak anarşizm, devleti bireysel özgürlüğe tehdit olarak görmekte; devletin tamamen yok olmasını istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, İdeoloji, Liberalizm, Muhafazakârlık, Milliyetçilik, Faşizm, Sosyalizm, Marksizm, Komünizm, Anarşizm.

CONCEPTUALIZING THE STATE TAKING THE PATH FROM LIBERAL, RIGHT AND LEFT IDEOLOGIES

Beyzanur COŞĞUN

Department of Political Science and Public Administration

M. A. Thesis, June 2021

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ABSTRACT

The concepts of state and ideology are among the most researched issues in the political science literature. Explaining the state at the theoretical level requires focusing on the perspectives of different ideological perspectives. Thus each ideology interprets the state differently and assigns different roles to it.

This study consists of a basic research such as what is the state, where it took its foundation from and how it came about, is the state an aim or a intermediary, what is the ideology, how the concepts of right and left emerged, how right ideologies and left ideologies explain the state and what duties are they evaluated. It is problematizes the relation of ideologies with the state, based on his questions. In this context, the study is a theoretical study that categorizes the approaches of right, left and liberal ideologies towards the state.

In the study, a comprehensive secondary literature review was made using the basic sources of political theory, and the views of the main ideological orientations towards the state were tried to be explained. From this point of view, in the first part of the study structured in four main sections, the approaches on the origin of the state and how thinkers conceptualize the state according to the ages are examined. The historical development of the state in the First Age, the Middle Ages, the Modern Age and the Near Age has been discussed chronologically. The views of Plato and

Aristotle in the First Age, Polybios, Cicero and Seneca in the Roman period, Christian and Islamic thinkers in the Middle Ages are evaluated. In the Modern Age, the philosophical evaluations of Nicola Machiavelli, Thomas More and Jean Bodin towards the state were examined.

The second, third and fourth parts of the study are devoted to the theoretical analysis of basic ideologies towards the state. First, in the second part of the study, how the ideology of liberalism, which is seen as the central ideology, conceptualizes the state. In the third part of the study, the approaches of the right ideologies towards the state are analyzed. In this context, right-wing ideologies are grouped as nationalism, conservatism and fascism. In the fourth part, which is the last part, how left ideologies interpret the state are discussed. In this section, left ideologies are classified as socialism, Marxism-Communism, social democracy and anarchism.

As a result, the ideology of liberalism is shaped around the minimal understanding of the state. Liberalism, which defends that the state should be given minimum powers, has expanded the jurisdiction of the state from time to time due to economic reasons. Right ideologies generally see the state as a sacred goal. Especially nationalism and fascism want to maintain the self-management of the state with an emphasis on national values. Conservatism emphasizes tradition. Conservatism, which thinks that the society is formed by traditions, wants to carry the values from the past to the future. Left ideologies, on the other hand, generally see the state as a tool. While socialism assigns a revisionist role to the state; Marxism envisions a stateless society based on revolution. Finally, anarchism sees the state as a threat to individual freedom; anarchism wants the state to disappear completely.

Keywords: State, Ideology, Liberalism, Conservatism, Nationalism, Fascism, Socialism, Marxism, Communism, Anarchism.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda bilgisini, tecrübesini ve desteğini benden esirgemeyen; sohbetiyle, olumlu tavrıyla ve fikirleriyle beni cesaretlendiren; birlikte çalışmaktan ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. İşini titizlikle yürüten bir danışmanla çalışmak beni her zaman güçlü ve şanslı hissettirdi.

Son olarak, tüm hayatım boyunca benim yanımda olan, aldığım kararları destekleyen, çalışma sürecinde maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen, her daim yanımda olan annem Süreyya COŞĞUN ve babam Fatih COŞĞUN'a teşekkür ederim. Çalışma süresince yanımda olan kardeşim Abdullah COŞĞUN'a teşekkür borçluyum.

Beyzanur COŞĞUN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DEVLETE YÖNELİK KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	7
II. DEVLETİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KÖKENİ	15
A. Antik Yunan’da Devlet: Polis Devleti	15
1. Platon (M.Ö. 428-348): İdeal Devlet ve Yönetimlerin Tasnifi	17
2. Aristoteles (M. Ö. 384-322): İyi ve Kötü Yönetimler	20
B. Roma Devleti: Krallık, Cumhuriyet, İmparatorluk.....	22
1. Polybios (M.Ö. 203-120): Yönetimlerin Dolaşımı	23
2. Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43): Hukuki Ortaklık	25
3. Lucius Annaeus Seneca (M.Ö 4-M.S. 65): Şiddet ve Baskı	26
C. Orta Çağda Devlet: Feodal Devlet.....	27
1. Hristiyan Düşüncesinde Devlet: Aurelius Augustinus (Aziz Augustinus 354-430) ve Thomas Aquinas (Aquinalı Thomas 1225-1274).....	29
2. İslam Düşüncesinde Devlet: Farabi (Muallim-i Sâni 870-950) ve İbn-i Haldun (1332-1406)	31
D. Yeni Çağda Devlet: Modern Devlet	34
1. Niccolo Machiavelli (1469-1527): Devletin Devamlılığı	35
2. Thomas More (1478-1535): Ütopya	37
3. Jean Bodin (1530-1596): Egemenlik	38

İKİNCİ BÖLÜM

I. SİYASAL İDEOLOJİLERİN KÖKENİ VE LİBERALİZM	42
II. LİBERALİZM: TANIM VE YAKLAŞIMLAR.....	46
A. Klasik Liberalizm: Minimal Devlet Anlayışı	50
B. Çağdaş Liberalizm: Refah Devlet Anlayışı	54

C. Neo-Liberalizm: Gece Bekçisi Devlet Anlayışı	58
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ.....	62
A. Milliyetçi İdeolojinin Gelişimi ve Ana Temalar: Millet, Kimlik Politikaları ve Ortak Dil	63
B. Milliyetçi Devlet Anlayışı	67
II. MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİ.....	71
A. Muhafazakâr İdeolojinin Gelişimi ve Ana Temalar: Sınırlı İnsan, Soyut Akıl ve Gelenek.....	73
B. Muhafazakâr Devlet Anlayışı	77
III. FAŞİST İDEOLOJİ	81
A. Faşist İdeolojide Devlet	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. SOSYALİST İDEOLOJİ	89
A. Karl Marks: Bilimsel Sosyalizm ve Komünizm	93
B. Ortodoks Marksizme Eleştiri: Batı Marksizmi ve Devlet	99
1. Antonio Gramsci (1891-1937): Hegemonik Mücadele.....	99
2. Louis Althusser (1918-1990): Devletin Baskı ve İdeolojik Aygıtları.....	103
3. Nicos Poulantzas (1936-1979): Marksizm'e Devlet Katkısı	105
II. SOSYAL DEMOKRASİ	107
III. ANARŞİZM.....	113
SONUÇ.....	118
KAYNAKÇA.....	128

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde devletin ne olduğu, görevi, insan hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmek için bir araç mı yoksa başlı başına kendinde bir amaç mı olduğu merak konusu olmuş ve araştırma konusu edilmiştir. Bu yüzden devlet ile ilgili çeşitli tanımlar geliştirilmiştir. Devlete ilişkin yapılan tanımlar yaşanan coğrafya, konuşulan dil, inanılan din, sahip olunan kültür açısından farklılıklar gösterir.¹ Tanımların farklılık göstermesi devletin oluşumunu etkileyen kaynakların çeşitli oluşundandır. Bunun nedeni, devletin ele alındığı dönemdeki olayların farklılık göstermesidir.² Bu yüzden, devletin tarihsel ve konjonktürel bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.³ Buna ek olarak, toplumların ihtiyaçları da değişkenlik gösterdiğinden, devlette bunlar etrafında şekillenmektedir. Bu nedenle, devlet konusunda geliştirilen kuramsal araştırmaların üzerinde uzlaştığı ortak bir tanım bulunmamaktadır.⁴

Antik Yunan düşünürlerinden günümüz düşünürlerine kadar üzerinde en çok teori üretilen konuların başında devlet yer almaktadır.⁵ Örneğin Marksizm, devletin sınıfsal bir yapı olduğunu ileri sürüp kapitalist sınıfın proleter sınıf üzerinde hâkimiyetini sağlayan bir örgütlenme olduğunu ileri sürer. Milliyetçilik ideolojisi devleti en üstün değer olarak görüp kutsal bir amaç olduğunu söyler. Sosyalizm ise toplumsal düzeni sağlamada devleti düzenleyici bir güç olarak görmektedir.⁶ Devlete olan bakış açılarının çeşitli olması kavram üzerinde net bir tanım yapılamayıp ihtilaflı kalınmasına neden olmuştur. Bu açıdan, farklı ideolojik salınımların devleti nasıl kavramsal-laştırdığı, üzerinde çalışılmaya değer bir araştırma sorunu etrafında bu çalışmanın temel çerçevesini belirlemektedir.

¹ Davut Dursun, *Siyaset Bilimi*, 7.bs., İstanbul 2014, s. 145.

² A.P. d'Entreves, *Devlet Kavramı*, C.B. Akal (edt.), Devlet Kuramı, (193-215), 2.bs., Ankara 2005.

³ John A. Hall ve G. John Ikenberry, *Devlet*, (çev. Yeşeren Olgu Alibeygil, Murat Şipal), Ankara 2000, s.10.

⁴ Dursun, s.145.

⁵ Ali Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara 2014, s.47.

⁶ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul 2007, s.35-36.

Çalışma, bu temel araştırma sorunsalından hareket ederek, dört ana bölümde yapılandırılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde toplumları yöneten bir devletin varlığı belli bir dönemden sonra mümkün olabilmıştır.⁷ Devletin nasıl oluştuğuna dair izleri ararken ilk çıkış noktasını, siyasal düşünceler tarihinin de başlayıp geliştiği Eski Yunan oluşturacaktır. Eski Yunan'dan başlayıp Modern Çağ'a kadar kronolojik bir tarihsel izleği takip eden birinci bölüm, iki ana başlık altında değerlendirilmektedir. İlk kısımda, devletin tanımı, devletin kökenine dair yaklaşımlar ve devleti oluşturan unsurlar ele alınmaktadır. İkinci kısımda, devletin tarihsel gelişimi ve kökeni anlatılmaktadır. İlk Çağ, Orta Çağ, Modern Çağ ve Yakın Çağ'da devletin tarihsel gelişimi incelenmektedir. İlkel topluluklardan daha düzenli bir yapıya geçildiği Eski Yunan'da, insanlar toplu halde yaşamaya başladığı zaman kendilerini yönetecek bir düzenleyici güce ihtiyaç duymuşlardır. İnsanlar daima kendileri için en iyi olanın arayışı içerisinde olduğundan ortak bir bilince varıldığı noktada devletin oluşması kaçınılmaz olmuştur. Devletin ya da yönetimlerin geçirmiş olduğu aşamalar insanın sosyal ve siyasal bir varlık olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Yunan uygarlığında devlet, seçkin bir yapıdır. Devlet yönetiminin ayrıcalıklı ve soylu sınıfın elinde olması gerektiği savunulmaktadır. Eski Yunan uygarlığını hâkimiyet altına alan Roma imparatorluğu; topraklarını genişletip yayılmacı bir politika izlemiştir. Roma döneminde de sınıfsal ayrımlar gelişmiştir. Toplumu, aristokratlardan oluşan 'patrisyenler' ve halkın oluşturduğu 'plebyenler' oluşturmaktadır. Roma döneminde devlet, toplumun düzenini ve güvenliğini sağlayabilmesi açısından gerekli bir kurum olarak görülmüştür. Devlet kurumu her şeyin üzerinde yer almıştır. Buna göre, bireylerin devlete olan sorumlulukları ailesine olan sorumluluklarından bile önce gelmelidir.⁸

Orta Çağ'da toplumsal yapıdan ekonomiye, siyasi hayattan hukuk düzenine kadar tüm bu sistemleri belirleyen yapı feodalitedir.⁹ Bu dönemde, tek zenginlik kaynağı topraktır ve birçok toprak sahibi olduğundan, toprak sahibi senyörler kendi

⁷ Hall ve Ikenberry, s.35.

⁸Bircan Şahin, <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020)

⁹ Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul 2000, s.67.

aralarında bir sözleşmeye başvurmuş ve ‘‘fief sözleşmesi’’ ya da ‘‘feodal sözleşme’’ adı altında hukuki ilişkileri düzenlemişlerdir. Orta Çağ’da siyasal düşüncüyü etkileyen bir diğer faktör ise Hristiyanlık olmuştur. Bu durumda Hristiyanlığın devlet anlayışına göre, insan için hayatın amacı yeryüzündeki maddi değerler ve nimetler olmamalı, aksine insan için önemli olan manevi değerler ve inanç olmalıdır. Bu yüzden devlet insan için bir hedef olmaktan çıkmakta; devletin olması ya da olmaması merkezi önemde görülmemektedir.¹⁰ Böylelikle, Orta Çağ’da devleti kimlerin yöneteceği ve devlet iktidarının nasıl şekilleneceği konusunda iki temel kriter ortaya çıkmaktadır. Birincisi toprak, ikincisi ise kilisedir.

15 ve 16. yüzyıllarda Rönesans’ın ve coğrafi keşiflerin etkisiyle Orta Çağ’ın skolastik düşünce etkisini yitirmiştir.¹¹ Sanat ve bilim gibi birçok alanda gelişmeler yaşanan Rönesans döneminde nüfus artmış, yerleşim yerleri genişlemiş ve ticaret önem kazanmıştır. Bu dönemde önem kazanan bir diğer unsur ise orta sınıf olmuştur. Orta sınıfın talepleri doğrultusunda ve o dönemde ticaretin yaygınlaşıp ulusal pazarın oluşması, siyasal olarak ulus devlet kavramını geliştirmiştir.¹² Modern dönemde ulus-devlet anlayışı yükselmeye başlamıştır. Yakın Çağ’da ise Fransız Devrimi sonrasında ekonomik ve siyasal hayat etkilenmiştir. Toplumsal hayatın değişmesiyle insanların değişeceği ve böylelikle devlet yönetiminin de değişeceği düşünülmektedir.¹³ Bu dönemler, aynı zamanda devletin laikleşmesi sürecinin de yaşandığı tarihsel aşamalardır.

Günümüzde devletlerin neredeyse hepsinin düzeni, siyasal sistemi, ideolojisi ya da düşünce sistemleri vardır. Yeni fikirlerin var olması, hâlihazırdaki ideolojinin eleştirilmesi, siyasal ve toplumsal olarak en iyiyi arama çabası, farklı ideolojilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İdeoloji, benzer fikir ve düşünceleri içerisine alan inanç sistemi olarak da tanımlandığından her ideoloji siyasal nitelikte olmayabilir.¹⁴ Gök-

¹⁰ Göze, s.84-87.

¹¹ Göze, s.110.

¹² İkizler, s.53.

¹³ Göze, s.251-252.

¹⁴ Öztekin, s.272.

han Atılğan, siyasal ideolojiyi, ‘‘mevcut toplumsal sistemi revize etmek, muhafaza, tahkim ya da alt etmeyi hedefleyen siyasi fikir kümeleri’’ olarak tanımlamıştır.¹⁵

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle ideoloji kavramı ele alınmaktadır. Tarihsel bağlam içerisinde ideoloji terimine atfedilen tanımlar ve özellikler aktarıldıktan sonra ideoloji yelpazesinin merkezinde yer alan liberalizm ideolojisi ele alınmaktadır. Daha sonra, Fransız Devrimi’nden sonra gelişen, sağ ve sol ayrımı üzerinden yola çıkılmaktadır. Bu ayrım, ideolojilerin mevcut statükoya olan yakınlıkları ile alakalıdır. İdeolojilerin konumlanışları ile ilgili birçok siyasal yelpaze mevcuttur. Ancak genel olarak kabul edilen yelpaze aşırı soldan aşırı sağa olacak şekilde şöyledir: Anarşizm, Komünizm, Marksizm, Sosyalizm, Liberalizm, Muhafazakârlık, Milliyetçilik ve Faşizm. Burada anarşizm, Marksizm, komünizm ve sosyalizm sol ideolojileri temsil ederken; muhafazakârlık milliyetçilik ve faşizm sağ ideolojileri temsil etmektedir. İlk ideoloji olarak ortaya çıkan liberalizm bu iki gruplanmanın dışındadır. Ancak diğer ideolojiler zamanla kendi içerisinde liberal fikirlerine yaklaşım ıraksamakta, melez ideolojiler de oluşabilmektedir.¹⁶

Liberalizm, Aydınlanma düşüncesi ile birlikte 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.¹⁷ Liberalizm, bireyi temel alarak bireylerin çıkarlarını ön planda tutan ve buna yönelik bir toplum inşası sunan siyasal ideolojidir. Bireycilik, özgürlük ve hoşgörü değerleri etrafında şekillenmiştir.¹⁸ Liberalizm bireyi ön plana çıkarırken; devleti de geri plana atmıştır. Liberalizm için devletin yetkileri olabildiğince sınırlandırılmalıdır. Liberalizmin bireyi tüm kurumlardan ve devletten üstün tutmuş; devlete sadece temel hakları korumada yetki vermiştir. Bu açıdan devlete yönelik araçsal bir bakış açısı söz konusudur. Kendi içerisinde de ayrıma giden liberalizm klasik, çağdaş ve neo-liberalizm olmak üzere incelenebilir.

¹⁵Gökhan Atılğan, *İdeoloji*, G. Atılğan, E.A. Aytekin (eds.), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (285-299), 2012, s.293.

¹⁶ Heywood, Siyasi İdeolojiler, Ankara 2007, s.33.

¹⁷Ömür Birler, *Liberalizm*, G. Atılğan, E.A. Aytekin (eds.), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (299-315), İstanbul 2012, s.299.

¹⁸ Heywood, s.189.

Çalışmanın üçüncü bölümünde sağ ideolojilerin nasıl ortaya çıktığı ve devleti nasıl kavramsallaştırdığı değerlendirilmektedir. Liberalizm ideolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte aynı dönemde milliyetçilik ve muhafazakârlık ideolojileri gelişmeye başlamıştır. Milliyetçilik ideolojisinin savunmuş olduğu değerler benimsenerek 20. yüzyılda da radikal bir ideoloji olan faşizm ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik ideolojisi, milli kimlik, organik toplum ve self-determinasyon gibi konulara vurgu yaparak devleti kavramsallaştırmıştır.¹⁹ Muhafazakâr ideoloji gelenek, mülkiyet, otorite ve hiyerarşi konuları etrafında şekillenmiştir. Son olarak faşizm ise mücadele, güçlü lider ve elitizme vurgu yapmaktadır. Üçüncü bölümde her ideolojinin tarihsel gelişimi ana temalar etrafında aktarılmış, bu temaların devletle ilişkisi ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise sol ideolojiler yer almaktadır. Sol ideolojilerden özellikle sosyalizmin ve Marksizm'in odağını kapitalizm eleştirisi oluşturmaktadır. Sosyalizm, kapitalist devlet anlayışının karşısında eşitlik, ortak mülkiyet ve toplumsallık kavramlarını benimsemiştir. Sosyalizm, kapitalist devlete karşı sosyalist devleti savunmaktadır. Buna karşılık Marksizm ise devrimi savunmuştur. Buna göre, devrimden önce işçi sınıfı bilinçlenip örgütlenecek; proletarya diktatörlüğünü kuracaktır. Proletarya diktatörlüğü kapitalist toplumdan komünist topluma geçişte bir devlet modeli sunmaktadır. Sol ideolojiler içerisinde yer alan sosyal demokrasi ise refah devleti anlayışını benimsemiştir. Son olarak anarşizm devleti bireysel ve toplumsal alanda tehdit olarak görmüş; ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Dördüncü bölümde her sol ideolojinin kendi içerisinde tarihsel olarak nasıl geliştiği incelenmiş; benimsemiş olduğu değerler aktarıldıktan sonra bu değerler çerçevesinde devleti nasıl konumlandığı analiz edilmiştir.

Bu çalışma nitel araştırma niteliğinde bir çalışma olup, ikincil kaynakların taranmasından yola çıkarak teorik bir araştırma şeklinde yapılandırılmıştır. Çalışmanın ana temalarını devlet ve ideolojiler oluşturmakta; çalışmanın literatür taraması ve kaynak incelemesinden yola çıkılarak alt kuramsal başlıklar şekillendirilmektedir. Literatür taramasında kitaplar, dergiler ve tezler ana kaynak olarak değerlendirilmiş-

¹⁹ Heywood, s.164.

tir. Devlet ve ideolojilerin kökeni konusunda Andrew Heywood'un "Siyasi İdeolojiler"; Leon P. 'ın "Siyasi İdeolojiler" ve Oktay Uygun'un "Devlet Teorisi" adlı kitabı ana kaynak niteliğindedir. Benzer şekilde, Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Kökler, Ahmet Cevizci ve Nur Vergin'in bu alanda yazmış olduğu eserler aydınlatıcı olmuştur. Liberal ideoloji ele alınırken John Locke, Eamonn Butler ve F. Gerald Gaus'un eserleri kuramsal çerçeveyi oluşturmakta kaynaklık etmiştir. Sağ ideolojiler içerisinde Anthony Smith ve Benedict Anderson'un eserleri devletin kavramsallaştırılmasında yol gösterici niteliktedir. Sol ideolojiler içerisinde ise Karl Marks, Friedrich Engels, Martin Carnoy'un eserleri aydınlatıcı olmuştur. Çalışmanın her bölümünde ideolojilerin devlet kavrayışı analiz edilmiş, temel ideolojilerin devleti nasıl ele aldığı değerlendirildikten sonra sonuç bölümünde ideolojiler birbiri ile karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DEVLETE YÖNELİK KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Devlet kelimesi, köken olarak Arapça “devle” kelimesinden türemiştir. Batıdaki karşılıkları ise İngilizcede “state”, İtalyancada “stato”, İspanyolca ve Portekizcede ise “estado”dur. Tüm bu Batı kökenli kelimeler kaynağını Latince “status” kelimesinden almaktadır.²⁰

Ekonomi, eğitim, sağlık, güvenlik alanlarında gerek ülke içinde gerekse ülke dışında devletin şekillendirici ve denetleyici etkisi bulunmaktadır.²¹ Devlete yönelik tanımları üç başlık altında inceleyen Heywood’a göre “idealist perspektif”, Hegel’in yazılarında görülmektedir. Hegel devleti karşılıklı olarak birbirini düşünen etik bir topluluk olarak görür. Bu düşünce devlete fazlasıyla iyimser bakmakta ve devleti idealleştirmekte, hatta kutsamaktadır. Bu yüzden diğer kurumlar ile devlet durumu arasında olan farkı birbirinden ayıramamaktadır. İkinci olarak “işlevselci perspektif”e göre devlet sosyal düzenin sağlanması ve devamlılığı için gerekli olan bir kurum olarak tanımlanır. Bu görüşe göre sosyal düzeni sağlayan aile, sendikalar ve kilise de devletle birleştirilmiştir. Son olarak “örgütsel perspektif”, devlet ve diğer kurumları birbirinden net bir şekilde ayırmaktadır.²² Bu yüzden devletin egemen olduğunu ve toplumdaki diğer kurumların ve grupların üzerinde olduğunu belirtir. Aile, sendikalar ve kiliseler gibi özel kurumlar bireysel çıkarlar için var iken; devlet kurumu kolektif kararlar almak için vardır ve aldığı kararlar toplumsal çıkara yöneliktir.

Antik Yunan düşünürlerinden günümüz düşünürlerine kadar birçok filozof devlet kavramı üzerine düşünceler geliştirmişler; tanımlar ortaya koymuşlardır.²³ Yapılan tanımlardan birincisi; devletin sınıfsal bir yapı olduğudur. Bu düşünce, Marksist

²⁰ Kemal Gözler, “‘Devlet’ Kelimesi Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 129, Mart 2017, s.7

²¹ Heywood, s. 125.

²² Heywood, s.126.

²³ Öztekin, s. 47.

perspektiften hareketle, devletin belirli bir sınıfın çıkarları etrafında örgütlendiği düşüncesidir.²⁴ İkinci bir görüşe göre; en üstün değer olarak kabul edilen devlet, tamamen bir amaçtır.²⁵ Bu perspektif, daha ziyade sağ ideolojilerde karşımıza çıkar. Örneğin, Hegel'e göre devlet, Tanrı'nın dünya üzerindeki yansımasıdır.²⁶ Bu durumda, toplumu meydana getiren bireylerin ve onlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde en üst konumdadır.²⁷ Üçüncü görüşe göre devlet, toplumsal düzeni sağlamada bir araç olarak görülür. Liberal temelli bu görüş, devleti toplumsal düzeni, huzuru ve güvenliği sağlama noktasında araçsallaştırmıştır.²⁸ Devlete yönelik yaklaşımların bu kadar çeşitli olması kavram üzerinde net bir tanım yapılamayıp ihtilafli kalınmasına neden olmaktadır. Devlet, soyut bir kavram olmakla birlikte²⁹; gelişmesi, genişlemesi ve örgütlenebilmesi açısından kurumların en kapsamlısı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.³⁰

Kronolojik olarak incelendiğinde, ilk insan toplulukları bir süre devletsiz hayat sürmüşlerdir. Böyle bir yapıda kanunlar ile uygulama birbirinden ayrılmadığından devlet henüz farklılık göstermemiştir. Günümüzdeki anlamı ile devlet kavramı ilk kez 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış olsa da 16. yüzyılda modern devletlerin kurulmaya başlamasıyla güncel tanımına ulaşmıştır.³¹ İnsanların birbiri arasında ilişkileri geliştikçe ve artan nüfusun da etkisiyle birlikte örgütlenmeler başlamıştır. Toplum inşasında ahlak ve değerler önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, toplumsal düzenin kurucu öğeleridir.³² Değerler ideal olanı hedeflediğinden, devlette da-

²⁴Kapani, s.35.

²⁵ Kapani, s.35.

²⁶ Dursun, s.147.

²⁷ Sertan Çınar, Ulus-Devletten Küreselleşmeye Devletin Otoriterleşmesi, (Danışman: Prof. Dr. Ramazan Günlü), Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020, s.6.

²⁸ Dursun, s.147.

²⁹ Öztekin, s. 47.

³⁰ Kapani, s.46.

³¹ Çınar, s.6-7.

³² Altan Çetin, Ortaçağda Devletin İki Yüzü; Devletname: Liyakatin İzinde Devleti Düşünmek, Ankara, 2013, s.20.

yandığı ilkeler bakımından onu oluşturan toplumu yansıtacaktır.³³ Bir toplumda düzenin sağlanabilmesi için yöneticiye ihtiyaç duyulmuştur. İlk zamanlarda ailede “baba” kabilelerde “kabile reisi” yönetici konumundayken; zamanla çok daha soyut bir hal alarak devlet oluşmuştur. Devletin ortaya çıkış sebeplerinden biri, yurttaşlarını korumak ve toplumsal düzeni sağlamaktır.³⁴

Devletin kaynağına inildiğinde, burada üç temel görüş göze çarpmaktadır. Devletin kaynağının Tanrıdan geldiğine inanılan görüşe göre, Tanrının belirlediği kişi; bilgili, yetenekli ve yönetme özelliği yüksek kişidir. Özellikle İlk ve Orta Çağda yaşayan din adamları bu konuda egemenliğin kaynağının Tanrısal olduğu görüşündedirler. Bu yüzden devletin, Tanrının kurallarına göre yönetilmesi gerektiğini ileri sürerek bunu en iyi yapacak kişilerin ise kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdir.³⁵ Örneğin Mezopotamyalılar her şeyin sahibinin Tanrı olduğu ve Kralın sadece onun temsilcisi olduğu görüşündedirler. Ayrıca, kralla birlikte “ruhban sınıfı” adı verilen din adamları sınıfı yer almaktadır. Ruhban sınıfı, tapınaklarda yaşamakta, yönetsel görevi elinde bulunduran rahiplerden oluşmaktaydı. Zaman içerisinde rahiplerin siyasal kimlikleri ön plana çıkmaya başlayınca kral ile yönetim konusunda anlaşmazlık yaşamışlardır. Bu çatışma dini iktidar ve siyasi iktidar ayrımının da temellerini oluşturmuş ayrıca günümüz laik devlet anlayışının oluşmasına katkıda bulunmuştur.³⁶ Benzer şekilde İslam devletlerinde de iktidarın kaynağı Allah’ın iradesinin yansıması olduğu düşüncesi vardır ve yöneticilerin temel dayanağını şariat yani İslam hukuku oluşturmaktadır.³⁷

Devletin kaynağının aileden geldiğine inanılan görüşe göre, ataerkil bir ailenin zaman içerisinde büyümesinden doğan devlet, siyasi iktidarın temelini ailedeki babanın hâkimiyeti ve bununla birlikte oluşan otoritesinden almaktaydı. Babaya atfedilen

³³Çetin, s.24.

³⁴ Öztekin, s.53.

³⁵Öztekin, s. 55.

³⁶ Hamza Ateş, Soner Ünal, “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, s.24.

³⁷İkizler, s.8.

bu yönetsel güç, zamanla ailenin büyümesi ve toplumu oluşturması sonucu devleti yönetenin yetkesi haline dönüşmüştür.³⁸

Devletin kaynağını açıklamada en fazla olgusalılık kazanan ve desteklenen görüş ise toplumsal sözleşme teorisidir. Bu teorinin en önemli düşünürleri ise Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau'dur. İnsanlar doğal bir düzen içerisinden toplumsal bir düzen etrafında yaşamaya geçmeleri sonucu birlikte yaşamının kurallarını belirlemişlerdir.³⁹ Doğal yaşamın vermiş olduğu bireysel hak ve özgürlüklerden bilerek vazgeçmeleri sonucu oluşturdukları toplumsal düzen ile devletin temellerini atmışlardır. Toplumsal sözleşmeciler, insanın toplumsal bir hayvan olması ve birbirlerine olan ihtiyaçlarının kendilerini bir arada tuttuğu düşüncesi sonucunda devletin doğal olarak oluştuğunu savunurlar.⁴⁰

Hobbes, insanların bir araya gelip devleti oluşturmada önce başka bir evrede bulunduklarını söyler. Bu evre, doğa durumudur. Doğa durumunda insanları sınırlandırabilecek herhangi bir kural ve yasa olmadığından herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu düşüncesi söz konusudur. Ancak, Hobbes'a göre doğa hali her ne kadar insanlara sınırsız özgürlük verse de aslında bu durum, savaş durumudur. Herhangi bir şeyin üzerinde birçok kişinin hakkı vardır. Böylelikle, eşitsizliğin ve adaletsizliğin var olduğu toplumsal hayat güvensizdir. Özel mülkiyete vurgu yapan Hobbes, ortak mülkiyetin insanlarda çalışma arzusunu körelttiğini; bu nedenle de toplumsal ilerlemenin yaşanamayacağını düşünmektedir. Hobbes için doğa durumu yani savaş durumu, toplumsal ilerlemeyi yavaşlatmakta hatta engellemektedir.⁴¹ İnsanlar hayatta kalabilmek için birbirleri ile mücadele içerisindeyler. Devletin olmadığı bir yerde güvensizlik ve kaos ortamı hep var olacaktır. Hobbes'a göre devlet, savaş durumundan çıkabilmek için oluşturulmuştur.⁴² Hobbes, doğa durumundan kurtulmayı ve top-

³⁸ Öztekin, s.56.

³⁹ Öztekin, s. 56.

⁴⁰ İkizler, s. 9-10.

⁴¹ Ayşe Deniz Hakyemez, Tebaadan Yurttasa Geçis: Hobbes, Locke ve Rousseau'da Toplum Sözleşmesi Kuramları, (Danışman: Prof. Dr. Necla Arat), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.28.

⁴² Cecile Fabre, Toplumsal Sözleşme, (çev. M.F Deniz), Felsefe Arkivi, S:48, 2018, s.124.

lumsal sözleşme etrafında devletin nasıl şekillendiğini en ünlü eseri ‘‘Leviathan’’da ele almıştır. Hobbes, devletin temel gayesini şöyle açıklamıştır: ‘‘Devletin amacı, bireysel güvenlidir.’’⁴³Hobbes’a göre insanlar kendi aralarında bir anlaşmaya varıp, haklarını bir üst kuruma devrettiklerinde yani toplumsal sözleşmeyi oluşturdıklarında devlet kurulmuş olur. Hobbes devletin oluşmasını şöyle açıklamaktadır:

‘‘İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracığı şeylerin amili olmayı kabul etmesi ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesine de onun muhakemesine tabi kılmasıyla gerçekleşir.’’⁴⁴

Hobbes için toplum sözleşmesi zorunluluk sonucu oluşmaktadır. İnsan savaş durumunda sürekli korku içerisinde. Bu korku neticesinde insanlar, zorunlu olarak sözleşme imzalamaktadırlar.⁴⁵ Toplum sözleşmesiyle kurulan devlette egemen, toplumsal düzeni korumada kural koyucudur. Hobbes’a göre kimse egemenin yetkisini sorgulayamaz, egemenden vazgeçemez, yönetim sistemini değiştiremez ve egemeni yaptığı herhangi bir eylemden dolayı cezalandırılmaz.⁴⁶Hobbes, devleti kurumların en üstüne yerleştirmiş; mutlak gücün tek sahibi olarak görmüştür.

Toplumsal sözleşme teorisyenlerinden Rousseau, Hobbes’un görüşlerinin aksine insanların doğa durumunda mutlu olduklarını düşünmektedir. Rousseau’ya göre

⁴³ Thomas Hobbes, Leviathan, (çev. S. Lim), 6.bs., İstanbul 1992, s.127.

⁴⁴ Hobbes, s.130.

⁴⁵ Yavuz Kılıç, Hobbes, Locke ve Rousseau’da ‘‘Doğa Durumu’’, Temaşe Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, (2), 2015, s.104.

⁴⁶ Hobbes, s.134.

insanlar doğa durumunda sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaşamış; bu ihtiyaç dışında herhangi bir endişeleri olmamıştır. Rousseau, insanların iki ana özelliğe sahip olduklarını vurgulamıştır: kendini sevme ve merhamet. Bu nedenle, doğa durumunda insanlar çatışma durumunda olmamıştır. İnsanlar doğa halinde kendilerini diğer her şeyden soyutlamıştır. Rousseau'ya göre insanları bir arada yaşamaya iten şey doğal afetlerdir. Deprem, kıtaların yer değişmesi, sel gibi doğal afetler, insanların birbiri ile olan iletişimini artırmış ve toplum halinde yaşamalarına neden olmuştur.⁴⁷

Rousseau, insanların toplum halinde yaşamasından sonraki süreçte dikkat çekmiştir. Toplumsallığın getirisi olarak insanlar mülk edinecek ve aralarında rekabet, oluşacaktır. Rousseau'ya göre rekabet her zaman için olumlu sonuçlanmamaktadır. İnsanlar üstünlük yarışına girecek böylelikle kaos ortamı oluşacaktır. İnsanlar, bir kere doğa halinden sıyrılıp, içerisindeki iyiliği kaybedince Hobbes'un tanımladığı bireylere dönüşeceklerdir. Rekabetin artmasıyla birlikte Hobbes'un bahsettiği savaş durumu yaşanacaktır. Rousseau, bu noktada mülk sahiplerinin etkilendiğini, bu nedenle de onların toplumsal sözleşme yapmak için bir araya geleceklerini söyler.⁴⁸

Rousseau'nun yaklaşımına göre toplum sözleşmesi bireysel olarak gerçekleşmemiş; halk tarafından oluşturulmuştur. Yani egemenliğin kaynağı Rousseau'da halka dayanmaktadır. Bu nedenle, Rousseau'nun devlet modeli doğrudan demokrasiye dayanmaktadır. Rousseau, tüm insanların bir araya gelerek toplum sözleşmesi oluşturabilmesini "genel irade" ile açıklamıştır. Genel irade, insanların karar alma süreçlerine katılarak kamu yararına yönelik kararlar almasıdır. Rousseau'ya göre genel irade hatasız ve her zaman haklıdır. Rousseau, eşitliğin ve özgürlüğün olduğu toplumsal düzeni hayal etmiştir. Hayal ettiği toplumsal düzen sadece doğa durumundayken mümkündü. Rousseau'ya göre doğa durumuna dönebilmek imkânsızdır. Bu nedenle, mevcut toplumsal düzende toplum sözleşmesi yapılarak devlet kurulmalı; eşitlik ve özgürlük gibi haklar devlet yönetimiyle bütünleşmelidir.⁴⁹ Bir diğer toplum sözleş-

⁴⁷ Zeynel Abidin Kılınç, Toplumsal Sözleşme Teorileri, İbn-i Haldun ve İnsan Doğası, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1), 2018, s.62.

⁴⁸ Vakur Versan, Kamu Yönetimi, İstanbul 1976, s.11.

⁴⁹ Oktay Uygun, s.238.

mecisi Locke, liberal düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde liberalizm ideolojisi ele alınacağından Locke, ayrıntılı olarak ilgili bölümde anlatılacaktır.

Hukuken bir devletin varlığından söz edebilmemiz için onu oluşturan temel unsurların bir arada olması gerekmektedir. İnsan topluluğu (beşeri unsur), bu unsurlardan ilkidir. İnsanların yaşayabileceği toprağa ihtiyaçları olduğundan toprak parçası (coğrafi unsur), ikinci unsuru oluşturmaktadır. Son olarak, farklı insan topluluklarının aralarında çıkabilecek mücadeleler sonucunda egemenliklerini kanıtlamaları gerektiğinden egemenlik oluşmaktadır.⁵⁰ Devletin kaynağına ilişkin görüşlerde gördüğümüz gibi temelde ihtiyaç duyulan, insanların topluluk halinde yaşamasıdır. Kısaca ifade edecek olursak halk, birbiri ile etkileşim halinde olan, bir siyasal sistem altında toplanan ve ortak değerlere sahip bir topluluktur.⁵¹ Her insan topluluğunu devlet oluşturmayaacağından birbirine ortak değerler ile bağlı insanlardan oluşan bir milletin varlığı gerekir. Millet ise birtakım bağlar ile birbirine bağlanmış insanların oluşturduğu topluluğu ifade eder.⁵²

Devleti oluşturan unsurlar arasında olan ülke ise insanların belli sınırlar içerisinde yaşadığı toprak parçasıdır. Birinci unsur olan insan topluluğunun sayısı önemli olmadığı gibi burada da toprak parçasının büyüklüğünün de bir önemi yoktur. Küçük bir alana sahip olup ülke olabilen devletler olduğu gibi çok büyük alana hatta kıtaya sahip olan ülkelerde bulunmaktadır. Burada önemli olan devletin sınırlarının belli olması ve içerisinde yaşayan insan topluluğunun varlığıdır.⁵³ Nitekim devlet sadece toprak parçasından oluşmamaktadır. Toprak parçasının üzerinde hava sahası, denize kıyısı varsa eğer belli bir mesafeye kadar kıta sahası ve deniz sahalarını da içerisine almaktadır.⁵⁴

⁵⁰ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 23.bs., Bursa 2015, s.33.

⁵¹ Dursun, s. 149.

⁵² Gözler, s. 34-35.

⁵³ Öztekin, s.51.

⁵⁴ Dursun, s.150.

Devletin kurulabilmesi için, onu oluşturan insan topluluğu ve yaşanılan toprak parçası yeterli değildir. Toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğunun ülke üzerinde egemen olması gerekir.⁵⁵ Egemenlik kavramı kökünü ‘superanus’ sözcüğünden almakta ve ‘en üstün iktidar’ anlamına gelmektedir. Egemenlik kavramını ilk defa tanımlayan ve teori haline getiren ise Fransız hukukçusu Jean Bodin’dir. Bodin için egemenlik kavramı mutlak, sınırsız ve sürekli dir. Devlet gücünü elinde bulunduran kişi egemenliğinde sahibi olur. Ayrıca, egemenlik bölünemez ve bir başkasına devredilemez.⁵⁶ Devletin Altı Kitabı adlı eserinde Bodin, egemenliğin tanımını şu şekilde yapmaktadır: ‘bütün vatandaşlar ve tebaa üzerinde kanunla kısıtlanmayan en üstün iktidar.’⁵⁷ Örneğin, Andrew Heywood’a göre devlet birçok anlamda kullanılmaktadır; ‘bir kurumlar bütünü, bir toprak birliği, felsefi bir düşünce, bir zorlama veya baskı aracı...’⁵⁸ Devleti kurulan diğer toplumsal örgütlerden ayıran üç temel özelliğini ortaya koyan Ali Öztekin; ilk olarak devletin ‘en büyük yaptırım gücüne sahip oluşu’nu aktarmıştır. Bu durum, devletin en büyük tüzel kişilik olarak diğer tüm örgütlerin üzerinde olduğunun göstergesidir. İkinci olarak ‘vatandaşların zorunlu üyeliği’ yer almaktadır. Devlet dışındaki örgütlerde, bireyler kendi iradesi neticesinde menfaatleri gereği bir örgüte üye olabilirler. Ancak, insan doğduğu andan itibaren bir devletin zorunlu olarak yurttaşı olmaktadır. Son olarak ‘yasal ve meşru olarak ceza verme yetkisi’ devleti diğer örgütlerden ayıran özelliktir.⁵⁹ Devleti baskı aracı olmaktan çıkaran unsur meşruluktur. Devlet, ceza verme yetkisini kullanırken söylemlere ve ideolojilere başvurarak bireylerin rızasını alır. Böylelikle, devlet baskı aracı olarak algılanmaz.⁶⁰

Çalışmanın bu bölümünde, devlet kavramı, devletin unsurları ve devletin kaynağına ilişkin görüşler ele alınmıştır. Bu genel girişten sonra, bir sonraki başlıkla

⁵⁵ Gözler, s.39.

⁵⁶ Çınar, s.18.

⁵⁷ Kapani, s.59-60.

⁵⁸ Andrew Heywood, ‘Siyaset’, çev. Bekir Berat Özipek, Temmuz-Ağustos 2014, s. 126.

⁵⁹ Öztekin, s. 49-50.

⁶⁰ Erdal Nematollah Fanid, ‘Siyasetin Meşruluğu Ya Da Meşruiyetin Siyaseti’, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Cilt 6, Aralık 2014, s. 28-39.

devleti ele alan düşünürler kronolojik olarak ele alınacak, böylelikle devletin tarihsel gelişimi Eski Yunan'dan yakın çağa kadar tarihsel gelişimi içerisinde aktarılacaktır.

II. DEVLETİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE KÖKENİ

A. Antik Yunan'da Devlet: Polis Devleti

Eski Yunan toplumunda 7. yüzyılın başlarında ilkel yaşamın sona ermesi ve köleliğe dayanan sistem içerisinde sınıfsal farklılıkların ortaya çıkmasıyla birlikte siyasal düşünce de gelişmeye başlamıştır. Eski Yunan'da siyasal yönetimler farklı aşamalardan geçmiştir. Krallık yönetiminden azınlığın yönetime hâkim olduğu aristokratik yönetime ve daha sonra ise demokratik çoğunluk yönetimine geçilmiştir.⁶¹

Polis, sosyal ve siyasal örgütleniş açısından Eski Yunan'da "kent devleti" anlamına gelmektedir. Yunanlılar savunma amaçlı olarak yaşam alanlarını tepelerde kurmuş ve zamanla aşağı doğru yayılmıştır. Bu yüzden ilk zamanlarda polis kelimesi "yüksek kent" anlamına gelmektedir.⁶² İlk Çağ'da, Yunan siyasal düzeni Polis etrafında oluşmuş ve büyümüştür.⁶³ Tek bir kenti temsil ettiği gibi birkaç kenti de temsil eden Polis; etrafındaki tarımsal arazileri de içine almaktadır.⁶⁴ Polis dini yapı, askeri yapı ve ekonomik yapıyı da içerisine alarak M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda siyasal bütünlüğü de sağlayan bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Polis, Tanrıların Yunanlılara verdiği üstün değerler taşıyan bir hediyesi olarak görülmekteydi. Eski Yunan siyasal hayatını temsil eden Polis, günümüzde siyasal yapıyı temsil eden devlet ile eş değerdir. Kaynağını dini yapıdan aldığından dolayı, polisin yurttaşları yol gösterici olarak kabul gördükleri Tanrılara çok bağlıdır. Polis yurttaşları olmayanların değer görmediği bilindiğinden, Yunanlılar Polis dışında bir yaşam düşünemediği gibi tüm değerleri ile Polise bağlanmış ve onun himayesi altına girmişlerdir.⁶⁵

⁶¹ İkizler, s.26-28.

⁶² Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 5.bs.,Ankara 1994, s. 11-13.

⁶³ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 2000,s. 1.

⁶⁴ Ağaoğulları, s.15.

⁶⁵ Göze, s. 1.

Kendine özgü ve sadece polis yurttaşlarını kapsayan değerler etrafında şekillenen Yunan toplumunda ayrıca yabancılar ve köleler de yaşamaktaydı. 5. yüzyıl polis toplumunu yurttaşlar, yabancılar ve köleler oluşturmuştur. Yurttaşlar, polisin asıl toplumunu meydana getiren ve bu yüzden ayrıcalık sahibi, özgür insanlardır. Ancak her ne kadar Yunan topraklarında doğsa da kadınlar yurttaş olarak kabul edilmemiş, toplumsal etkinliklerin dışında tutularak sınırlı bir yaşam sürmek zorunda bırakılmışlardır. Polis içerisinde özgürlükleri olan ancak yurttaşlık statüsüne dâhil olmayan yabancılar ise zanaat ve ticaretle uğraşan kişilerdir. Son olarak Polis'te hiçbir hakkı ve özgürlüğü olmayan köleler, Yunanlılar için insan dahi sayılmayıp alınıp satılabilecek bir mal ya da ‘‘konuşan hayvan’’ olarak bilinirlerdi.⁶⁶

Eski Yunan'da, köleci üretime dayalı bir sistem vardır. Yurttaşlar servetlerini kölelere harcayıp köle emeği ile geçinmeye başlamıştır. Ancak bu durum karşısında zamanla ezilen kesimler başkaldırmaya başlar. Bu noktada en önemli muhalefeti kentte oturan tüccarlardan oluşan orta sınıf oluşturmaktadır. Süreç içerisinde yetkilerin Tanrı tarafından geldiğine inanılan görüş zayıflamış ve 8. yüzyılın sonlarına doğru krallık yönetimi son bulmuştur. Eski Yunan'da önemli bir yere sahip olan Atina polisinin önde gelenleri son Kralı devirdikten sonra aristokratik bir yönetim kurmuşlardır. Az sayıda kişinin yönetimi kendinde toplaması Yunanlılar için en iyilerin yönetimi olmaktan çıkmış yani aristokrasi zamanla yerini ‘‘azınlığın ya da küçük sayının yönetimi’’ anlamına gelen oligarşiye bırakmıştır. Bu küçük grupların ekonomik olarak hızlı gelişmesi servetin önem kazanması ile birlikte ise oligarşinin plütokrasie dönüşmesine neden olmuştur. Polisin düzenini sözlü yasa olan ve Tanrı tarafından belirlenen kutsal içerikli yasalar sağlarken; zamanla karışıklıklar doğmuş bu durum yöneticileri yazılı yasa yapmaya yönlendirmiştir.⁶⁷

İlk Çağ'da devlet; yani iktidar ve yönetim üzerine en fazla yoğunlaşan filozoflar Platon ve onun öğrencisi Aristoteles olmuştur. Bir sonraki başlıkta sırasıyla, Platon ve Aristoteles'in devletle ilgili görüşleri incelenecektir.

⁶⁶ Ağaoğulları, s.19-21

⁶⁷ Ağaoğulları, s. 21-28.

1. Platon (M.Ö. 428-348): İdeal Devlet ve Yönetimlerin Tasnifi

M.Ö. 428 yılında aristokrat bir ailede doğan Platon, Yunan uygarlığının gerilemekte olduğu, Atina'nın ise politik gücünün kaybolduğu dönemde yaşadığından içinde yaşadığı koşullar onu bu politik sorunlara çözüm arayışına itmiştir.⁶⁸ Platon, ahlak felsefesine yoğunlaşmış; bununla birlikte mutluluğa nasıl ulaşılacağı konularına yönelmiştir. Ancak, bireysel ahlak ve mutluluktan farklı olarak odak noktasını devlet ve toplum oluşturmuştur. Toplumsal olarak mutluluğa erişilebilecek gerçek yer devlettir. Bu yüzden, Platon için ahlak, ideal devlet doktrini ile birleşmiştir.⁶⁹

Hocası Sokrates'in yargılanması ve ölüm cezasına çarptırılması, Platon'un ideal yönetim üzerine düşünmesinde etkili olmuştur.⁷⁰ Platon, böyle bir toplumda katı bir sınıf ayırımına dayanan aristokrasinin en iyi çözüm yolu olduğunu savunmuş ve demokratik yönetime karşı çıkarak bilge azınlığın yönetiminden yana olmuştur. Bunun sebebi ise insanların doğuştan eşit şartlarda olmadığını düşünmesidir.⁷¹ Platon'a göre toplum yaşayışının temeli; insanların kendine yetememesi ve sürekli olarak bir başkasına ihtiyaç duymasıdır. İnsan kendinde bulunan eksikliği giderebilmek için bir başkasına başvurur ve bir başka eksiklik için ise başka birine başvurur. Böyle bir durum insanları bir araya getirir ve yardımlaşarak bir ortaklık duygusu gelişir. Platon bu yaşantıya "toplum düzeni" adını vermiştir.⁷² Platon'a göre insanlar eşit değildir; bu, doğal bir durumdur. İnsanların birbirinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve kendi içlerinde farklı yeteneklere sahip oluşu; devleti doğal bir kurum olarak meydana getirecektir.⁷³ Kişi kendi yeteneği doğrultusunda tek bir sanatla uğraştığında daha güzel ve verimli sonuçlar elde edecektir. Böylelikle, toplum içerisinde iş bölümü yapılma-

⁶⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Bursa 2009, s. 57.

⁶⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 2007, s.59-60.

⁷⁰ Mehmet Emin Ruhi, Platon'un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: IX, S. 1-2, 2005, s.241.

⁷¹ Göze, s. 21.

⁷² Platon, "Devlet", (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), İstanbul 2019, s. 54-369

⁷³ A. Yalçınkaya, *Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset*, M.A. Ağaoğulları (edt.), Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İstanbul 2015, s.98.

lıdır.⁷⁴ Bu iş bölümü insanın yetenekli olduğu işte uzmanlaşmasını da sağlayacağından toplum zamanla büyür ve gelişir; devlet kurumu meydana gelir.⁷⁵

İnsanın yetenekleri doğrultusunda yapılan iş bölümü, devletteki kurumsal örgütlenmeye yansır; devlet ve insan birbirine benzemektedir.⁷⁶ İşbölümü ve mesleki uzmanlaşma sonucunda, toplumda farklı sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu grupların tasnifi, Platon'un ideal devlet yönetimi perspektifini anlamak için önemlidir.⁷⁷ Platon toplumu üç sınıfa ayırmıştır. Bunlar: yöneticiler, koruyucular ve çiftçilerdir.⁷⁸ İnsanların ihtiyaç duydukları ilk şey; yaşamlarını devam ettirebilmek için yiyecek temini olmuştur. Bu noktada, maddi değerleri üreten, tedarik zincirini sağlayan ‘‘çiftçiler’’ sınıfı yer alır. Toplum büyüyüp geliştikçe ihtiyaçlarda değişiklik gösterecektir. Artan nüfusun da etkisi ile toprak yetmemeye başlayacaktır. Platon’a göre ‘‘Otlaklar, tarlalar bize yetmez olunca, komşularımızınkini ele geçirmek isteyeceğiz. Onlar da bizim gibi zorunlu gerekler sınırını aşıp sonsuz bir mal edinme hırsına kapılmışsalar, bizim toprağımızı almak isteyecekler.’’⁷⁹ Böyle bir ortamda yeni bir sınıfa ihtiyaç duyulacaktır. Bu ikinci sınıf ise ‘‘koruyucular sınıfı’’ olacaktır.⁸⁰ Koruyucular sınıfı, devletin devamlılığı noktasında iç ve dış güvenliği sağlamakla yükümlüdür.⁸¹ Koruyucular sınıfını oluşturan savaşçıları seçerken, gerçekten bu işe yeteneği olanlar alınmaktadır. Maddi değerlere düşkün olmayan kişiler savaşçı olarak görevlendirilmektedir. Toplumda herkesin bir yerinin belirli bir işinin olması gerektiğini savunan Platon’a göre üçüncü sınıfı ise savaşçıların en iyisi arasından seçilen ‘‘yöneticiler sınıfı’’ oluştur-

⁷⁴ Platon, s. 56- 370 b.

⁷⁵ Göze, s. 23.

⁷⁶ Celal Büyük, Devlet ve Toplumsal Rolü, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi III*, S. 4, s.104.

⁷⁷ Platon, 373-e, s.61.

⁷⁸ Ahmet Cevizci, Felsefenin Kısa Tarihi, İstanbul 2017, s.72.

⁷⁹ Platon, s. 61-373 e.

⁸⁰ Göze, s.23.

⁸¹ Özkan Tikveş, Eski Yunan’da Devlet Anlayışı, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2011, s. 185.

maktadır.⁸² Böylelikle, toplumdaki sınıfları oluşturan insanlar yeteneklerine göre kendilerine düşen görevi yaptıklarında Platon'un ideal devleti kurulacaktır.

Platon, ortaya koyduğu ideal devleti ile tüm kötülüklerden arınmış ve herkesin mutlu bir hayat sürdüğü bir yapıyı idealize etmiştir. İnsan yapısı ile devlet yönetimleri arasında ortak yönler olduğunu söyleyen Platon, iyi ve kötü yönetimlerin olduğunu belirterek; en iyi yönetimin ise aristokrasi olduğunu savunur. Her ne kadar mükemmel bir yönetimin aristokrasi olduğunu söylese de bir gün onun da dağılacağını düşünür.⁸³ Bunun nedeni, tanımlamış olduğu ideal devlet modelinin dışına çıkılmasıdır.⁸⁴ Platon için her yönetim şeklini ifade eden insan tipi vardır. Aristokrasinin çizdiği insan tipi; iyi ve doğru olan insandır.⁸⁵ Aristokrasi dağıldıktan sonra yerini şeref yönetimi olarak adlandırdığı "timokrasi" alacaktır. Eğer insanların temel amacı zengin olmak olursa devlet biçimi de bu yönde şekillenir. Buna karşılık Timokrasiyi oluşturan insan tipi felsefeden uzak; şan ve şeref arzulayan insanlardır.⁸⁶ Şan ve şeref düşkünü insanların paraya olan tutkusu da artınca artık Timokrasi yerini "oligarşi"ye bırakacaktır. Oligarşik düzende bitmek bilmeyen zenginlik arayışının sonucunda insanları tüketime teşvik edip daha sonra onları borçlandırarak mallarını ellerinden almaya çalışan bir düzensizlik oluşur. Bu yapıda, bir taraf aşırı zenginleşirken diğer taraf ise fakirleşecektir. Oligarşinin ifade ettiği insan tipi; paraya önem veren, zenginlik peşinde koşan insandır. Oligarşik düzenin sonunu zenginlik tutkusu getirecektir. Oligarşinin yıkılması ile "demokrasi" kurulacaktır.⁸⁷ Demokraside herkes özgürdür ve ahlak değerlerine aldırış edilmeden sürülen bir yaşam söz konusudur. Platon bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Canın istemezse kimsenin emrini dinlemezsin, başkaları savaşa giderken sen gitmeyebilirsin, herkes barışı korumaya çalışırken sen bozmak isteyebilirsin."⁸⁸ Bu yönetim biçimi de aşırıya kaçtığına de-

⁸² Göze, s.23-24.

⁸³ Göze, s.31.

⁸⁴ Öztürk, s.18.

⁸⁵ Platon, 544-a ve 544-c, s.268-269.

⁸⁶ Platon, 545-a, s.269.

⁸⁷ Göze, s. 32-33.

⁸⁸ Platon, Devlet, 557e, s.286.

mokrasinin sonunu getiren özgürlük olacaktır. Yapılan her aşırılığın sonucu o ölçüde sert tepkiler ile karşılık bulmaktadır. Bu yüzden demokrasinin yerini “zorba yönetim” alacaktır.⁸⁹ Zorba yönetimin insanı; özgürlük, sevgi ve merhametten uzak insandır.⁹⁰ Platon yönetim ve mutluluk arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır: “...ama herkes açıkça bilir ki devletlerin en mutsuzu zorbalık, en mutlusu da krallıktır.”⁹¹ Zorba yönetim yani tiranlık, despot bir devletin hâkim olduğu, yönetim türlerinin en olumsuz halidir.⁹²

Platon’un “Devlet” kitabında anlattığı ideal devlet düzeninin gerçekleşemeyeceği gerçeği onu hayal kırıklığına uğratmış ve toplum yapısına uygun yeni bir düzen kurma düşüncesi içerisine girmiş; bunu ise “Yasalar” kitabında ortaya koymuştur. Dolayısıyla, ideal devlet yönetiminin temelinde yasalar vardır. Eski Yunan düşünürlerinden biri de Platon’un öğrencisi olan Aristoteles’tir. Bir sonraki başlıkta Aristoteles’in düşünsel zeminde devleti nasıl kavramsallaştırdığı anlatılacaktır.

2. Aristoteles (M. Ö. 384-322): İyi ve Kötü Yönetimler

Aristoteles, Platon’un öğrencisi ve daha sonra da Büyük İskender’in hocası olmuştur. Felsefe konusunda önemli çalışmalar yapan Aristoteles; mantık biliminin temellerini atan kişidir.⁹³ Aristoteles, insanların bir arada Polis içerisinde yaşamak üzere dünyaya geldiğini söyleyerek insanı sosyal ve siyasal bir hayvan; yani “ZoonPolitikon” olarak nitelendirmektedir.⁹⁴ Çünkü insan tek başına mutlu olamaz. Mutlu olabilmesi için topluluk içinde bulunması gerekir.⁹⁵

İnsanların topluluk halinde bir arada yaşaması şehir devletlerini de beraberinde getirmiştir. Devlet, insanlara iyi bir yaşam sunan ideal bir örgütlenmedir.⁹⁶ Aristote-

⁸⁹ Göze, s. 33.

⁹⁰ Platon, 576-a, s.309.

⁹¹ Platon, 576-e, s.311.

⁹² Öztürk, s.23.

⁹³ Öztürk, s.25.

⁹⁴ İkizler, s.34.

⁹⁵ Şenel, s.168.

⁹⁶ Göze, s.44.

les, devletin amacını şu sözlerle ifade etmiştir: ‘‘Her çeşit bilgi ve etkenlikte amaçlanan erek, iyiliktir. Bu, özellikle onların en yükseği, devletin ve yurttaşların etkenlikleri için doğrudur. Devlette amaçlanan iyilik adalettir, buysa bütün topluluğun iyiliği için olandır.’’⁹⁷ Devletin doğal bir oluşum olduğunu söyleyen Aristoteles, bir şeyin doğasını ise şöyle ifade etmiştir:

‘‘...şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir. Bu birlik, ötekilerin amacıdır ve tunun doğasının kendisi bir amaçtır; çünkü, biz herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası deriz — insan, ev, aile, her şey o olmayı (kendi doğasına erişmeyi) amaçlar. Bundan başka, amaç ve son (sonul neden) ancak en iyi olandır; kendi kendine yetkinlik ise, hem amaç hem yetkinliktir.’’⁹⁸

Aristoteles’e göre, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin ise polise ait olmasıdır. Yaşadığı dönemde çökme noktasına gelen polis düzenini yeniden kurtarmaya ve en üstün konumda tutmaya çalışmıştır. Aristoteles’e göre polis aile, kabile ve köy gibi süreçlerden geçilerek insanların ulaşabileceği en üst uygarlıktır.⁹⁹ Şehir ya da devlet doğal, kendi kendine yetebilen ve bireyden önce gelmektedir. Aristoteles’e göre, bütün parça ilişkisinde, nasıl bütün parçadan önce geliyorsa; devlet de bireyden önce gelmektedir.¹⁰⁰

Aristoteles, Platon’dan farklı olarak köleliğin doğal bir kurum olmadığını, ancak gerekli bir yapı olduğunu düşünmektedir. Birinin emir vermesi ve diğerinin bu emirleri yerine getirmesi gerektiğini düşünen Aristoteles, düzenin yöneten ve yönetilen şeklinde işlediğini söyler. Doğuştan kimilerinin sadece kol işlerinde yetenekli olduğunu bu yüzdende onların kölelik kurumuna dâhil edilmesini, nasıl akıl bedeni

⁹⁷ Aristoteles, ‘‘Politika’’, çev. Mete Tuncay, Nisan 1975, s. 90-91.

⁹⁸ Aristoteles, ‘‘Politika’’, s.9.

⁹⁹ Göze, s.43.

¹⁰⁰ Aristoteles, s.10.

yönetiyorsa kölenin de bir efendi tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁰¹

Aristoteles, yine Platon'dan farklı olarak tek bir yönetim biçiminin en doğrusu olduğunu savunmamış ve yönetimleri iyi (monarşi, aristokrasi ve politeia) ve kötü (tiranlık, oligarşi ve demokrasi) yönetimler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tek bir kişinin yönetimi, monarşi; azınlığın yönetimi, aristokrasi; çoğunluğun yönetimi, politeiadır.¹⁰² Her yönetimde olduğu gibi bu iyi yönetimlerde de yetkilerin olumsuz yönde kullanılması durumunda kötü yönetimlere geçilecektir. Bu durumda iyi yönetim olan monarşide sapmalar olduğunda yönetim tiranlığa, aristokraside yaşanan sapmalar sonucu yönetimi oligarşiye son olarak ise politeiada yaşanan sapmaları sonucunda yönetim demokrasiye dönüşecektir.

Platon ve Aristoteles'in düşünceleri ideal devletin nasıl olması gerektiğine dair kuramsal felsefi çerçeve sunmaktadır. Eski Yunan'ı etkisi altına alan Roma, üç farklı yönetim biçimini deneyimlemiştir. Bir sonraki başlıkta Roma devletinin tarihsel süreç içerisinde deneyimlediği yönetim biçimleri ele alınacak; dönemin önemli düşünürleri Polybius, Cicero ve Seneca'nın devleti nasıl ele aldıkları incelenecektir.

B. Roma Devleti: Krallık, Cumhuriyet, İmparatorluk

Eski Yunan'da devlete yönelik en sistematik düşünceler, Platon ve Aristoteles tarafından oluşturulmuştur. İki büyük düşünürden sonra da devlete ilişkin görüşler filizlenmiştir. M.Ö. 3. Yüzyılda site devletleri yıkıldıktan sonra kurulan Stoa Okulu, Eski Yunan'dan farklı bir felsefi çizgiyi ifade eder.¹⁰³ Siyasal düşüncenin Eski Çağ'da gelişme gösterdiği bir diğer yer Roma olmuştur. Stoacı felsefe, Yunan felsefesi ve Roma felsefesi arasında köprü kurmaktadır.¹⁰⁴

Roma kuruluşundan itibaren yayılmacı bir politika izlemiştir; çok geniş topraklara sahip olmuştur. Eski Yunan'da gördüğümüz kent devletlerinden farklı olarak

¹⁰¹ Aristoteles, s.13.

¹⁰² Yalçınkaya, s.145.

¹⁰³ Tikveş, s. 165.

¹⁰⁴ Şenel, s.180.

imparatorluk inşa etmişlerdir. Uzun yıllar hüküm süren Roma, üç döneme ayrılmaktadır: Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk.¹⁰⁵ Dönemin üç büyük düşünüründen Polybios ve Cicero Cumhuriyet döneminin; Seneca İmparatorluk döneminin politik düşünürleridir.¹⁰⁶

Krallık döneminde toplum sınıflara ayrılmıştır. Yönetim ise kral, senato ve halk kurultayından oluşmaktadır.¹⁰⁷ Cumhuriyetçi dönemde Roma toplumunu, ‘patrisyenler’ olarak adlandırılan aristokrat kesim ile ‘plebyen’ olarak adlandırılan halk oluşturmaktadır. Halk, iktisadi anlamda güçsüz olduğundan ikinci sınıf vatandaş olarak görülmüştür. Bu yüzden, sosyal sınıf ayrımının Roma döneminde de olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁸ Ayrıca, halkın farklı kesimlerinin farklı oranda temsil edildiği ‘Centuria’ isimli meclisi bulunmaktadır.¹⁰⁹ İmparatorluk döneminde toplum, tek bir kişi tarafından yönetilmiştir. Yönetimin tek kişide toplanması ‘princeps’ olarak ifade edilmiştir.¹¹⁰ Roma’da devlet; ‘respublica’ kavramı ile açıklanmıştır. Tanımlanan yönetim biçimlerinin hepsi (monarşi, aristokrasi ve demokrasi), respublica olarak adlandırılır.¹¹¹

1. Polybios (M.Ö. 203-120): Yönetimlerin Dolaşımı

Polybios, Yunan asıllı soylu bir ailede doğmuş; asker, tarihçi ve siyasi kuramcıdır. Yaşadığı dönemde Roma-Makedonya arasındaki savaş ve Roma’nın çok geniş coğrafyada hüküm sürmesi dikkatini çekmiş, çalışmalarını bu konu üzerinde yoğun-

¹⁰⁵ Gülsele Aygöl Alan, Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler: Polybios, Cicero, Seneca, 2010, s.2

¹⁰⁶ ‘‘Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler; Polybios, Cicero, Seneca’’, <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹⁰⁷ Alan, s.4.

¹⁰⁸ Bihterin Dinçkol, Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine ‘‘Demos’’tan ‘‘Polulus Romanus’’a, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* , 23 (3), 2017, s.759.

¹⁰⁹ ‘‘Roma’da Siyasal-Sosyal-Kurumsal Yapı, Yöntem ve Teoriye Dair’’, 8.hafta, <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹¹⁰ <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63>, (05.11.2020).

¹¹¹ Çınar, s.12.

laştırmıştır.¹¹² Polybios, Roma'nın egemenliğinin geniş ve güçlü olmasını oluşturdıkları anayasaya bağlamaktadır.¹¹³ Çok farklı kültürlerden insanları bünyesinde bulundurduğundan, kültürel farklılıklardan doğacak sorunların çözümü; akla dayalı, evrensel bir hukuk sistemi kurularak çözülmüştür.¹¹⁴ Polybios'a göre Roma'nın uzun yıllar ayakta kalmasının nedeni hukuk sistemidir.¹¹⁵

Polybios için devlet, kaynağını güç ve kuvvetten almaktadır. Bu yüzden, devlet, toplumda en güçlü olanın liderlik yapmasıyla oluşur.¹¹⁶ Polybios, Platon ve Aristoteles'in tanımladığı yönetim biçimleri gibi bir tanımlama yapmıştır. Ancak, iki düşünürden farklı olarak ilk yönetim biçimini, devleti oluşturacak liderin kaba kuvvetine dayanan tiranlıktır oluşturmaktadır. Tiranlığın yıkılması ile yerini monarşi alacaktır. Her yönetim kendi içerisinde aşırıya kaçtığı anda yerini başka bir yönetime bırakır. Böylelikle, Polybios için toplumlar bir döngü içerisinde yönetilir; bu döngüye "yönetimlerin dolaşımı" adını vermiştir.¹¹⁷

Yönetimlerin dolaşımı döngüsünden yola çıkarak "Karma Anayasa Kuramını" geliştirmiştir. Bu kurama göre ideal olan her yönetimin özünde mutlaka olumsuz bir taraf bulunmaktadır. Bu olumsuzluklar, monarşi yönetiminin içerisinde mutlakçılık; aristokrasi yönetiminin içerisinde oligarşi; son olarak demokrasi yönetiminin içerisinde bulunan şiddete yatkınlıktır. Polybios, ideal olan üç yönetimin yani monarşi, aristokrasi ve demokrasinin sadece iyi taraflarının alınarak karma bir anayasa oluşturulmasını savunmuştur. Böylelikle, oluşturulan anayasayla birlikte ideal devlet oluşturulmuş olacaktır.¹¹⁸

¹¹² Kamil Doğancı, Polybios'un Tarih Anlayışı ve Tarih Yazım Yöntemi Üzerine, *International Journal Of Human Sciences*, 11(2), 2014, s. 1168.

¹¹³ "Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler; Polybios, Cicero, Seneca", s. 11.

¹¹⁴ <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹¹⁵ Alan, s.11.

¹¹⁶ Alan, s.12.

¹¹⁷ <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹¹⁸ Ayşem Sezer Şanlı, *Polybios*, B. Şahin ve K. Yavaşca (eds.), *Siyasal Düşünceler Tarihi Batı'da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, (59-62), Ankara 2020, s.60.

2. Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43): Hukuki Ortaklık

Marcus Tullius Cicero, bir hukukçu olarak devlet yönetimini ele alan bir diğer düşünürdür. Cicero, devleti her şeyden önce ‘‘hukuki bir ortaklık’’ olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹ Cicero’nun düşünceleri Stoacı felsefeye dayanır. Bu yüzden, yasaları, doğa, akıl ve erdem üzerinde temellendirir. Çünkü yasalar aklın birer ürünüdür.¹²⁰ Cicero bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: ‘‘Yasanın doğası insanın doğasında aranmalıdır. İnsan tanrısal aklı paylaşan özel bir canlı türüdür ve insanlar adaletle birleşerek bir araya gelir.’’¹²¹ Cicero’da tıpkı Polybios gibi bir döngü içerisinde olan yönetim biçimini benimsemiştir. Ancak, Cicero’ya göre akıl nasıl ki vücudu yönetiyorsa benzer şekilde tek bir egemenin yani kralın olduğu devlette en iyi yönetim olacaktır.¹²²

Romalı düşünür Cicero devleti şu şekilde tanımlamıştır: ‘‘Devlet halktan başka bir şey değildir. Halk deyince, herhangi bir biçimde bir araya toplanmış olan rastgele bir yığını değil, ortak bir yarar, amaç ile uyum halinde bulunan, hukuksal bağlarla birleşmiş insanlar topluluğunu anlatmış oluruz.’’¹²³ Cicero yönetim biçimlerini incelediğinde tek bir kişinin egemen olduğu devlet biçiminin ideal olduğunu düşünmektedir. İlk başlarda cumhuriyet yönetimini savunsa da zamanla fikirleri monarşi yönetimi etrafında şekillenmiştir.¹²⁴

Cicero, monarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi temel yönetim şekillerini ele alarak devleti yorumlamıştır. Cicero’ya göre herhangi bir yönetim şekli salt olarak devleti yorumlamıştır. Cicero’ya göre herhangi bir yönetim şekli salt olarak avantajlı konumda değildir. Her yönetim şeklinin olumlu yanları olduğu gibi olumsuz yanları da bulunmaktadır. Cicero’ya göre en iyi yönetim biçimi olan monarşide, egemenliği elinde bulunduran kişi eğer kötüyse, yönetim tiranlıkla sonuçlanabilmektedir. Aristokrasinin yanlış kullanıldığında oligarşiye dönüşeceğini belirten Cicero,

¹¹⁹ Dinçkol, s.762.

¹²⁰ Şenel, s.195.

¹²¹ Cicero, ‘‘Yasalar Üzerine’’, çev. C. Cengiz Çevik, 7.bs., İstanbul 2020, s.10.

¹²² <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹²³ Alan, s. 16.

¹²⁴ Ayşem Sezer Şanlı, *Cicero*, B. Şahin ve K. Yavaşca (eds.), Siyasal Düşünceler Tarihi Batı’da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce, (63-68), Ankara 2020, s.66.

demokrasinin aşırılığı durumunda da yönetimin çoğunluğun tiranlığına dönüşeceğini belirtmiştir.¹²⁵

3. Lucius Annaeus Seneca (M.Ö 4-M.S. 65): Şiddet ve Baskı

Devleti ele alan; Romanın son büyük düşünürü ve İmparator Neron'un danışmanı olan Lucius Annaeus Seneca'dır. Seneca, Cicero'nun aksine bilge insanların devlet yönetiminden çekilmesini gerektiğini savunur.¹²⁶ Seneca, özel mülkiyetin toplumsal yapıyı bozduğunu; kötülüklerin servet sahibi olmak isteme arzusundan çıktığını; bu yüzden de insanlar arasında eşitsizliklerin baş gösterdiğini söylemiştir.¹²⁷

Seneca'ya göre devlet doğal bir şekilde var olmamıştır. İnsanlar doğa durumunda yani devletin olmadığı toplumsal düzende mutluydu. Özel mülkiyet olmadığı gibi tüm insanlar eşitti. Ancak, insanların özel mülkiyete sahip olmak istemesi eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Böyle bir durumda doğa durumu bozulmuş ve devlet oluşmuştur. Bu nedenle, Seneca'ya göre devlet tüm olumsuzlukların kaynağıdır. Seneca'ya göre bu eşitsizlik ortadan kaldırılamaz. Yapılması gereken tek şey; devlet içerisinde erdem ve doğruluk için savaştır.¹²⁸

Seneca, devletin kökenini şiddet ve baskıya bağlamaktadır. Toplum ilişkilerinde ki farklılaşma neticesinde baskı ve şiddetin varlığı, bu durumu düzenleyebilecek insanların, diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi devlet oluşturmuştur.¹²⁹ Roma için siyasal yönetimin artık Cumhuriyet olamayacağını belirtmiştir. Seneca için ideal olan yönetim monarşidir.¹³⁰

Günümüze kadar uzanan Roma hukukuna göre; en üst yetkeye sahip kişi yasa gücünü de kendi elinde bulundurur. Böylelikle, kilisenin güç kazanmaya başla-

¹²⁵ Uygun, s.141.

¹²⁶ Alan, s.18.

¹²⁷ <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹²⁸ Ayşem Sezer Şanlı, *Seneca*, B. Şahin ve K. Yavaşca (edts.), *Siyasal Düşünceler Tarihi Batı'da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, (69-74), Ankara 2020, s.70.

¹²⁹ Serhat Düvenci, *Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya'da Devletin Ortaya Çıkışı*, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C.1, S.1, s.109.

¹³⁰ <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

dığı dönemde, papaya daima bir yetki verilmektedir.¹³¹ Orta Çağ'daki siyasal düzeni büyük ölçüde etkileyecek kurum kilisedir. İnanişları gereği hataları olduğunu düşünen kişiler kiliseye giderek af dilerlerdi. Bunun yanı sıra, kiliseye toprak vererek Tanrı katında daha iyi bir konuma gelinebildiği inanişı da vardır. Bu yüzden, en çok toprağa sahip kurum kilise olmuştur.¹³²

Tarihsel olarak, Eski Yunan ve Roma düşünürlerinden sonra, devlet üzerine düşünceler Orta Çağ döneminde Orta Çağlı düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Tarihsel kronolojiye bağlı kalınarak, bir sonraki başlıkta Orta Çağ düşünürlerinin devlete yönelik geliştirdiği yaklaşımlar irdelenecektir.

C. Orta Çağda Devlet: Feodal Devlet

Orta Çağ'da toplumsal yapıdan ekonomiye, siyasi hayattan hukuk düzenine kadar tüm bu sistemleri belirleyen yapı feodalitedir. Feodal düzen, kapalı tarım ekonomisi olarak nitelendirilmektedir. Sınıfsal temelleri olan feodalite, toprak sahipleri ve köylülerden oluşan toplumsal yapıdır.¹³³ O dönem yaşanan barbar istilaları ekonomiyi etkilemiş ve ticaretin durmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda hizmetlerin karşılığı, para ile yapılan ticaret yerine mal ile ödenmeye başlanmıştır. Şehir hayatındaki bu durgunluk insanların kır hayatına yönelmesine neden olmuş ve malikâneler kendi kendine yeten kapalı ekonomik yapıya bürünmüştür.¹³⁴

Üretimi gerçekleştiren, toprakları işleyen ‘serf’ adı verilen köylüler toprağın mülkiyetine sahip değillerdir. Serfler, hukuksal olarak sınırlandırılmış ve sadece üzerinde yaşadığı toprak sahiplerine karşı ekonomik, sosyal ve siyasal yönlerden bağımlı kimselerdir.¹³⁵ Bu dönemde toprak sahiplerine ise ‘senyör’ denmekteydi. Senyörler, toprak sahibi olduğundan tüm yetkiler onlarda toplanmıştır. Ayrıca senyörler toprak-

¹³¹ Çınar, s.13.

¹³² Leo Huberman, ‘Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla’, çev. Murat Bilge, 3.bs., İstanbul 2003, s. 22.

¹³³ Ramazan Kılıç ve Mine Demirçelik, Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, Ağustos 2011, s.189.

¹³⁴ Göze, s. 67-68.

¹³⁵ Huberman, s.15.

lar üzerinde adli, mali ve idari yetkiler ile donatılmıştır. Bu yüzden kapalı ekonomik düzende senyörler güç kazanmış yönetime dair yetkiler senyörlerde toplanmıştır.¹³⁶

Orta Çağ için söylenen “topraksız bey, beysiz toprak olmaz” sözü feodal dönemde tek zenginlik kaynağının toprak olduğunu göstermektedir.¹³⁷ Bu dönemde birçok toprak sahibi olduğundan senyörler kendi aralarında bir sözleşmeye başvurmuş ve “fief sözleşmesi” ya da “feodal sözleşme” adı verdikleri kontrat ile hukuki ilişkileri düzenlemişlerdir. Bu sözleşmede himaye altına giren kişi “vassal”, onu himayesi altına alan kişi ise “süzeren” kavramıyla ifade edilir.¹³⁸ Bu sözleşme tek taraflı bir sözleşme olmayıp her iki tarafa da haklar tanıdığı gibi bazı borçlar da yüklemektedir.¹³⁹ Taraflardan birinin sözleşmeye uymaması durumunda ise sözleşme son bulmaktadır. Avrupa tarihinde yapılan bu sözleşmeler, devletin sözleşme ile kurulan bir kurum olarak nitelendirilmesinde önemli bir kaynak oluşturmuştur.¹⁴⁰

Orta Çağ’da siyasal düşüncüyü etkileyen bir diğer faktör ise Hristiyanlık ve Kilise Kurumu olmuştur. Hristiyanlığın devlet anlayışına göre, insan için hayatın amacı yeryüzündeki maddi değerler ve nimetler olmamalı, aksine insan için önemli olan manevi değerler ve inanç olmalıdır. Bu yüzden devlet insan için bir hedef olmaktan çıkmakta; devletin yerini kilise almaktadır. Önemli olan kişilerin devlet ile ilişkileri değil Tanrı ile olan ilişkileridir. Dini faktörlerin ağır bastığı zamanlarda ise, siyasal ve dini iktidar arasında bir güç ilişkisi doğmaya başlamıştır. Roma imparatorlarının Hristiyanlığı kabul etmesiyle kilise üstünlük mücadelesi vermeye başlamıştır. Siyasal iktidar insanların bedenlerine hükmederken, dini iktidarın ruhları yönetir. Ruhun bedene üstün olduğu anlayışı kilisenin devletten üstün olduğunu düşündürmüştür. Bütün güçlerin kaynağının Tanrıda olduğuna inanıp kilisenin de Tanrının temsilcisi olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden kilise gücü kendinde toplayarak siyasal gücü krala

¹³⁶ Göze, s. 69.

¹³⁷ Huberman, s.12.

¹³⁸ Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara 1995, s. 214.

¹³⁹ Huberman, s.18.

¹⁴⁰ Şenel, s.215.

vermeye başlamıştır. Böylelikle kral gücünü kiliseden almaya başlamış, ona bağlı olmuştur.¹⁴¹

Kısacası, Orta Çağ, iktidar mücadelesi ile geçen bir dönem olmuştur. Kimileri artık kilisenin üstünlüğünü savunmaktayken kimileri ise siyasi gücün üstün olması gerektiğini savunmuştur.¹⁴² Orta Çağ'da devletin kavramsallaştırılması, Hristiyan ve İslam düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Bir sonraki başlıkta Hristiyan düşünürlerden Aziz Augustinus ve Aquinalı Thomas; İslam düşünürlerinden Farabi ve İbn-i Haldun'un düşünceleri etrafında devletin nasıl yorumlandığı aktarılacaktır.

1. Hristiyan Düşüncesinde Devlet: Aurelius Augustinus (Aziz Augustinus 354-430) ve Thomas Aquinas (Aquinalı Thomas 1225-1274)

Hristiyan düşüncesine felsefi temeller kazandıran Aurelius Augustinus; teolog, "Kilise Babası" ve filozof olarak anılmaktadır.¹⁴³ Tanrı'nın her şeyi mükemmel bir şekilde yarattığını düşünmektedir. Ancak, Augustinus yeryüzüne kötülüğün hâkim olduğunu söylemektedir. Bunun nedeni, Adem ve Havva'nın iradelerine hakim olamadıkları için lanetlenip cennetten kovulmalarıdır.¹⁴⁴ Augustinus'un devlet anlayışı da bu doğrultuda şekillenmiştir. Devleti ikiye ayrılmaktadır: yeryüzü devleti ve Tanrı devleti.¹⁴⁵ Yeryüzü devletinde günahkâr insanlar; Tanrı devletinde ise günahtan arınmış insanlar yaşamaktadır.¹⁴⁶ Aristoteles yönetimleri iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmıştı. Augustinus'nun yeryüzü devleti ve Tanrı devleti de tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi iyi ve kötü yönetimleri ifade etmektedir. İdeal olan Tanrı devletidir ve yeryüzü devleti Tanrı devletini örnek almalıdır.¹⁴⁷

Augustinus, Eski Yunan ve Roma'da kabul gören yeryüzü devleti yönetim şeklinin aksine Tanrısal otoritenin hâkim olduğu yönetim biçimini savunmuştur.

¹⁴¹ Göze, s. 84-87.

¹⁴² Göze, s. 87-88.

¹⁴³ Gökberk, s.135.

¹⁴⁴ Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, s.241.

¹⁴⁵ Cevizci, Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a, s.150.

¹⁴⁶ Şenel, s.241.

¹⁴⁷ Cevizci, Felsefenin Kısa Tarihi, s.131.

Augustinus'a göre devletin en önemli özelliği, bireylerin İsa'nın sevgisi çevresinde bir arada olabilmeleridir. Augustinus, Roma devletinin akla dayalı oluşunu eleştirmiş; toplumsal düzen içerisinde her zaman Tanrı'ya ulaşma amacının olması gerektiğini savunmuştur. Augustinus'un devlet ve toplum yaklaşımları ikiliklerden oluşmaktadır. Bu ikilikler zıtlıklardan oluşmakta; kendi içerisinde hiyerarşik bir düzene tabidir. İyi, gökyüzü devleti ve ruh hiyerarşik olarak üst konumdadır. Kötü, yeryüzü devleti ve insan bedeni ise alt konumdadır.¹⁴⁸

Orta Çağ siyasal düşünürlerinden olan Aquinalı Thomas, İlk Çağ düşünürlerinden olan Aristoteles'in düşüncelerini benimseyip ondan etkilenmiştir. İnsanların bir arada yaşamalarının doğal bir zorunluluk olduğunu ifade ederek devletin oluşumunun gereği saymıştır. Bu yüzden birlikte yaşayabilmek ve düzeni sağlamak adına bir yöneticinin olması gerektiğini savunmuştur.¹⁴⁹ Thomas için asıl hakimiyet Tanrıdır. Yeryüzünde bu gücün beşeri karşılığını halk oluşturmaktır.¹⁵⁰ İnsanların sosyal ve siyasal varlıklar olduğu düşüncesini benimsemiş; devleti tanımlarken de bu düşünceden faydalanmıştır.¹⁵¹ Yönetim biçiminin ise Tanrının iradesinden kaynaklanması gerektiğini ifade eder.¹⁵²

Toplumda yasaların olması gerektiğini ve bu yasaların yönetim yetkisini elinde bulunduran kişiler tarafından toplum lehine uygulanması gerektiğini savunan Thomas'a göre ilk yasaı "ölümsüz yasa" oluşturur.¹⁵³ Thomas'a göre, kilise ve devlet arasında bir ilişki vardır. Nasıl ki ruhları yönetme yetkisi kiliseye verildiyse; insanları yönetme yetkisi de devlete verilmiştir.¹⁵⁴ Tanrı ve insanlar arasındaki bağı

¹⁴⁸ Derya Çakır Demirhan, Aziz Augustinus, B. Şahin ve K. Yavaşca (eds.), *Siyasal Düşünceler Tarihi Batı'da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, (83-95), Ankara 2020, s.86.

¹⁴⁹ İkizler, s.45.

¹⁵⁰ Fanid, s.30.

¹⁵¹ "Orta Çağ Siyasal Düşüncesi: Aquinumlu Thomas", <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹⁵² İkizler, s.45.

¹⁵³ Göze, s.90.

¹⁵⁴ Gaetano Mosca ve Mukbil Özyörük, *Roma ve Ortaçağ: Siyasi Müessese ve Doktrinler*, çev. Mukbil Özyörük, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3, S.2, 1946, s. 552.

kuran kilise, devletten önce gelmektedir.¹⁵⁵ Thomas, akıl sahibi bir insanın iyi ile kötüyü ayırt edebileceğini ifade eder. Bu durum ise “doğal yasa” olan ikinci yasayı oluşturmuştur. İnsanlarda doğuştan itibaren bilgeliğe yatkınlığın olduğunu düşünen Thomas, bazı insanların ise bu düzen içerisinde kötülük yapmaya eğilimi olduğunu söyler. Bu yüzden, insanların bir yönetici tarafından cezalandırma korkusu ile discipline edileceğini savunur. Son olarak bu düzene ise “pozitif yasalar” adını vermiştir.¹⁵⁶

Thomas, meşru iktidar ve gayri-meşru iktidar üzerinde durmuştur. Meşru yollardan iktidara gelenler insanların faydasına olmayan hareketlerde bulunursa iktidar meşruluğunu kaybeder. Böyle bir durumda meşru olmayan iktidara karşı da boyun eğilmemesi gerekir. Baskının dayanılamayacak şekilde ağır olduğu koşullarda ise yöneticiyi öldürmek yerine, ona karşı pasif direniş gösterilmesi gerektiğini savunmuştur. Tüm bu düşünceleri Orta Çağ düşüncesinden onu sıyırmakta ve çağının ilerisinde bir yere taşımaktadır.¹⁵⁷

2. İslam Düşüncesinde Devlet: Farabi (Muallim-i Sâni 870-950) ve İbn-i Haldun (1332-1406)

Orta Çağ İslam düşüncesinin kurucularından Farabi yazar, gök bilimci, müzisyen ve Türk-İslam filozofudur. Yunan felsefesi ile İslam düşüncesini bir araya getirmiştir.¹⁵⁸ Aristoteles gibi Farabi’de insanın siyasal bir varlık (zoon politikon) olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden, insanlar tek başlarına yaşayamayacakları için başka insanlara ihtiyaç duyacaktır. Çünkü toplumsallaşma ihtiyacı insanların doğasında vardır. Farabi, Platon’dan toplumu ve devleti açıklama konusunda etkilenmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ “Orta Çağ Siyasal Düşüncesi: Aquinumlu Thomas”,
<https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).

¹⁵⁶ Göze, s.91.

¹⁵⁷ Göze, s.90-99.

¹⁵⁸ Farabi, İdeal Devlet, çev. Ahmet Arslan, 8.bs., İstanbul 2019, s. V.

¹⁵⁹ Cengiz Özgün ve Mustafa Uluçakar, Platon ile Farabi’nin Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması, International Journal of Economics Administrative and Social Sciences, 3(1), (1-16), s.8.

Farabi'ye göre din ve felsefe arasında benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler, iyi ve doğruyu aramaktır. Farabi'ye göre vahiy, insan hayatında siyasi bir olgudur. Tanrı ile insanlar arasında aracı olan peygamberler, vahiyleri açıklamakla yükümlüdürler. Farabi, peygamberi ‘‘filozof-kral’’ olarak yorumlamıştır. Bu yüzden, toplumu yöneten kişi ya peygamber ya da filozof olmalıdır.¹⁶⁰

Farabi, ideal devletini ‘‘erdemli şehir-tam sağlıklı beden’’ nosyonuyla açıklamıştır. İnsan bedenindeki organların birbiri arasında ki işleyişi ile devlet kurumları arasında bir bağ kurmuştur. Nasıl ki her bir organın kendine ait işleyişi ve görevi varsa, devlet kurumlarının da her birinin kendine ait işleyişi ve görevi vardır. Bu işleyiş, insan bedeninde ve devlette bir bütünlük oluşturmaktadır.¹⁶¹

Sosyoloji biliminin öncüsü İbn-i Haldun, Orta Çağ İslam düşüncesinin ileri gelen temsilcilerinden biridir. İnsanı sosyal ve siyasal bir varlık olarak tanımlayan İbn-i Haldun, toplumu da doğal bir kurum olarak görmektedir. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için bir araya geldiklerinde bir süre sonra düzensizlikten doğan kaos ortamı oluşur.¹⁶² İbn-i Haldun, insanları bir araya getiren nedenlerin başında önce ekonomi daha sonra ise güvenlik ihtiyacının geldiğini savunur. Birlikte yaşamak zorunda kalan insanların, bu ihtiyaçlarını giderebilmek için düzenleyici otoriteye sahip olması gerektiğini düşünen İbn-i Haldun, önderin düzeni ve adaleti sağlayan bir kişi olabileceğini söylemiştir.¹⁶³

İbn-i Haldun devleti, ‘‘asabiyye(t)’’ kavramı ile açıklamıştır. Bu kavram devletin ve toplumun birliğinin temelini oluşturan düzeni ifade eder.¹⁶⁴ İbn-i Haldun, bilinen eseri ‘‘Mukaddime’’de asabiyye kavramını ele alır. Devleti açıklarken nasıl oluştuğu, geliştiği, yükseldiği ve nasıl çöktüğüne dair değerlendirmeleri bu kavramı etra-

¹⁶⁰ Cevizci, Felsefe Tarihi Thales’ten Baudrillard’a, s.176.

¹⁶¹ Demokaan Demirel, Farabi’nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.7, S. 1, (358-369), 2014, s.362.

¹⁶² Dövençi, s.110.

¹⁶³ Göze, s. 99-101.

¹⁶⁴ Sema Yılmaz Genç, ‘‘İbni Haldun’un Devlet Anlayışı Çerçevesinde ‘‘Refah Devleti’’ ve ‘‘İktisadi Kalkınma’’ Düşüncesi’’, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015 141-154.

finda tartışmıştır. Asabiyye, temelde insanların bir arada yaşadığı, karşılıklı ilişkilerin iyi bir şekilde yürütüldüğü ve dayanışma duygusunun bulunduğu düzeni anlatmaktadır.¹⁶⁵ İbn-i Haldun devleti insanın yaşamına benzetmektedir. İnsanlar gibi devlette doğar, büyür, gelişir ve belirli bir olgunluğa eriştikten sonra yavaş yavaş çöker.¹⁶⁶ Asabiyye, kolektif bir davranış biçimini de ifade etmektedir. Bu kolektif davranış, oluşabilecek herhangi bir saldırı durumunda insanların bir araya gelerek kendilerini korumak için işbirliği yapmalarıdır.¹⁶⁷ Asabiyyenin oluşabilmesi için kan bağıının olması ve ortak soy bağı önemlidir.¹⁶⁸ Ancak, süreklilik için yeterli değildir. Sürekliliği sağlayacak olan, dayanışma ve gücü artıracak olan; dindir.¹⁶⁹

Devletin gelişiminde, insanlar arasında güçlü olan, diğerlerine baskın gelen egemenliği de kendinde toplamaktadır. İbn-i Haldun'a göre toplum, devlet olmadığı sürece yok olmaya mahkûmdur. Devletin olmadığı toplumsal düzende kargaşa yaşanır; böylelikle toplum dağılacaktır.¹⁷⁰ İbn-i Haldun'a göre yöneten insanda Tanrılaşma özelliği de belirir. Gökte tek Tanrı yerde tek hükümdar olması gerektiğini savunduğundan devlette tek bir kişinin egemen olması gerektiğini söyler. Eğer hükmeden sayısı artarsa kamu düzeninin bozulacağı düşüncesi vardır. Gücü elinde bulunduranların zengin ve gösterişli hayat sürmeleri, dağıtılan ücretlere ve ödüllere ilişkin giderleri de artıracaktır. Gelirlerin giderleri karşılayamaz duruma geldiği noktada ise devlet giderek gücünü kaybeder ve çöküş dönemine girer. Gösterişli yaşam insanların karakterini değiştireceğinden kötü alışkanlıkların başlayacağını ve bunun da yine devletin sonunu getirebileceği düşünülmektedir.¹⁷¹ Son olarak, İbn-i Haldun'a göre

¹⁶⁵ Mehmet Karagül, "İbn-i Haldun'da asabiyet ile devlet ve mülk ilişkisi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, 47-59.

¹⁶⁶ İslam Âlimleri Ansiklopedisi, 12. Cilt, s.169

¹⁶⁷ Merve Berkli, *İbn-i Haldun ve Montesquieu'da Toplum ve Devlet Anlayışı*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Funda Kemahlı Garipoğlu), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.30.

¹⁶⁸ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, C:1, s.176.

¹⁶⁹ Mustafa Yıldız, İbn-i Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10, 2010, s.43.

¹⁷⁰ Berkli, s.49.

¹⁷¹ Göze, s. 104-107.

devlet; adaletli, korumacı, kamusal yararı ön planda tutan ve politik ahlaka uygun hareket ederek yönetimini sürdürmelidir.¹⁷²

Eski Yunan, Roma ve Orta Çağ'da, devlet düşüncesinde ortak nokta; bireysel özgürlüklerin ve bununla beraber halk egemenliği olgusunun ortaya çıkmamış olmasıdır. Bu kavramlar, modern devletin ortaya çıkmasıyla tartışılacaktır.¹⁷³ Bu nedenle, bir sonraki başlıkta Yeni Çağda Devletin görünümü ele alınacaktır.

D. Yeni Çağda Devlet: Modern Devlet

Yeni Çağ düşünürleri, Orta Çağın din referanslarından uzaklaşıp siyasal düşüncüyü bilimsel temelli açıklamaya çalışmışlardır. Bunun nedeni, ekonomik ve sosyal alanlarda değişiklikler olmasıdır.¹⁷⁴ Değişikliklerin başında Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gelmektedir.¹⁷⁵ Fransız Devrimi gerçekleştikten sonra kral, teba ve mülkiyet ilişkisi de son bulmuştur. Artık kral, devlete ve mülkiyete sahip değildi. Böylelikle, devlet kamu hizmeti için var olacaktı. Orta Çağ feodal sistemin son bulmasıyla, Avrupa'da ulus-devlet kavramı gelişmeye başlamıştır.¹⁷⁶ Ayrıca, ulus-devlet paradigması temsili demokrasinin de temellerini oluşturmaktadır.¹⁷⁷

Batı Avrupa'da "modern devlet" fikri 17. ve 18. Yüzyıllarda güç kazanmış özellikle Fransa ve İngiltere'de kendini göstermiştir.¹⁷⁸ Modern devleti diğer devlet türlerinden farklı kılan nokta, gücünü Tanrıdan değil sözleşmelerden alıyor oluşudur.¹⁷⁹ Nitekim iktidarın kaynağını "sözleşme" ve "doğal hukuk" oluşturmaktadır. Siyasal ve toplumsal sözleşme kuramına göre yönetme erkini elinde bulunduranlar

¹⁷² Berkli, s.50.

¹⁷³ Dinçkol, s.764-765.

¹⁷⁴ Şenel, s.276.

¹⁷⁵ Rıfat Aydın, Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1, s.229.

¹⁷⁶ Abdulvahap Akıncı, Modern Ulus Devletlerin Doğuşu, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.34, s.63.

¹⁷⁷ Aydın, s.237.

¹⁷⁸ İkizler, s.50.

¹⁷⁹ Ahmet Emre Biber, Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, C.1, S.19, s.58.

gücünü toplumdan almaktadır. Bireylerin iradeleri bu dönemde önem kazandığından iktidarın kaynağını da akıl oluşturacaktır. İnsan yapısını ve aklını merkeze koyan kuram ise doğal hukuk kuramıdır.¹⁸⁰

Eski Yunan, Roma ve Orta Çağ'da devletin nasıl oluştuğu işlenmişti. Modern devletle birlikte devletin toplumsal yaşam üzerindeki hâkimiyeti net bir şekilde geliştirilmeye başlanmıştır.¹⁸¹ Bir sonraki başlıkta Yeni Çağ düşünürlerinin devlete bakış açıları ele alınacaktır. Bu dönemde, yani 15. ve 16. yüzyılda devlete dair en önemli kuramsal çerçeveyi Niccolo Machiavelli, Thomas More ve Jean Bodin geliştirmiştir.

1. Niccolo Machiavelli (1469-1527): Devletin Devamlılığı

İtalyan düşünür Niccolo Machiavelli, yaşadığı dönemi çok iyi gözlemleyen, anlayan ve yorumlayan bir kuramcıdır. Öncelikli gayesi, o dönemde dağınık site devletleri şeklinde örgütlenen İtalya'da siyasal birliğin sağlanmasıydı. Machiavelli için devletin devamlılığı ulus-devletin varlığı ile mümkündür. İtalya'nın siyasal birliğini nasıl kuracağı sorusundan yola çıkan Machiavelli¹⁸² Devlet, din ve ahlak konuları arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır.¹⁸³ Bu bağlamda, siyasi etikten bağımsızlaştırmıştır. Din ve ahlak konularını devletten ayıran Machiavelli, laiklik ilkesinin de kuramsal temelini oluşturmuştur.¹⁸⁴ Devletin üzerinde başka bir kurumun varlığı devletin niteliğine zarar vereceğinden, kilisenin etkisini ortadan kaldırması gerektiğini ifade eder.¹⁸⁵

¹⁸⁰ İkizler, s.50.

¹⁸¹ Derda Küçükalp, "Siyaset Olgusunun Doğası", Siyaset Sosyolojisi, Ali Yaşar Sarıbay (ad.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.23.

¹⁸² Abdullah Güldali, Platon ile Machiavelli'nin Devlet Felsefelerinin Karşılaştırılması, Danışman: Yrd. Doç. Dr. İsmail Kılıçoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.101.

¹⁸³ Hamit Emrah Beriş, Modern Devlet Kuramının Doğuşunda Niccolo Machiavelli'nin Rolü ve Etkisi, *Amme İdaresi Dergisi*, C.52, S.4, Aralık 2019, s.2.

¹⁸⁴ Akıncı, s.64.

¹⁸⁵ Selahattin Akkuş, Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirlenme, Danışman Doç.Dr. Cemal Bali Akal, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.104.

Machiavelli'nin devlete yönelik düşüncelerinin temelini insan doğası oluşturmuştur.¹⁸⁶ İnsanın hayatını iki kavram üzerinden açıklamıştır: "virtu" ve "fortuna". Virtu, insanın kabiliyetlerini güç ve becerisi ile hayatına uygulayabilmesidir. Buradaki güç, cesaret ve yetenek akıl doğrultusunda kullanılarak gerçekleşmektedir. Fortuna ise virtudan farklı olarak irade dışı gelişen şans ve kaderdir. Machiavelli için bu iki kavram, bireyin yönetimlere müdahale edebileceğini açıklar.¹⁸⁷

Machiavelli "Prens" adlı eserinde, bir hükümdarın nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerini ele almıştır. Buna göre halk, her zaman iyi özelliklere sahip hükümdar istemektedir. Ancak Machiavelli'ye göre durum böyle değildir. Cömert bir hükümdar savurgan olacağından, paraya ihtiyaç duyduğunda halktan vergi almaya başlayacaktır. Böyle bir durumda cimri bir hükümdar onun karşısında daha iyidir. O halde, hükümdarın iyi ya da kötü olmasındansa asıl amaç; devletin devamlılığıdır.¹⁸⁸ Machiavelli bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bir prens, özellikle de yeni bir prens, insanların iyi olarak anılmasını sağlayan her şeye uyamaz; çünkü devleti korumak için, çoğu zaman verdiği söze, iyiliğe, insanlığa, dine aykırı davranmak zorunda kalır."¹⁸⁹

Machiavelli, iyi hükümdarın özelliklerini açıklarken tilki ve aslan metaforunu kullanır:

"Tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için de aslan olmak gerekir: yalnızca aslanlık edenler bu işten anlamıyor demektir. Bu yüzden, sağduyulu bir yönetici, verdiği sözü tutmak zararına olacaksa ve söz vermesini gerektiren gerekçeler ortadan kalkmışsa, sözünü tutamaz, tutmamalıdır da. İnsanlar kötü oldukları ve sana verdikleri söze bağlı kalamayacakları için, sen de onlara verdiğin söze bağlı kalmak zorunda değilsin. Ve bir prens, sözünü tutmamasını haklı gösterecek meşru gerek-

¹⁸⁶ Şenel, s.305.

¹⁸⁷ Güldali, s.97-98.

¹⁸⁸ Mahmut Arslan, Niccolo Machiavelli ve Machiavelizm, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.3, s.174.

¹⁸⁹ Niccolo Machiavelli, "Prens", çev. Kemal Atakay, XVIII. Bölüm, s.103.

çeler bulmakta zorlanmamıştır... Tilkiyi daha iyi kullanmayı bilen, daha başarılı olmuştur.'¹⁹⁰

Machiavelli, Prens adlı eserinde ideal devletin yanı sıra ideal bir hükümdarın nasıl olması gerektiği üzerine durmuştur. Machiavelli'ye göre hükümdarlar her zaman iyi ve kötü özellikleriyle anılır. Ancak hükümdar, devleti korumak ve devamlılığını sağlamak adına tüm araçları geçerli kılmalıdır. Çünkü Machiavelli için "amaç, araçları meşru kılar." Machiavelli, Orta Çağ'ın dini temelli devlet anlayışı yerine; devletin kaynağını dinden çıkararak laik devlet anlayışının temellerini atmıştır.¹⁹¹ Prens'i devlet teorisi kitabı olarak nitelendiren Machiavelli ideal devleti; mutlak, egemen ve bölünmez bir iktidar paradigması olarak kavramsallaştırmıştır.¹⁹²

2. Thomas More (1478-1535): Ütopya

İngiliz düşünür Thomas More, 16. yüzyılın en büyük hümanisti ve siyaset kuramcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹³ Yaşadığı dönemde İngiltere'de toplumsal yapıyı ve yönetimleri eleştirmiş, ideal toplum tasarısını "Ütopya" adlı eserinde açıklamıştır.¹⁹⁴ Ütopya, herkesin eşit olduğu bir toplumsal düzene dayanan adanın ismidir. Ayrıca Yunancada "adı var, kendi yok olan yer" anlamına gelmektedir.¹⁹⁵ More, ütopya için şunları söylemiştir: "Utopia gerçeğin adeta bala bandırılmış gibi insanların zihinlerine daha bir sevimlice girebileceği bir kurgudur."¹⁹⁶

İngiltere'de yaşanan ekonomik sorunlar neticesinde suç oranları artmış ve suç işleyen insanlar idama mahkûm edilmiştir. More, hukukçu olduğundan bu konu üzerinde ayrıca durmuştur. More'a göre bu tür cezalandırmalar, devletin haksız bir poli-

¹⁹⁰ Machiavelli, XVIII.Bölüm, s.102.

¹⁹¹ Uygun, s.190.

¹⁹² Uygun, s.195.

¹⁹³ Göze, s.124.

¹⁹⁴ İkizler, s.55.

¹⁹⁵ Thomas More, "Ütopya", çev. Hasan İlhan, 3.bs., Ankara 2014, s.165.

¹⁹⁶ Murat Sultan Özkan, Thomas More, Francis Bacon ve Tommaso Campanella'nın Ütopyalarında Bilim ve Eğitim Felsefesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), Haziran 2017, s.611.

tika yürüttüğünün göstergesidir. Bu haksızlığa çözüm olarak, bireyleri cezalandırmak yerine olumsuz koşullar ortadan kaldırılmalı ve iyileştirilmelidir.¹⁹⁷

Eşitsizliklerin büyük ölçüde özel mülkiyetten kaynaklandığını düşünen More'a göre; özel mülkiyet ortadan kalkmadığı sürece toplumsal hayat refaha ulaşamaz. Yasa ile insanlara sınırlı araziler vermek, bir başka yasa ile hükümdarın yetkisini sınırlamak gibi önlemler sadece geçici çözüm oluşturacaktır. Bu yüzden, More'a göre yapılması gereken ilk şey; özel mülkiyeti kaldırmaktır.¹⁹⁸ More, bu konuyla ilgili örneğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Demem o ki; iyileşme umudu hiç kalmayan hasta bir bedeni sürekli pansuman yaparak canlı tutmaya çalışır gibi, bu tür yasalarla da toplumsal marazları bir dereceye kadar hafifletebilir, yumuşatabilirsiniz."¹⁹⁹

Ütopya'da özel mülkiyet tamamen ortadan kalkıp onun yerini ortak mülkiyet anlayışı alacağından, herkes eşit ve mutlu olacaktır. Bu yüzden, Ütopya'nın siyasi yapısı, büyük ölçüde demokratiktir.²⁰⁰ Oturulan evlere aidiyet duygusu hissedilmemesi için evler, belirli aralıklarla (on yılda bir) değiştirilerek kullanılmaktadır. Yasalar konusunda da sınırlayıcı olan More, Ütopya'da yaşayan insanların doğdukları andan itibaren çok iyi eğitim aldıkları için çok fazla kurala ihtiyaç duymadıklarını söylemiştir. Öyle ki, sayısız hukuk kitaplarına sahip toplumları eleştirmiştir.²⁰¹ More, tanımlamış olduğu Ütopya devletinin tam anlamıyla gerçekleşemeyeceğini; ancak Avrupa'da toplumsal ve siyasi yapının eksik yönlerini iyileştirebilmek açısından yol gösterici olduğunu belirtmiştir.²⁰²

3. Jean Bodin (1530-1596): Egemenlik

Fransız hukukçu Jean Bodin, ulus-devlet yönetimini "egemenlik" kavramı ile açıklayan ilk düşünürdür. Egemenlik kavramını açıklayarak devleti bu kavram etra-

¹⁹⁷ Özkan, s.614.

¹⁹⁸ More, s.47.

¹⁹⁹ More, 47.

²⁰⁰ More, s.162.

²⁰¹ Ayşe Kul, *Ütopya, ve Distopyalarda Devlet Tahayyülü*, Danışman: Prof. Dr. Fatih Duman, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2019, s.40-42.

²⁰² More, s.164.

finda incelemiştir. ‘‘Devletin Altı Kitabı’’ adlı eserinde egemenliği şu şekilde tanımlar: ‘‘Egemenlik Romalıların majestatem olarak adlandırdıkları bir devletin mutlak ve sürekli gücüdür... Yani en büyük buyurma gücüdür.’’²⁰³ Zamanla yönetimler değişebilir ancak toplum hep var olmaktadır. Bu yüzden, egemenlik sürekli ve mutlak-
tır.²⁰⁴ Bodin için egemenlik, doğal bir şekilde insanların hayatında vardır ve yöneten-yönetilen ilişkisinin özünü oluşturmaktadır. Egemenliğin olmadığı toplumlarda birlik bozulacağından, devlet de parçalanıp yıkılmaya mahkumdur.²⁰⁵

Devlet tanımına baktığımızda Bodin devleti şu şekilde ifade etmektedir: ‘‘Devlet birçok ailenin ve onların ortak mallarının egemen güç tarafından yönetimidir.’’²⁰⁶ Topluluklar kaynağını aileden aldığı için devletin kaynağını da aile oluşturur.²⁰⁷ Bodin’e göre aile, devletin kurulmasında en önemli unsurdur.²⁰⁷ Tanımlamalarını devlet ve aile arasındaki benzerlikler üzerine yapan Bodin için aile içerisindeki yönetici babadır. Bu yüzden, yönetimde mutlak egemenliği elinde bulunduran kral, devlet içerisinde baba konumundadır.²⁰⁸

Bodin’e göre üç farklı yönetim biçimi vardır: monarşi, aristokrasi ve demokrasi. Monarşi, tek bir kişinin egemenliği söz konusuyken gerçekleşmektedir. Aristokrasi, belirli bir grubun egemenliği elinde bulundurduğu durumlarda gerçekleşmektedir. Son olarak demokrasi ise halkın büyük bir bölümünün yönetime katılması ile mümkün olacaktır.²⁰⁹ Ailede (baba) ve gökyüzünde (Tanrı) tek bir yöneticinin olduğuna dikkat çeken Bodin, bu doğal düzende de devlet tanımlaması yaparken ideal olanın mutlak monarşi olduğunu savunmuştur.²¹⁰

²⁰³ Ergin Ergöl, Jean Bodin’in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XX, s.306.

²⁰⁴ Göze, s.139.

²⁰⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Kökler, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, 4.bs., Ankara 2009, s.26.

²⁰⁶ Şenel, s.313.

²⁰⁷ Uygun, s.196.

²⁰⁸ Şenel, s.314.

²⁰⁹ Ağaoğulları ve Kökler, s.44.

²¹⁰ Göze, s.139.

Görüldüğü üzere Eski Yunan'dan Yakın Çağ'a kadar, devlete yönelik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Her dönem bir önceki dönemden esinlenip düşünceleri daha da genişleterek farklı fikirler sunmaktadır. İlk Çağ'da devletin varlığından net olarak söz edilemese de yönetim biçimlerinin nasıl olması gerektiği konusunda ayrıntılı görüşler ortaya atılmıştır. Platon ideal devletin nasıl olması gerektiği üzerine düşünmüş; insanların eşit olmadıklarını söyleyerek ideal yönetimin aristokrasi olduğunu savunmuştur. Aynı dönemde yaşayan Platon'un öğrencisi Aristoteles ise yönetimleri iyi yönetimler ve kötü yönetimler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Aristoteles iyi yönetimleri monarşi, aristokrasi ve politeia; kötü yönetimleri tiranlık, oligarşi ve demokrasi şeklinde tasniflemiştir. Bu tasniflemeyi tek bir iyi yönetimin olmayacağını düşündüğünden yapmıştır. Aynı dönem içerisinde Roma gelişmeye başlamış; Eski Yunan devletlerini hakimiyet altına almıştır. Roma, yayılmacı bir politika izlediğinden çok geniş topraklarda etkinliğini sürdürmüştür. Roma düşünürlerinin kuşkusuz siyasal hayata en büyük katkısı hukuk olmuştur. Romalı düşünür Polybios, Platon ve Aristoteles'ten etkilenmiş; onların yönetime dair yaptıkları açıklamalara benzer açıklamalar yapmıştır. Platon ve Aristoteles'ten farklı olarak Polybios, devletin baskı ve şiddetle oluştuğunu savunmuştur. Bu nedenle, ilk yönetim biçimine tiranlığı koymuştur. Cicero ve Seneca, monarşi yönetiminin en iyi yönetim olduğunu savunmuştur. Cicero, devletin yönetsel olarak bir devrim halinde olduğunu savunmuş; monarşi, aristokrasi ve demokrasi etrafında yönetim şeklinin değiştiğini söylemiştir. Seneca ise Cicero'dan farklı olarak devleti bilge insanların yönetmemesi gerektiğini savunmuştur.

Orta Çağ'a gelindiğinde devlet yönetimini etkileyen iki ana unsurun varlığından söz etmek mümkündür. Bunlar; feodal düzen ve din. Özel mülkiyete dayanan feodal düzende toprak sahibi kişiler yönetimde de söz sahibi olmuşlardır. Zamanla toprak sahipleri ve ruhban sınıfı arasında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'da Hristiyan düşüncesi ve İslam düşüncesi, devletin kaynağının Tanrı olduğunu savunmuştur. Hristiyan düşüncesinde Aziz Augustinus ve Aquinalı Thomas, devlete yönelik kavramsal bir çerçeve geliştirmiştir. Augustinus, Aristoteles'ten etkilenmiş; iyi yönetimin Tanrı devletinde olduğunu ve kötü yönetimlerin ise yeryüzü devletinde

olduğunu söylemiştir. Thomas ise devlet ve kilise arasında bağ kurmuştur. Thomas’a göre nasıl ki ruhları yöneten bir Tanrı varsa, insanları yöneten de bir devlet olmalıdır. İslam düşüncesinde ise Farabi ve İbn-i Haldun devleti ele almıştır. Farabi, devleti insana benzetmiştir. İnsan vücudunda her organın bir görevi vardır. Her organ kendi görevini yerine getirir ve bir bütün oluşmuş olur. Farabi’ye göre devlet içerisinde de her kurumun bir görevi vardır. Kurumların üzerinde ise bütünü oluşturan devlet bulunmaktadır. İbn-i Haldun, Farabi’nin yaklaşımına benzer bir yaklaşım geliştirmiş; devletin varlığını insan ömrüne benzetmiştir. İbn-i Haldun, devlet yönetiminde tek bir kişinin var olmasını gerektiğini savunmuştur. Bunun nedeni dini temelli olup; gökte tek Tanrı yeryüzünde tek hükümdar anlayışı düşüncesi İbn-i Haldun’un düşüncelerini beslemektedir.

17. yüzyıla gelindiğinde Aydınlanma ve Fransız Devrimi, devletin kaynağına yönelik yaklaşımların değişmesine neden olmuştur. Orta Çağ’ın feodal devlet düzeni anlayışı yıkılmış; yerine ulus-devlet anlayışı gelmiştir. Özellikle Machiavelli, devletin kaynağını dini otoriteden ayırmıştır. Machiavelli’ye göre devletin varlığı ulus-devletin varlığıyla mümkündür. Machiavelli, devletin üzerinde hiçbir kurumun varlığını kabul etmemiştir. Devlet yönetiminde bir hükümdarda olması gereken özelliklere dikkat çekmiş; hükümdarın tilki gibi kurnaz, aslan gibi korkutucu olmalı gerektiğini savunmuştur. Modern Çağ düşünürlerinden More, ideal devletin nasıl olması gerektiğini ‘‘Ütopya’’ adı verdiği kurgusal bir yerde tanımlamıştır. Ütopya’da herkesin eşit ve özel mülkiyetin olmadığı söylemiştir. More’a göre eşitsizliklerin temelinde özel mülkiyet vardır. Eşit bir toplumda yaşabilmek için öncelikle özel mülkiyetin ortadan kalkması gerekmektedir. Son olarak, Modern Çağ düşünürü Bodin ise devleti egemenlik kavramı üzerinde açıklamıştır. Bodin, devletin oluşmasında ailenin önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır. Bodin’e göre devlet, ailenin büyüyüp genişlemiş halidir. Ailede tek bir yöneticinin olduğunu kabul eden Bodin, devlet yönetiminde de en ideal yönetim biçiminin monarşi olduğunu savunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. SİYASAL İDEOLOJİLERİN KÖKENİ VE LİBERALİZM

Antoine Louis Claude Destutt de Tracy (1754-1836), ideoloji kavramını “fikirler bilimi” olarak, 1796 yılında ilk kez ortaya atmıştır.²¹¹ Tracy’e göre ideoloji “insan aklının bilimidir.” İdeolojilerin gelişimi 18. yüzyıl Aydınlanma Çağına dayanmaktadır. 1789 Fransız Devrimi’nden sonra kullanılan ideoloji kavramı, köklerini fikir ve düşünce gibi kelimelerden almaktadır. İdeolojinin diğer kavramlardan daha etkin olmasının nedeni; insanları ve toplumu güdülemesidir. Bu yüzden, ideolojiler kendi içerisinde birtakım eylemler barındırdığından aktif fikirlerdir.²¹²

İlk ve Orta Çağ’da insanlar sorunlarına çözüm arama faaliyetlerinde yetersizdiler. Bunun nedeni, dinsel ya da mülkiyete dayalı inançlardır. Böyle bir inanın olduğu dönemde insanlar kendilerine söyleneni yapıyor; sorgulamıyorlardı.²¹³ Gündelik hayatta ise ideoloji kavramı sıklıkla kullanılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde her dönem farklı şekilde isimlendirilmiştir. 19. ve 20. yüzyıllar “ideolojiler çağı” olarak isimlendirilmiştir. Her toplum yaşadığı döneme, iktisadi koşullara ve inancına göre genel bir çerçeve çizerek kendilerine ait görüşler geliştirmiştir. Fikirlerin geliştirilmesi ve benimsenmesi eski çağlardan beri vardır. Ancak bu dönemin diğerlerinden ayrılması, birçok insana ulaşarak kitle hareketine dönüşebilecek düzeye gelmesidir.²¹⁴

Devlet kavramında olduğu gibi ideoloji kavramında da bir tanım üzerinde uzlaşmak zor olmuş; birçok açıdan farklı tanımlar geliştirilmiştir. Terry Eagleton²¹⁵ ideoloji kavramını: “belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi”, “bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler”, “özneye belirli bir konum

²¹¹ Heywood, s.137.

²¹² Öztekin, s.271.

²¹³ Leon P. Baradat, “Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri”, çev. Abdurrahman Aydın, Ankara 2012, s.7.

²¹⁴ H. Birsen Örs, İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak, H.B. Örs (ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (3-46), İstanbul 2014, s.6.

²¹⁵ Terry Eagleton, İdeoloji, çev. Mutallip Özcan, İstanbul 2005, s.18.

sunan şey” gibi birtakım özelliklerle açıklamıştır. Benzer şekilde, Andrew Heywood²¹⁶ ise şu tanımları yapmıştır: “siyasi bir inanç sistemi”, “yönetici sınıfın fikirleri”, “bir siyasi sistemi veya rejimi meşrulaştırmak üzere, resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi”. Alman felsefesinde Karl Marks (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895), ideoloji kavramını farklı açıdan ele almışlar; yönetici sınıfın, insanlar üzerinde kendilerini meşrulaştırma çabası olarak tanımlamışlardır.²¹⁷ Marks, ideolojinin devlet yönetimindeki önemine vurgu yaparak toplumu nasıl şekillendirdiğini incelemiştir.²¹⁸ Marks ideolojiye iki farklı açıdan bakmıştır. Birincisi, ideolojiler sosyal gerçekliklerin bireyin bilincine yansımasıdır.²¹⁹ Marks’a göre toplum, yapı ve üst-yapıdan meydana gelmektedir. Üretim ilişkilerinin bulunduğu yapı, toplumun temelidir. Üst-yapıda ise siyaset, felsefe, ahlak, din ve ideoloji yer almaktadır. Siyaset ve buna bağlı olarak ideolojiler, yapıda yer alan iktisadi unsurlarla şekillenmektedir.²²⁰ İkinci olarak ideoloji, iktidarı yönetenlerin toplumsal gerçeklikleri saptırmasıdır.²²¹

Marksizme kendi içerisinde eleştiriler gelmiş; bu eleştiriler neticesinde Marksizmin farklı yorumları gelişmiştir.²²² Modern Marksist düşünür Antonio Gramsci, ideolojiyi “organik ideoloji” olarak ifade etmiş; bireylerin bilinçlenmesi olarak tanımlamıştır.²²³ Gramsci’ye göre devlet, ideolojisini bireylere rıza yoluyla kabul ettirir. Toplumsal hayatı şekillendirirken devlet kendi “hegemonya”sını kurar; yönetici sınıfın değerleri doğru kabul ettirilir.²²⁴ Bir diğer Marksist düşünür olan Louis Althusser, devleti iki ana unsurun oluşturduğunu söyler. Bunlar; Devletin Bas-

²¹⁶ Heywood,s.23.

²¹⁷ Baradat, s.14.

²¹⁸ Şükrü Karatepe, s.19.

²¹⁹ Örs, İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak, s.15.

²²⁰ Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar, 16.bs., İstanbul 2018, s.80.

²²¹ Örs, s.15.

²²² Karatepe, s.21.

²²³ Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu, Siyaset Sosyolojisi: Temel Yaklaşımlar-Yeni Tartışmalar, Ankara 2016, s.105.

²²⁴ Karatepe, s.21.

kı Aygıtları (polis ve ordu gibi kolluk kuvvetler) ve Devletin İdeolojik Aygıtları (eğitim, aile, siyasal kurumlar, basın ve kültür). Devletin İdeolojik Aygıtları, gündelik hayatın içerisinde yer alıp toplumsal biçimlenmeyi etkilemektedir. Yönetici sınıf ideolojik aygıtları kullanarak toplumsal formları yeniden üretmektedir.²²⁵

İdeolojilerin çeşitlenmesinin nedeni ise kendi içerisinde yönetici sınıfların rekabeti olmuştur. Böylelikle, her bir ideoloji savunduğu değerlerin karşısında olan düşüncüyü eleştirmek için ileri sürmüşler.²²⁶ İdeolojiler belli değerler etrafında şekillendiğinden, her bir ideoloji belli bir zümreyi temsil etmektedir. Liberalizm burjuva sınıfını temsil ederken, muhafazakâr ideoloji ayrıcalıklı sınıf aristokrasi ile ilişkilendirilir. Benzer şekilde, Marksist kuramda ise proletarya olarak isimlendirilen işçi sınıfını temsil etmektedir.²²⁷

Siyasal ideolojiler sol-sağ; radikal sol ve radikal sağ olmak üzere kendi içerisinde farklı konumlanmalara sahiptir.²²⁸ Bu kavramlar rastgele oluşmamış; Fransa'da bir parlamento toplantısında ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi sırasında I. Fransız Cumhuriyeti Meclisi toplandığında devrim tartışmaları neticesinde bir ayrıma gidilmiştir.²²⁹ Soylu sınıfı temsil eden aristokrasi ve din adamlarından oluşan ruhban sınıfı devrime karşı gelmiş; Kral 16. Louis'in sağına oturmuşlardır. Kralın soluna ise değişimi ön gören, radikaller oturmuşlardır.²³⁰ Bu süreç içerisinde sol kavramı devrimci ve eşitlikçiliği savunanları temsil ederken; sağ kavramı aristokrasiyi ya da soylu sınıfı destekleyenler için kullanılmaya başlanmıştır.²³¹ Böylelikle, sol ve sağ kavramlarının bundan sonraki süreçte nasıl şekilleneceği de belirlenmiştir.

Genellikle, sağ ideoloji mülkiyet hakkı, otorite ve elitizm kavramlarına vurgu yapar; çıkış noktalarını da yine bu kavramlar oluşturur. Sol ideoloji ise hürriyet hak-

²²⁵ Acar ve Uslu, s.124.

²²⁶ Heywood, Siyasetin ve Uluslar Arası İlişkilerin Temel Kavramları, s.138.

²²⁷ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.21.

²²⁸ Öztekin, s.281.

²²⁹ Heywood, Siyasetin ve Uluslar Arası İlişkilerin Temel Kavramları, s.281.

²³⁰ Göze, s.611.

²³¹ Heywoos, Siyasi İdeolojiler, s.33.

kı, adalet, demokrasi, insan hakları ve eşitlik gibi kavramlara vurgu yapmaktadır.²³² Siyasal hayatta aşırı sol, sol, merkez, sağ ve aşırı sağ gibi kavramlarla sıkça karşılaşılmaktadır. İdeolojiler bu kavramlarla şekillenmiş ve her biri sol ve sağ cemahta konumlanmıştır. Bu konumlanma sırasıyla; anarşizm, sosyalizm, liberalizm, muhafazakârlık ve faşizm şeklindedir.²³³ En genel şekliyle ifade edilen doğrusal siyasal yelpaze, siyasal düzeni ifade etmede tek bir boyutta incelendiğinden yetersiz bulunmuştur. Bu yüzden, “at nalı yelpazesi” ve “iki boyutlu yelpaze” geliştirilmiş; birçok ideolojiye yer verilmiştir. Bu ideolojiler şunlardır: Komünizm, sosyal demokrasi, sosyalizm.²³⁴

Değer yargıları, siyasi iktidarlar, toplumsal dönüşümler ve bireysel pozisyonlar siyasal yelpazede konumlanmayı etkilemektedir. Radikal değişimleri isteyenler aşırı solda yer almaktadır. Liberaller ise değişim isterler ancak radikal değişimlerden yana değildirler. Muhafazakârlar, değişime isteksiz yaklaşırlar. Bunun nedeni, mükemmel bir düzenin olamayacağına olan inançlarıdır. Modern değerleri benimsemez; “geriye doğru” ilerlemeyi savunurlar.²³⁵ Burada geriye doğru ifadesinde kastedilen geleneklere olan bağlılıktır. Sağ ideolojiler insanların eşit olmadıklarını düşünürler. Yöneten-yönetilen ilişkisine olan inançları toplumsal düzeni sınıflara ayırmaktadır. Çünkü siyasal olarak seçkin yapıyı savunurlar. Sol ideolojiler ise sağ ideolojilerin aksine özgürlükleri en üst noktaya çıkarmak ister; herkesin eşit haklara sahip olabilmesi gerektiğini savunurlar.²³⁶

Çalışmanın sonraki başlık ve bölümlerinde ideolojiler tarihsel kökenlerine göre incelenecek; ideolojilerin devleti nasıl kavramsallaştırdıkları değerlendirilecektir. İdeoloji kavramının gelişmesiyle birlikte ilk ortaya çıkan ideoloji liberalizm olmuştur. Bu yüzden, bundan sonraki başlıkta liberalizm ideolojisi aktarılacaktır.

²³² Baradat, s.22.

²³³ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.33,

²³⁴ Heywood, Siyasetin ve Uluslar Arası İlişkilerin Temel Kavramları, s.282.

²³⁵ Gökhan Arslantürk ve Ali Dönmez, Siyasal İdeolojilerin Değerler ve Bilişsel Karmaşıklık Düzeyi Açısından Karşılaştırılması, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 2019, s.71.

²³⁶ Baradat, s.47.

II. LİBERALİZM: TANIM VE YAKLAŞIMLAR

Liberal kavramının bilinen en eski kullanımı 14. yüzyıla uzanmaktadır. Bu kavram, sınıfsal olarak ne toprak sahibi ne de köle olan özgür insanlar için kullanılmıştır.²³⁷ Liberalizmin kelime kökeni, Fransızcada serbest anlamına gelen ‘‘Libre’’ kelimesine dayanmaktadır. İngilizcede ise bu kavram özgürlük ve serbestlik anlamına gelen ‘‘Liberty’’ kelimesine karşılık gelmektedir.²³⁸ Son olarak, TDK liberalizm kelimesini ‘‘serbestlik’’ ve ‘‘erkinlik’’ olarak tanımlamıştır.²³⁹

Liberalizm, siyasi bir anlam taşımadan önce bireycilik, akılcılık, hoşgörü ve özgürlük gibi değerlere vurgu yaparak Orta Çağ düşüncesinden sıyrılmıştır.²⁴⁰ Orta Çağ siyasal hayatı feodalite ve mutlakiyetçi bir yapıdan oluşmaktaydı. Bu yapının çökmesi yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Böylelikle, liberalizm feodal yapının çöküşü ve aynı zamanda kapitalist düzenin yükselişinin ürünüdür.²⁴¹ Liberalizm, devletin merkezîyetçi bir yapıda oluşunu eleştirmekte; mutlakiyetçiliğe karşı çıkmaktadır. Siyaset bilimciler liberalizmin ortaya çıkmasını, otoriteye karşı siyasi bir tepki olarak nitelendirmiştir.²⁴²

Liberal grupların var oluşu 18. yüzyıla dayanmaktadır. İngiliz Parlamentosu’nda merkez sağda yer alan Toryler, muhafazakâr kanadı oluştururken; Whigler, liberal fikirleri ilk kez savunan parti olmuştur.²⁴³ Liberalizmin siyasi bir anlam kazanması 19. yüzyıl Napolyon Savaşları dönemine denk gelmektedir.²⁴⁴ Yetkilerin tek

²³⁷ Heywood, ‘‘Siyasi İdeolojiler’’, s.41.

²³⁸ Ayşegül Tayyar ve Birol Çetin, Liberal İktisadi Düşüncede Devlet, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, 2013, s.108.

²³⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁴⁰ Aytekin Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, 3.bs., İstanbul 2016, s.37.

²⁴¹ Gamze Yıldırım, *Üç Liberalizm Geleneğinde Devlet, Birey ve Özgürlük Anlayışı*, (Danışman: Doç. Dr. Hüseyin Bal), Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.4.

²⁴² Fatmagül Berktaş, *Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji*, H.B. Örs (ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (47-114), 2008, s.50.

²⁴³ Buğra Kalkan, Liberalizm, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (ed.), *Siyasi İdeolojiler*, (20-45), Ankara 2017, s.22.

²⁴⁴ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri; Liberalizm ve Etik*, çev. Bülent Arıbaş, 2.bs., İstanbul 2014, s.10.

bir kişide ya da belli bir grupta toplanmasına karşı olanlar, bu monarşi yönetimine son vermişlerdir. Monarşinin son bulmasıyla birlikte anayasal düzenin kurulması sağlanmış ve o dönemde liberalizm, siyasal bir ideoloji olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁵

Orta Çağ'ın feodal yapısında insanlar her zaman bir üst akıl tarafından yönetilmiştir. Buna göre, üstün bir aklın bilgiyi ürettiği ve sorgulamanın neredeyse hiç olmadığı bir dönemde değişim olanaksızdır.²⁴⁶ Coğrafi keşifler, Aydınlanma düşüncesi, Reform ve Rönesans'ın etkisiyle Orta çağın teokratik düşünce biçiminden çıkmış ve insan iradesine olan güven artmaya başlamıştır.²⁴⁷ Aristokrat sınıf kendini her zaman ayrıcalıklı tutmuş; doğuştan üstün olduklarını söylemişlerdir. Aydınlanma düşüncesi ise bu görüşün karşısındadır. Çünkü aydınlanma düşüncesine göre insanlar doğuştan eşittir.²⁴⁸ Dolayısıyla aydınlanma düşünürleri Aristokrasi ve feodal düzene eleştirel yaklaşmış; anayasal ve sınırlı yönetimi savunmuşlardır.²⁴⁹

Andrew Heywood liberalizmi şöyle ifade etmiştir: ‘‘Liberalizm, ana teması, bireye bağlılık ve bireylerin içinde çıkarlarını tatmin edebilecekleri ya da kendilerini gerçekleştirebilecekleri bir toplumun inşası olan siyasal bir ideolojidir.’’²⁵⁰ Devletin özgürlüğü kısıtladığı, dolayısıyla bireysel özgürlük üzerinde de tahakkümü olduğunu düşündüklerinden devlete mesafeli davranmışlardır.²⁵¹ Liberalizm için özel mülkiyetin olmadığı bir toplum düzenini savunan komünizm ve aşırı ulusçuluğu savunan

²⁴⁵Birler, s.299.

²⁴⁶Baradat, s.8.

²⁴⁷ İsmet Parlak ve Enis Öztürk, Bireyler ve Birey Olmayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri, *Mülkiye Dergisi*, 42 (4), (565-592), s.566.

²⁴⁸ Parlak ve Öztürk, s.572.

²⁴⁹Heywood, Siyasetin ve Uluslar Arası İlişkilerin Temel Kavramları, s.190.

²⁵⁰Heywood, Siyasetin ve Uluslar Arası ilişkilerin Temel Kavramları, s.189.

²⁵¹ Gerald F. Gaus, Siyaset Kavramları ve Siyaset Kuramları, çev. Nihal Akdere, Ankara 2016, s.97.

faşizm ideolojileri baskıcıdır. Bu ideolojiler, liberalizmin savunduğu özgürlükçü değerler ile ters düşmektedir.²⁵²

Liberalizmin kuramsal çerçevesini birey ve özgürlük kavramları oluşturmaktadır. Rönesans ve aydınlanma düşüncesi ile ağırlık kazanan özgür birey; belli bir zümreye ait olduğundan dolayı değil yalnızca kendi var oluşundan dolayı bireydi.²⁵³ Bununla birlikte 18. yüzyılda gelişen bireycilik ilkesiyle birey, devlet ve kurumlardan üstün tutulmuştur.²⁵⁴ Benjamin Constant (1767-1830), bireycilik ilkesini savunan birisimdir. Constant için özgürlük, bireycilik olduğu sürece mümkündür.²⁵⁵ Constant, özgürlük konusunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Kırk yıl boyunca hep aynı ilkeyi savundum: Her şeyde özgürlük, dinde, felsefede, edebiyatta, ekonomide, siyasette özgürlük...” Özgürlüğün korunabilmesi için devlet yöneticilerinin etki alanlarının sınırlandırılması gerekmektedir.²⁵⁶

Mutlakiyetçi iktidar, dini iktidar ve kapitalizm karşıtlığı özgürlüğe müdahale anlamına gelir. İlk olarak, yönetim erkinin tek kişide toplanması siyasal dengeyi bozacağından, mutlakiyetçi iktidar liberalizm için kabul edilemez bir yönetimdir.²⁵⁷ İkinci olarak, toplum içerisinde farklı dini inanışlar vardır. Bir inancın başka inançlar üzerinde hâkimiyet kurmaması için liberalizm, dini ve siyasal iktidarın birbirinden ayrı tutulması görüşündedir. Constant, modern anlamda dini özgürlüğü savunan ilk isimdir. Din ve devlet işlerinin ayrıldığını savunan Constant, hoşgörü üzerinde durup farklı inanışların olabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda, devletin hiçbir konuda dini alana müdahil olmaması gerektiğini savunmaktadır.

²⁵² G. Atılğan, *İdeoloji*, G. Atılğan, E. A. Aytekin(edts), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (285-299), İstanbul 2018, s.285.

²⁵³ Parlak ve Öztürk, s.567.

²⁵⁴ Yıldırım, s.71.

²⁵⁵ Nurhayat Çalışkan Akçetin ve Eyüp Akçetin, Liberalizmin Dönüşümü, *Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi*, (15-26), 2013 s.17.

²⁵⁶ Göze, s.265.

²⁵⁷ Ö. Birler; Liberalizm, G. Atılğan, E. A. Aytekin(edts), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler (299-315), 7.bs., İstanbul 2018, s.303.

Constant'a benzer şekilde John Locke, kilise ve devlet arasında ayrıma gitmiştir. Locke'a göre devlet, dine hâkim olursa toplumsal olarak vicdani bir baskı doğar. Vicdan, ruh ile ilgilidir. Bu yüzden, devlet ruha müdahale etme hakkına sahip değildir.²⁵⁸ Son olarak, liberalizm için bireyin özgürlüğünü kısıtlayan bir diğer unsur özel mülkiyete yapılan müdahaledir. Kapitalist düzen, özel mülkiyet hakkının korunmasına dayanır. Dolayısıyla liberalizm, kapitalist süreçte ortaya çıkan bir ideoloji olarak mülkiyet kavramı üzerinde temellenen bir ideolojidir.²⁵⁹ 18. ve 19. yüzyıllarda sanayileşmenin etkisiyle birlikte bireylerin üretim alışkanlıkları değişmiştir. Üretimin makineleşmesiyle bireylerin hayatları da değişmeye başlamıştır. Oluşan yeni düzene uyum sağlamak zor olsa da bireyler yeni arayışlara girmiştir. Sermaye sahipleri yeni üretim araçlarını (makineler ve fabrikalar) satın alarak kapitalistlere dönüşmüşlerdir. Böylelikle, işçi sınıfı ve sermaye sahipleri arasında ayrışma yaşanmıştır.²⁶⁰

Liberalizme göre devlet sınırlı bir güç kullanım alanına sahiptir. Devlet, bireylere eşit uzaklıkta olmalı ve toplumsal sözleşme ile temel hak ve özgürlükleri korumalıdır. Devletin bireylere eşit uzaklıkta olması liberaller tarafından "hakem devlet" olarak nitelendirilmiştir.²⁶¹ Liberalizm için devlet sadece toplumsal düzeni sağlama da araçtır. Toplumsal düzen ise insanların birlikte yaşayabilmesi için karşılıklı rıza yoluyla oluşturulan birliktir. Bu birlik, toplumsal sözleşme teorisine dayanmaktadır.²⁶² Liberalizmin devlet sorunsalı da tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sözleşme şartlarının uygulayıcısı olan devlet nasıl sınırlandırılmalıdır sorusu liberalizmin çıkış noktası olmuştur.²⁶³

Liberalizm her ne kadar bireyi ve özgürlüğü temel alan bir ideoloji olsa da kendi içerisinde farklı düşünceler doğmuş; üç farklı tanım yapılmıştır. Bunlar; 19. Yüzyıla kadar olan süreçte klasik liberalizm; 19. Yüzyıldan sonra başlayan modern

²⁵⁸ Yılmaz, s.205-206.

²⁵⁹ Birler, s.304-305.

²⁶⁰ Baradat, s.10.

²⁶¹ Kalkan, s.35.

²⁶² Berktaş, s.63.

²⁶³ Birler, s.311.

liberalizm; 20. Yüzyılın sonlarına doğru gelişen neo-klasik liberalizmdir. Bir sonraki başlıkta klasik, modern/çağdaş ve neo-liberalizmin devleti nasıl kavramsallaştırdığı anlatılacaktır.

A. Klasik Liberalizm: Minimal Devlet Anlayışı

Klasik liberalizm 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin etkisiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Klasik liberalizmin iki odak noktası vardır: birey ve özel mülkiyet. Klasik liberal kültürde devletin rolü sadece huzur ortamı sağlamak; bireylere en geniş özgürlük alanını tahsis etmektir. Böylelikle, klasik liberalizmde devletin yetki alanı asgari düzeye indirilmek istenmiş, minimal devlet anlayışı savunulmuştur.²⁶⁴

Klasik liberalizmi oluşturan iki unsur vardır: birincisi ekonomik unsur ikincisi ise siyasi unsurdur. Ekonomik unsur "Laissez Faire, Laissez Passer" (bırakınız yap-sınlar, bırakınız geçsinler) ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke, serbest piyasa ekonomisini savunur; devletin tüm iktisadi müdahalelerini kısıtlar. Böylece, iktisadi anlamda özgürlük amaçlanmaktadır. Siyasi unsur ise doğal hukuk ve toplumsal sözleşme teorilerine dayanmaktadır.²⁶⁵

Klasik liberalizm, devletin ekonomik ihtiyaçlarının olabileceğini düşünmektedir. Ancak, kamu harcamaları neticesinde üretici konumunda olmayanların sürekli tüketimi, klasik liberaller tarafından israf olarak nitelendirilmiştir. Bu yüzden, devlet tüketici konumdadır. Klasik liberallere göre, devlet ekonomik dengeyi bozduğundan, büyüme ve kalkınmayı olumsuz etkilediğinden sınırlandırılmalıdır.²⁶⁶ Klasik liberaller, devlet otoritesine güven duymadıkları için her konuda yetkilerin asgari düzeye indirilmesini savunmuşlardır.²⁶⁷

Klasik liberalizmin siyasal unsuru, birey özgürlüğü üzerinde temellenir. Çıkarları peşinde koşan birey, her konuda kendine yetendir. Klasik liberaller için hiçbir

²⁶⁴ Yıldırım, s.64.

²⁶⁵ Tayyar ve Çetin, s.110.

²⁶⁶ Tayyar ve Çetin, s.114.

²⁶⁷ Eamonn Butler, Klasik Liberalizm: Bir El Kitabı, çev. Arda Akçiçek, Ankara 2018, s.69.

tahakküm olmadığı sürece birey özgürdür. Bu yüzden, negatif özgürlük klasik liberaller için en önemli unsurdur.²⁶⁸ Negatif özgürlük, bireyleri hiçbir şekilde sınırlandırmadan isteklerini ve düşüncelerini eyleme dökebilmesini ifade eder.²⁶⁹ Yönetim erkini kim elinde bulundurmalı sorusundan ziyade yönetim bireylere ne ölçüde karışabilir sorusuyla ilgilenirler.²⁷⁰ Negatif özgürlükte amaçlanan, bireyi devletin tahakkümüne karşı korumaktır.²⁷¹ Özgürlük konusunda klasik liberalizm, diğer liberalizm türlerinden farklı olarak devleti daha fazla sınırlandırmaktadır.²⁷² Liberal kültürde devlet, toplumsal anlamda düzeni sağlayıcı bir araçtır.²⁷³

Toplum sözleşmesi kuramcılarında ve klasik liberalizmin öncüsü olan John Locke, devletin ortaya çıkışını doğa durumu yaklaşımıyla açıklar. Doğa durumu tasavvuru, insanlığın devlete neden ihtiyaç duyduğunu açıklamak için geliştirilmiştir.²⁷⁴ Yani, Locke devletin kökenini doğa durumundaki insanların yaşantısında aramıştır. Doğa durumu, herkesin hak ve özgürlüklere saygılı olduğu, herhangi bir kişinin ya da bir topluluğun hüküm sürmediği ortamdır.²⁷⁵ Locke bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Doğal durumu yöneten ve herkesi kendisine uymaya zorlayan bir doğal yasa vardır. Aklın bizzat kendisi olan bu yasa, kendisine danışan bütün insanlığa herkesin eşit ve bağımsız olduğunu, kimsenin bir diğerinin hayatına, sağlığına,

²⁶⁸ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.61.

²⁶⁹ Butler, s.125.

²⁷⁰ Isaiah Berlin, İki Özgürlük Kavramı, çev. Mustafa Erdoğan, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.12, No.45, Kış-Bahar 2007, s.68.

²⁷¹ Çalışkan Akçetin ve Akçetin, s.16.

²⁷² David Conway, Klasik Liberalizm, çev. Atilla Yayla, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.16, S.64, Güz 2011, s.85.

²⁷³ Yılmaz Bayram, J.S. Mill’in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 49(1), 2014, s.5.

²⁷⁴ Mehmet Turğut, *Thomas Hobbes ve John Locke’da Devletin Kökeni ve Devlet-Yurttaş İlişkisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Eray Yağanak), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2019, s.25.

²⁷⁵ Lokman Çilingir, Locke’un Toplum Sözleşmesi Kuramı, *Temâşâ Felsefe Dergisi*, 2019, s.36.

özgürlüğüne ya da sahip olduklarına zarar vermemesi gerektiğini öğretir.’’²⁷⁶ Locke için doğa durumu, bireylerin özgür ve eşit olarak bir arada yaşayabilmeleridir.²⁷⁷

Doğal yasa Tanrı tarafından insanlara verilmiştir. Bu yüzden, kimse kimseden ayrıcalıklı ve üstün değildir. Locke için doğal yasa aklın kendisidir. İnsan doğuştan bir şeyler bilerek dünyaya gelmez. Çünkü akıl, yasalar üreterek kendi doğal durumunu oluşturmaktadır.²⁷⁸ Öyle ki Locke insan aklını boş bir levhaya (tabularasa) benzer. İnsan doğduktan sonra deneyimleri doğrultusunda olaylara akıl yürütebilme kabiliyeti gelişecektir.²⁷⁹ Locke’a göre deneyimler bilginin kaynağıdır. İki tür deneyim vardır; duyular ve düşünüm. İnsanlar duyuları sayesinde dışsal objeler hakkında fikir sahibi olur. Düşünüm ise sahip olduğu deneyimleri akıl süzgecinden geçirerek birtakım kanılara varabilmesidir.²⁸⁰ Doğal yasa, ahlaki kuralları da beraberinde getirmektedir. İnsanlar doğa durumunda eşit ve özgürdürler. Bu durumun, onlara sınırsız özgürlük tanımadığının farkındadırlar; başkalarının haklarına, özgürlüğüne ve mülkiyetine karşı herhangi bir müdahalede bulunmamaktadırlar.²⁸¹

Toplum sözleşmesi kuramına göre doğa durumu bireylerin özgür olduğu; herhangi bir egemen gücün otoritesinin olmadığı durumdur. Locke’un savunduğu sınırsız özgürlük hakkı değildir. Doğal yasanın çizdiği sınırlar içerisinde özgür olabilmektir. Doğal yasa, iradeye dayalı olduğundan evrensel kuralları içermektedir. Bu yüzden, akla uygun olan her şey doğal yasayı oluşturmaktadır.²⁸²

²⁷⁶ John Locke, *Yönetim Üzerine İki İnceleme*, çev. Ömer Saruhanoğlu, İstanbul 2020, s.171.

²⁷⁷ Recep Topçu, *John Locke’da Doğal Birey ve Devlet Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. H. Hüseyin Bircan), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s.36.

²⁷⁸ Uğur Köksal Odabaş, *Liberalizmin İlk Temsilcisi: John Locke*, *Sanat Dergisi*, (32), s.75.

²⁷⁹ Kamil Şahin, *John Locke’un Toplum ve Devlet Anlayışı*, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(1), s.43.

²⁸⁰ Filiz Zabcı, *Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe*, edt. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, (457-515), İstanbul 2015, s.482.

²⁸¹ Çilingir, s.37.

²⁸² Zabcı, s.485.

Locke’a göre devlet sözleşme kuramıyla oluşmuş bir kuram olup; temelinde ise rıza vardır. İnsanlar doğal düzenden siyasal düzene geçtiklerinde yasama ve yürütme erkini bir üst güce rızaları doğrultusunda devrederler.²⁸³ Bireyler, iyi özelliklere sahip olduğu gibi bencillik ve intikam gibi kötü benlik duygularına da sahiptirler. Locke’a göre bu kötü özellikler olmasaydı doğa durumu sona ermezdi. Bencillik ve intikam duygusu karışıklıklara yol açacağından, doğa durumundan sözleşmeyle toplum durumuna geçilmektedir.²⁸⁴

Bireyin sahip olduğu esas haklar özgürlük, yaşam ve mülkiyettir. Devletin temel görevi bu hakları korumaktır. Dolayısıyla bu hakları ihlal etmek ya da ortadan kaldırmak düşünülemez.²⁸⁵ Bireyin sahip olduklarını kullanabilmesi güvenlik ortamında mümkündür. Her ne kadar birey, özgür olsa da tehdit ve tehlike altındadır. Bu yüzden, bireyler özgürlük ve mülkiyetlerini koruyabilmek için bir araya gelmelidirler.²⁸⁶ Klasik liberalizmde savunulan değerlerden biri de negatif özgürlüktü. Bu durumda insanlar neden bu değeri kısıtlamak istesin sorusu karşımıza çıkmaktadır. Locke’a göre, bireylerin kendi özgürlüklerini daha iyi koruyabilmeleri için devletin sınırlamalarını kabul etmişlerdir. Çünkü devlet olmadığı takdirde anlaşmazlıklar çıktığı durumlarda ve haklar zaten kullanılamaz.²⁸⁷ Locke, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Doğa durumundaki insan söylendiği kadar özgürse, kendisinin ve mülkiyetinin mutlak efendisi ise, en yüksektekine eşitse ve hiç kimseye bağlı değilse neden özgürlüğünü, bu saltanatını parçalayıp da kendisini bir başka iktidarın egemenliği ve denetimine tabi kılar? Bunun açık cevabı şudur: İnsan doğa durumunda böyle bir hakka sahip olsa da bunun kullanımı son derece belirsizdir ve sürekli olarak başkalarının saldırısına

²⁸³ Eroğlu, s.6.

²⁸⁴ Çilingir, s.40.

²⁸⁵ Odabaş, s.77.

²⁸⁶ Locke, s.253.

²⁸⁷ Gaus, s.169.

açıktır, zira herkes en az kendisi kadar kral olan diğer insanlarla eşittir ve insanların büyük kısmı eşitlik ve adaleti yeterince gözetmez.’²⁸⁸

İlimli siyaset anlayışına sahip olan Locke, anayasal yönetim ve parlamentoyu savunmuş; ‘‘kuvvetler ayrılığı’’ ilkesini savunmuştur.²⁸⁹ Kuvvetler ayrılığı ilkesi, yönetim gücünü elinde bulunduranların yetkilerine sınırlandırma getirmek amacıyla formüle edilmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesini 1748 yılında Fransız siyasi düşünür Montesquieu geliştirmiştir. Locke’un erkler ayrımı tasnifi şu şekildedir: yasama, yürütme ve federatif erkler ayrımı. Yasama erki, toplumsal düzeni sağlayan ve koruyan, devletin sınırlarını belirleyen güçtür. Yürütme erki, toplumsal yasaların uygulayıcısıdır.²⁹⁰ Son olarak federatif erk ise dış güvenlik ile ilgilidir. Dış tehditlere karşı oluşturulan federatif erk, barış ve savaşla ilgili konularda yetkilidir. Ülkenin dış güvenliğini sağlamaktadır.²⁹¹

Klasik liberalizm, sadece toplumsal hayatın güvenliğini sağlama noktasında devlete yetki vermiştir. Özel mülkiyetin savunulduğu klasik liberalizmde, serbest piyasa ekonomisi toplumsal sorunlara yol açmıştır. Sorunların giderek çoğalması neticesinde var olan klasik liberal politikalar sorgulanmaya başlanmıştır. Çalışmanın bir sonraki başlığında klasik liberalizmin uyguladığı politikaları eleştiren ve yerine yeni politikalar geliştiren çağdaş liberalizm anlatılacaktır.

B. Çağdaş Liberalizm: Refah Devlet Anlayışı

Çağdaş liberalizmin temelini sanayileşme oluşturmaktadır. 20. yüzyılda etkin olan çağdaş liberalizm, toplumsal eşitsizliğin karşısında durmuştur. Çünkü sanayileşmeyle birlikte toplumsal olarak bir taraf aşırı zenginleşirken diğer tarafta yoksulluk artmıştır.²⁹² Ayrıca, 20. yüzyılda dünya savaşlarının yaşanması ve ülkelerin eko-

²⁸⁸ Locke, s.253.

²⁸⁹ Eroğlu, s.2.

²⁹⁰ Ayşe Özkan Duvan, Devlet Teorisinde Kuvvetler ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2019, s.40-41.

²⁹¹ İdil Su Ekmekçi, John Locke’un Liberalizm Kuramı Üzerine, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 0(106), s.210.

²⁹² Yıldırım, s.49.

nomilerinin krize doğru gitmesi yeni politikalar arayışını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde uygulanan klasik liberal politikalar toplumsal alanda eşitsizliğe ve adaletsizliğe neden olmuştur.²⁹³

Çağdaş liberalizm düşünürlerinden Thomas Hill Green'e göre gelir eşitsizliği, siyasal eşitliği olumsuz yönde etkilemiştir. Green, piyasaların denetlenmemesi durumunda toplumsal kargaşanın da artacağını söylemiştir.²⁹⁴ Çağdaş liberalizm düşünürlerinden John Rawls, "Bir Adalet Teorisi" isimli eseriyle dönemin en etkili adalet teorisini geliştirmiştir. Rawls'a göre adalet, eşitlik ve özgürlüğün uzlaşması sonucu gerçekleşir. Rawls'a göre toplumsal hayatta avantajları minimum düzeyde olanlar için politikalar geliştirilmelidir.²⁹⁵ Toplumsal eşitsizliği ve adaletsizliği ortadan kaldırmak isteyen Rawls, liberalizme sosyal devlet teorisini eklemek istemiştir.²⁹⁶ Klasik liberalizmin bir tarafı aşırı zenginleştirip diğer tarafı ise aşırı yoksullaştırmasını eleştiren Rawls, bu durumu şu sözleriyle özetlemiştir: "Eğer bütün insanlara eşit bir şekilde davranılacaksa ve gerçek anlamda bir fırsat eşitliği oluşturulmak isteniyorsa toplumun daha az avantajlı bir durum içerisinde doğmuş olanları ve sahip olunan kaynaklar bakımından daha az olanına sahip olanları dikkate alması gerekmektedir."²⁹⁷

Klasik liberalizmin aksine çağdaş liberalizm pozitif özgürlük anlayışını savunmuştur. Green tarafından geliştirilen pozitif özgürlük; toplumsal fayda için devletin bireylere müdahale edebilmesidir.²⁹⁸ Bireysel özgürlük düşüncesine 19. yüzyıldan itibaren eleştiriler gelmeye başlamıştır. Sanayi devriminin etkileriyle işçi sınıfının problemleri artmış, Marksist tepkiler yükselmiştir. Böylelikle, Marksizmin etkisiyle çağdaş liberalizm pozitif özgürlük anlayışını benimsemiştir. Green'e göre bireysel

²⁹³ Raşit Çelik, John Rawls'un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine, *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S:27, 2016, (183-200), s.183.

²⁹⁴ Kalkan, s.34.

²⁹⁵ Kadir Sipahi, *Klasik Liberalizm Karşısında John Rawls*, (Danışman: Prof. Dr. Filiz Zabcı), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s.15.

²⁹⁶ Cengiz Mesut Tosun, Liberalizm ve Sosyal Darwinizm Karşısında John Rawls, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S:10, 2010, (81-94), s.92.

²⁹⁷ Sipahi, s.15.

²⁹⁸ Çalışkan Akçetin ve Akçetin, s.16.

özgürlük kadar toplumsal özgürlükte önemlidir. Bu yüzden, devletin toplumsal hayatta müdahale etmesi ve özgürlüğü artırıcı yönde müdahalelerde bulunması gerekmektedir.²⁹⁹

Klasik liberalizm ile çağdaş liberalizm arasında köprü kuran John Stuart Mill, özgürlük konusu üzerinde durmuş; odak noktasını ifade özgürlüğü oluşturmuştur. Özgürlük karşıtı ifadelerle baş edebilmenin çözümünü ifade özgürlüğünde bulan Mill, bu tezini şu sözlerle anlatmıştır: ‘‘Şayet bir teki hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi farklı düşüncede olsa, nasıl bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoksa aynı şekilde bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoktur.’’³⁰⁰ Mill, bireyler arası iletişimin gelişmesinde gelenek ve göreneklere vurgu yapmıştır. Gelenek ve göreneklerin sorgulanmasını birey aklının özgürlüğüne bağlamıştır. Bu yüzden klasik liberal kültürde akıl her zaman öncelikli konumdur.³⁰¹ Bireysel anlamda kısıtlamalara olumlu bakmamış; negatif özgürlük vurgusu yapmıştır.³⁰²

Mill’e göre her birey kendi kararlarını verebilir, kendi ayakları üzerinde durabilir ve kendi iradesine dayanarak özgür seçimlerle hayatını şekillendirebilir.³⁰³ Bu yüzden, birey kendi yaşamı üzerinde egemendir.³⁰⁴ Mill, özgürlük için üç unsurdan bahseder: vicdan özgürlüğü, kendi karar verebilme özgürlüğü ve bir gaye için toplanabilme özgürlüğü. Bir toplumun özgürlüğünden bahsedebilmemiz için bu üç unsurun var olması gerekmektedir.³⁰⁵

Mill’in yaşadığı dönemde Sanayi Devrimiyle birlikte toplumsal anlamda olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu durum, Mill’in düşüncelerinin değişmesine neden olmuş-

²⁹⁹ İbrahim Dursun, Devletin Faaliyet Alanını Belirleyen Temel Özgürlükler: Negatif ve Pozitif Özgürlükler, C.4, S.1, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2009, (1-19), s.14-15.

³⁰⁰ Bayram, s.120.

³⁰¹ Gaus, s.114.

³⁰² Gaus, s.165.

³⁰³ Bayram, s.2.

³⁰⁴ Gaus, s.99.

³⁰⁵ Ahmet Tüzen, John Stuart Mill’de Demokrasinin Meşruiyeti, *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2014, S.2, (40-53), s.44-45.

tur. Devrimlerin yaşanmasıyla birlikte insanlık her ne kadar ilerlese de bireysellik açısından yeni eşitsizlikler doğmuştur.³⁰⁶ Mill bu eşitsizliklere çözümü, demokratik yönetimde aramıştır. Benzer şekilde, radikal soldaki karşılığını Karl Marks'ın düşünceleri oluşturacaktır. Marks'ın çözümü ise proletaryanın ve devrimi üzerine olmuştur. Marks, sosyalist bir toplumu savunmuş; burjuvazi ve proletarya çatışması üzerinde durmuştur.³⁰⁷ Marks için özel mülkiyet kabul edilemez. Eşitsizliğe yol açtığından, komünizmin demokratik yönetim biçimi olduğunu savunmuştur.³⁰⁸ Klasik liberalizmin özgürlük anlayışını benimseyen ve savunan Mill, güvenlik, ekonomi ve gelir eşitsizliği alanlarında devlete aktif bir rol verme eğilimindedir.³⁰⁹ Bu yüzden, Mill'in düşünceleri klasik liberaller ile çağdaş liberaller arasında köprü oluşturmaktadır.

Klasik liberalizmde oluşturulmak istenen minimal devlet anlayışı yerine çağdaş liberalizm; refah devleti anlayışını benimsemiştir. Devlet müdahalesinin sınırlarını genişleterek çağdaş liberalizm, devlete düzenleyici ve denetleyici görevler vermiştir.³¹⁰ Devlet burada kural koyucudur yani ‘‘Hakem Devlet’’tir. Hakem devletin görevi toplumsal refah adına kurallar koymak, kurallara uyulmadığı takdirde ise yaptırımları belirlemektir. Çağdaş liberalizmde toplumsal refah vurgusunun temelini fırsat eşitliği oluşturmaktadır.³¹¹ Bunun nedeni, çağdaş liberaller için iktisadi güç en az politik güç kadar tehlikelidir. Çünkü ekonomik açıdan zengin olanlar bu gücünü, devleti kullanarak çoğaltmak isteyeceklerdir. Böyle bir durumda eşitsizlik oluşacak ve toplum bölünecektir.³¹² Bu noktada neo-liberalizm, oluşacak eşitsizliği zorunlu bir

³⁰⁶ Bayram, s.4.

³⁰⁷ Ahmet Cevizci, Felsefe Tarihi, Bursa 2009, s.591.

³⁰⁸ Baradat, s.46.

³⁰⁹ Tayyar ve Çetin, s.114.

³¹⁰ Tayyar ve Çetin, s.115.

³¹¹ Yıldırım, s.66.

³¹² Baradat, s.32.

durum olarak görmektedir. Rekabeti temel alan neo-liberalizm için durağanlık, rekabeti olumsuz etkileyecektir.³¹³

Çalışmanın bu bölümünde klasik liberalizmin yol açtığı toplumsal eşitsizliğe, çağdaş liberalizmden gelen eleştiriler ve önermeler aktarılmıştır. Çağdaş liberalizm, devletin yetki alanını genişletmiş; refah devlet anlayışını savunmuştur. Çalışmanın bir sonraki başlığında refah devletinin başarısız olduğunu düşünen neo-liberalizm ideolojisi anlatılacaktır.

C. Neo-Liberalizm: Gece Bekçisi Devlet Anlayışı

20. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan neo-liberalizmin odak noktası rekabet ve ekonomi olmuştur. 20. yüzyılda refah devletine getirdiği eleştiriler neticesinde siyasal ve toplumsal olarak etkin bir ideoloji haline gelmiştir. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu refah devletinin müdahaleci anlayışına karşı neo-liberalizmi şu sözlerle açıklamıştır: “Saf pazar mantığının yoluna çıkabilecek tüm kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir programdır.”³¹⁴

Neo-liberalizm savunucuları tarafından “istikrar” başlıklı politikalar geliştirilmiştir. Örneğin, Amerika’da devlet masraflarının kısılması ve özel sektör üzerinde devletin hâkimiyetinin kırılarak daha serbest çalışmalarına olanak sağlanması gibi politikalar geliştirilmiştir. Bu politikaların hayata geçirilmek istenmesiyle birlikte neo-liberalizm “yeni sağ” olarak adlandırılmıştır.³¹⁵ Yeni sağ olarak adlandırılmasının nedeni; hem liberal hem de muhafazakâr söylemler içermesidir. Bir yandan sıkı düzen ve otoriteyi savunurken (muhafazakâr düşünce), diğer yandan birey ve özgürlük (liberal düşünce) gibi konulara vurgu yapmaktadır.³¹⁶

Tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Büyük Buhran (Büyük Depresyon), siyasi ve en çok ekonomik olarak yıkıcı etkiler oluşturmuştur. Serbest piyasa ekonomisi

³¹³ Hüsamettin İnaç ve Muhittin Demiray, Siyasal Bir İdeoloji Olarak Neo-Liberalizm, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(11), 2004, s.172.

³¹⁴ İnaç ve Demiray, s.164.

³¹⁵ Füsün Kökalan Çımrın, Küreselleşme, Neo-Liberalizm, ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.23, s. 198.

³¹⁶ İnaç ve Demiray, s.165.

olumsuz sonuçlanmış; devletler iktisadi politikalarını değiştirme kararı almışlardır. Böylelikle, devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşünülmüştür. John Maynard Keynes, klasik liberalizme karşı çıkmıştır. alışmaları, devlet müdahaleci politikaların gelişmesinde önemli role sahiptir.³¹⁷ Keynesçi politika, laissez faire, laissez passer anlayışının yerine geçmiştir. Ancak, 70’li yıllara gelindiğinde yaşanan iktisadi sorunlardan dolayı klasik liberal anlayışa yeniden dönülmek istenmiştir. Böylelikle, neo-liberalizm döneminde serbest piyasa ekonomisine yeniden geçilmiştir.³¹⁸ Klasik liberalizmden farklı olarak neo-liberalizm, piyasanın kendiliğinden, devletin müdahalesi olmadan doğal bir şekilde işleyemeyeceği görüşündedir. İhtiyaçların karşılanamadığı durumlarda devlet, mal ve hizmet üreterek ekonomiye müdahale edebilir.³¹⁹

Neo-liberalizmin önemli düşünürlerinden Friedrich August Hayek (1899-1992), devlet ve özgürlük arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade etmiştir: ‘‘Eğer basın araçları devletin elinde olursa basın özgürlüğü diye bir şey olmaz; ulaşım araçları devletin tekeline olursa hareket özgürlüğü diye bir şey olmaz.’’³²⁰ Hayek, devletin yetki alanlarını şu şekilde sıralamaktadır: sağlık, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak, doğal afet sonrası yardımda bulunmak, olağanüstü durumlar işsizlik politikası üretmek.³²¹ Hayek’e göre özgürlük, devletin yetkilerini sınırlandırmakla mümkündür. Çünkü devlet sınırlandırılmadığı takdirde yönetim despotluğa doğru gidecektir.³²² Hayek, toplumları ikiye ayırmıştır; ilkel toplumlar ve ‘‘büyük toplum’’. Hayek’in Büyük Toplum olarak kastettiği, ülkelerin gelişmişliği ve medeniyetidir. Bu nedenle Hayek, zel mülkiyetin ve gelişmişliğin en st noktada olduğu durumlarda medeniyetin gerçekleşeceğini söyler. Hayek, toplumsal hayatın düzene ve güven-

³¹⁷ Yıldırım, s.67.

³¹⁸ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.77.

³¹⁹ Yıldırım, s.69.

³²⁰ Gaus, s.200.

³²¹ Butler, s.71.

³²² Yıldırım, s.68.

liğe ihtiyaçı olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, Hayek devleti toplumsal hayatın düzeninden ve güvenliğinden sorumlu bir kurum olarak görmektedir.³²³

Neo-liberallere göre toplumsal hayatta devletin müdahalesini gerektirebilecek bir refah sorunu bulunmamaktadır. Oluşabilecek herhangi bir sorunda, sorun özel sektör tarafından giderilebilmektedir. Neo-liberallere göre toplumsal hayatta bir tarafın aşırı yoksullaşması durumunda devletin müdahalesi olasıdır. Bu durum liberal ilkelere aykırı değildir. Neo-liberal düşünür Milton Friedman, bu duruma karşı negatif gelir vergisinin çözüm olabileceğini savunmuştur. Negatif gelir vergisine göre devlet, aşırı yoksullaşan kimselere gelir yardımında bulunabilir. Ancak bu yardım sosyal adalet neticesinde değil ahlaki kaygılar çerçevesinde düşünülmelidir.³²⁴ Neo-liberalizme göre devlet, düzen ve güvenliği tesis eden gece bekçisi rolündedir. Friedman’a göre devletin müdahalede bulunduğu her alanda olumsuzluklar baş göstermektedir. Bu durumu Friedman şu sözlerle açıklamıştır: “hükümetin sorumluluğuna bırakılan tüm alanlar verimsiz ve başarısızlığa mahkûm gösterilir.”³²⁵ Neo-liberalizm için oluşabilecek herhangi bir devlet müdahalesi toplumsal hayatta adaletsizliğe neden olacaktır. Bu nedenle, devletin yetkileri minimum düzeyde tutulacak şekilde sınırlandırılmalıdır.

Sonuç olarak, liberal ideolojinin ortaya çıktığı ve gelişip evrildiği süreçte klasik, çağdaş ve neo-liberal evrelerde benzer ve farklı görüşler ortaya atıldığı görülmektedir. Her bir dönem, kendine ait özgünlükleri taşımakla birlikte, bazı noktalarda liberalizmin farklı türleri bağlantılanmaktadır. Devlete dönük yaklaşımlar da, farklı liberalizm türlerinde farklılıklar taşımakta, çeşitlenmektedir.

18. yüzyıla kadar olan süreçte devlet her şeyden üstün tutulmaktaydı. Liberal ideoloji, bireyi devletten üstün tutarak kendinden önceki anlatılara radikal bir seçenek oluşturmuştur. Liberalizm ideolojisi temelde devlet müdahalesini asgari seviyeye

³²³ Ferhat Güneş, *Modern Liberalizmde Adalet Kavramı: F.A. Hayek ve J. Rawls Üzerine Bir İnceleme*, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Çiğdem), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, (247-274), s.45.

³²⁴ Alev Özkazanç, *Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu*, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(1), 2009, s.269.

³²⁵ İnaç ve Demiray, s.167.

indirmiştir. Her ne kadar devleti sınırlandırsa da sözleşme kuramı ile birlikte yektiler vermektedir. Liberalizmin radikal bir seçenek oluşturması onu aşırı solda konumlandırmaz. Liberalizm, var olan düzenden radikallerden daha az rahatsızdır. Bu yüzden, statükoya daha ılımlı yaklaşırlar. Siyasal yelpazenin sağında yer alan muhafazakâr ideolojide statükoya karşı bağlılık söz konusudur. Düzenden neredeyse hiç rahatsız değildir. Bu yüzden, herhangi bir değişimi istemeleri söz konusu değildir.

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında, liberalizmle aynı dönemde ortaya çıkan bir diğer ideoloji milliyetçiliktir. Fransız Devriminin yol açtığı toplumsal değişimlere ve ilerleme fikrine tepki olarak yine aynı dönemde muhafazakârlık ideolojisi kendini göstermiştir. 19. Yüzyılda ortaya çıkan bir diğer sağ ideoloji de faşizm olmuştur. Çalışmanın bir sonraki bölümünde siyasal yelpazenin sağında yer alan milliyetçilik, muhafazakârlık ve faşizm ideolojilerinin devleti nasıl kavramsallaştırdığı incelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MİLLİYETÇİ İDEOLOJİ

Milliyetçilik, kuramsal olarak her ne kadar ‘‘zayıf’’ bir ideoloji olarak karşımıza çıksa da pratikte, siyasal hayatta, etkin bir role sahip olmuştur. Zayıf olmasının nedeni kavram üzerinde ortak bir kanıya varılamamasıdır. Milliyetçiliğin muğlak bir kavram olması, yaşanan zaman ve koşullara göre tanımında da farklılıklar olmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle diğer ideolojilerle eklemlenmesi kolay olmuştur. Diğer ideolojilerden farklı olarak milliyetçiliğin kurucu bir ismi bulunmamaktadır. Benedict Anderson bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: ‘‘diğer -cilik’lerle kıyaslandığında milliyetçilik, kendine Hobbes’lar, Tocqueville’ler, Marx’lar ya da Weber’ler ölçeğinde büyük düşünürler yaratamadı.’’³²⁶ Öte yandan tarihsel süreç içerisinde düşünürlerden milliyetçilik ideolojisine dair tanımlar geliştirilmiştir.³²⁷

Milliyetçilik ideolojisi modern dönemin oluşturduğu en etkin ideolojilerden biri olmuştur. Millet kelimesi 13. yüzyıl itibariyle kullanılmaya başlamıştır. İlk kullanılmaya başlandığında politik bir anlam taşımamakta; belirli bir ırkı kapsamaktaydı. 18. yüzyıla gelindiğinde bireyler ya da topluluklar ‘‘milliyetçi’’ olarak nitelendirilmiş; 19. yüzyıla birlikte politik bir anlam kazanmıştır.³²⁸ 19. yüzyılın sonlarına doğru milliyetçilik bayrak, milli marş ve milli tatiller gibi sembollerin oluşmasıyla birlikte etkin bir hareket haline gelmiştir.³²⁹

Çalışmanın bu bölümünde milliyetçiliğin öncelikle kavram olarak nereden geldiği anlatılıp daha sonra nerede ve nasıl ortaya çıktığı incelenecektir. İlk başlıkta, ortaya çıkmasında hangi olayların etkili olduğu anlatılacaktır. İkinci başlıkta ise mil-

³²⁶ Benedict Anderson, Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, çev. İskender Savaşır, İstanbul 1993, s.19.

³²⁷ İnci Özkan Kerestecioğlu, Milliyetçilik: ‘‘Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’’ten Frankeştay’ın Canavarına, H.B. Örs (der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, 7.bs., İstanbul 2014, s.309-310.

³²⁸ Yılmaz, Çağdaş Siyasal Akımlar, s.235.

³²⁹ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.162.

liyetçiliğin ana temaları üzerinde durulup devleti nasıl kavramsallaştırdığı incelenecektir.

A. Milliyetçi İdeolojinin Gelişimi ve Ana Temalar: Millet, Kimlik Politikaları ve Ortak Dil

Kökleri 13. yüzyıla dayanan “millet” kelimesi Latince “nasci” kelimesinden türemiş olup; doğum anlamına gelmektedir. Millet kelimesi zamanla “natio” kelimesine dönüşmüş ve doğum yerleri aynı olan gruplara karşılık gelmiştir.³³⁰ TDK ise millet kelimesini şöyle açıklamıştır: “Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, ülkü, gelenek ve görenek olan insan topluluğu, ulus.” Benzer şekilde TDK milliyetçilik ideolojisinin tanımını ise şöyle yapmaktadır: “Maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, nasyonalizm.”³³¹ Görüldüğü üzere milliyetçilik ideolojisinin ana temalarını millet, vatan, ortak dil ve ortak kültür oluşturmaktadır.

Milliyetçilik düşüncesi siyasal olarak 18. yüzyıl sonlarına doğru Fransız Devrimi ve beraberinde Aydınlanma düşüncesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik düşüncesinin tarihsel kökeni ve modern bir ideoloji olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bu nedenle milliyetçilik yaşanan çağa, iktisadi koşullara, toplumsal düzene ve kültürel yapıya bağlı olarak farklı olgulara kendini entegre edebilmektedir.³³² Milliyetçilik diğer ideolojilerden farklı olarak bireylere kuramsal bir bilgi sunmamaktadır. Bu nedenle, bilimsel tanımı zayıftır. Milliyetçilik duygulara hitap eden, aidiyetlik hissini maksimize eden bir söylemdir. Bu nedenle döneme ve koşullara bakılmaksızın milliyetçiliğin içi doldurulabilir.³³³

Milliyetçilikle ilgili önemli çalışmalarda bulunan Anthony Smith milliyetçiliğin her alana uyum sağlayabilmesini şöyle özetlemiştir: “Milliyetçilik

³³⁰ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.161.

³³¹ <https://sozluk.gov.tr/>

³³² Senem Sönmez Selçuk, Düünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012 s.118.

³³³ Celalettin Yanık ve Mustafa Kara, Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 2016, (559-582), s.562.

bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır. Bu sonsuz kere yönlendirilebilir, şekil verilmeye ziyadesiyle müsait inanç, hissiyat ve sembollerden mürekkep dokuyu anlamak yalnızca her bir özgül durum içinde mümkündür.”³³⁴ Benzer şekilde alanın kurucu düşünürlerinden Benedict Anderson’un milliyetçiliğe karşı tutumu şu şekildedir: “İddiam, milliyetçiliğin bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle ilişkilendirerek değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğidir.”³³⁵ Sonuç olarak, milliyetçilik tarihsel süreç içerisinde anlam ve değerler bakımından değişkenlik göstermektedir.

Feodal sistem içerisinde büyük pazarların varlığından söz edilemezdi. Her prenslik kendi vergisini almaktaydı, bu yüzden de iç pazarın genişlemesi imkânsızdı. Batı’da feodal yapının yıkılması ve yerine kapitalist düzenin hâkim olması toplumsal alana yeni formlar kazandırmıştır. Siyaset teorisyeni Tom Nairn’e göre milliyetçilik, kapitalist ekonominin eşitsiz gelişimi sonrası ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin hızla yayılmasının karşılığı milliyetçilik olmuştur.³³⁶ Nairn’nin milliyetçiliği sadece kapitalizmin çıktısı olarak görmesi ve iktisadi temeller etrafında değerlendirmesinin aksine John Breuilly farklı değerlendirmiştir. Breuilly’e göre milliyetçiliği tanımlarken iktisadi ya da toplumsal etkenlere dayandırmak yetersizdir. Bunun nedeni; siyasetle ve devlet yönetimiyle ilişkisinin kurulmamasıdır. Breuilly, milliyetçiliği açıklarken devlet yönetimini nasıl etkilediği ve milliyetçiliğin devletle olan ilişkisinin açıklanması gerektiğini düşünmektedir.³³⁷

19. yüzyıl “Milliyetçilik Çağı” olarak bilinmektedir. Başlarda Avrupa’da olmak üzere hızla yayılmasıyla birlikte tüm dünyada etkinliğini sürdürmüştür. Genel kanı, küreselleşmenin getirisi olan tekipleştirici düzenin, 20. yüzyılda milliyetçiliğin sönümlenmesine neden olması yönündeydi. Ancak milliyetçilik, yaşanan çağa göre kendini kolaylıkla entegre edebilen bir ideolojidir. Bu nedenle, modern dönem-

³³⁴ Anthony D. Smith, Milli Kimlik, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul 2017, s.129.

³³⁵ Anderson, s.26.

³³⁶ Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları, Ankara 2008, s.102.

³³⁷ Özkırımlı, s.122.

de olduğu gibi 20. Yüzyılın sonları ve 21. Yüzyılda kendisini gösteren post-modern dönemde dahi etkinliğini sürdürmektedir.³³⁸

Milliyetçilik, yönetim erkine sahip olabilmek için ulusçu ana temalara vurgu yapan siyasal bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ana temaların temelinde, devletlerin kendilerine özgün bir milletin var olduğu yatmaktadır. Milliyetçi devlet anlayışında milletin değeri ve çıkarlarını her şeyden üstün tutma çabası vardır.³³⁹ Gellner'e göre milliyetçiliğin ortaya çıkmasında sanayileşme sürecinin büyük etkisi bulunmaktadır.³⁴⁰ Sanayileşmeyle birlikte gerçekleşen göçler sonucunda insanların benlik arayışında bulunmaları milliyetçilik ile gerçekleşmiştir. Milliyetçilik, insanlara "benlik", "aidiyet", "kök" ve "kimlik" sunmuştur. Sonuç olarak milliyetçilik, birlik duygusu içerisinde "biz" olabilmeyi amaçlayan bir ideolojidir. Devletler içerisinde oluşturulan "biz"ler, karşılarında "öteki"nin oluşmasına da neden olmuştur. Bu durumu İnci Özkan Kerestecioğlu "milliyetçilik, milliyetçilik doğurur" sözleri ile açıklamıştır.³⁴¹ İlk başlarda milliyetçilik, demokrasi vurgusu yaparak halkın kendi kendini yönetmesi düşüncesinden doğmuş olsa da zamanla bu durum hegemonya mücadelesine dönüşmüştür. Bu durumun temelinde her devletin kendi milletini yüceltip kendinden olmayı ötekileştirmesi vardır.³⁴²

Milletler, geçmişte ve gelecekte ortak değerleri paylaştıkları ve ortak dillerinin olduğu bir devlet isterler.³⁴³ Heywood milleti şu ifadelerle açıklar: "En temel düzeyde milletler, ortak olarak paylaşılan değerler ve geleneklerin bir araya getirdiği insanların oluşturduğu kültürel varlıklardır. Özel anlamda ise aynı coğrafi alanı işgal eden ve ortak bir dil, din ve tarihe sahip olan insanların taşıdığı kimliksel kategorilerdir."³⁴⁴ Smith ise milleti şu sözlerle ifade eder: "Millet, teritoryal bir vatan olarak,

³³⁸ Sönmez Selçuk, s.119.

³³⁹ Özkan Kerestecioğlu, s.314.

³⁴⁰ Karatepe, s.101.

³⁴¹ Özkan Kerestecioğlu, s.318-319.

³⁴² Karatepe, s.105.

³⁴³ Aydın, s.263.

³⁴⁴ Heywood, s.165.

kişinin doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği bir yer, aile kucağının ve ocağının bir uzantısıdır.”³⁴⁵

Fransız Devrimi bittikten sonra Fransa’da bir krala, prence ya da herhangi bir hükümdara tabi olma düşüncesi yıkılmış; kendi kendini yönetebilen bir halkın olması gerektiği düşüncesi yükselmiştir. Halkın yönetimde söz sahibi olması Fransızlara ‘millet’ niteliği katmıştır. Millet fikri ile ortaya çıkan milliyetçiliğin yaygınlaşmasıyla birlikte çok uluslu devletlerde, her ulusun kendi devletini kurma fikri doğmuştur. Milliyetçilik ideolojisinin yükseldiği bu dönemde, 1870’de İtalya, 1871’de Almanya siyasal birliğini kazanmış; milli devlet olarak siyasal hayatta yer almışlardır.³⁴⁶ Genel olarak bakıldığında milliyetçilik ideolojisinde devlete aidiyet söz konusudur.

Kapitalist sistem öncesi insanlar arasında konuşulan dil, bulundukları bölgelere göre değişkenlik göstermiştir. Ancak bu durum hiçbir zaman üstünlük olarak kabul edilmemiştir. Kapitalist sistemin kendini göstermesi ve ulus-devletlerin ortaya çıkması ile birlikte üstünlük mücadelesi başlamıştır.³⁴⁷ Ortak bir dilin var olması millet olabilmenin önemli yapı taşlarından. Devletler arasında dil, diğer milletlerden farklı olduğunun göstergesidir.³⁴⁸ Dilin homojenleşmesi modern dönemle birlikte gerçekleşmiştir. Bunun ilk örneği, Fransız Devriminden sonra Fransa’da Paris Fransızcasının kabul edilmesidir. Standart bir dilin kabul edilmesi ilkesi, diğer devletler tarafından da benimsenmiş; milli birliklerini kazanan devletler standart bir dil benimseme yönünde çalışmışlardır.³⁴⁹ Dilin saf olması, diğer dillerden kelimeler barındırmamış olması, milletin kendi benliğini anlayabilmesi ve sürdürebilmesi için önemlidir. Her şeyden önce millet olabilen topluluklar, kendilerine ait saf dillerini korumak ve yaymakla yükümlüdürler. Milliyetçi ideolojinin temelinde yatan bu görüş, milli-

³⁴⁵ Smith, Milli Kimlik, s.182.

³⁴⁶ Karatepe, s.104-105.

³⁴⁷ Arslan, s.399.

³⁴⁸ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.165.

³⁴⁹ Beriş, s.117.

yetçiliğin dünyaya yayılmasında da etkili olmuştur. Böylelikle dilin varlığı, millet olabilmeyin varlığını da beraberinde getirmektedir.³⁵⁰

B. Milliyetçi Devlet Anlayışı

Kapitalist üretim tarzının benimsenmesi ve başlarda bireysel özgürlüklere yapılan vurgu milliyetçiliğin ilk halini yani liberal milliyetçiliği oluşturur. Liberal milliyetçiliğin temel argümanı; tıpkı bireysel özgürlük gibi milletlerin de kendi öz yönetimlerini inşa edebilmeleri açısından özgür olabilmeleridir. Liberal milliyetçiliğin amacı, insanların tek bir devlet çatısı altında birleşmelerinden ziyade evrensel anlamda bağımsız devletler inşa edebilmektir.³⁵¹ Kapitalizmin gelişimi, üretim, tüketim, çalışma ve düşünme tarzlarının değişmesi konusunda yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Kapitalist sistemin büyük pazarlar istemesi ve serbestçe bu pazarlarda üretim yapabilmesi ulus devletlerin kurulması ile mümkündür.³⁵²

Milliyetçilik ideolojisinin temelinde yer alan ortak değerler ve ortak geçmiş gibi konular muhafazakârlığa da atıfta bulunmaktadır. Bu noktada karşımıza muhafazakâr milliyetçilik çıkmaktadır. Muhafazakâr milliyetçilik, muhafazakâr değerleri temel alan bir düşüncedir; yani geçmişe özlem vurgusu yapar. Ancak milliyetçilikle olan bağ, geçmişte toplumsal bütünlük içerisinde bulunan milli devletlerdir.³⁵³ Muhafazakâr milliyetçilik tarihin geçmişten geleceğe uzanan bir sürekliliğinin olduğunu savunur. Bu süreklilik içerisinde gelenekler nesilden nesile aktarılır ve ortak değerlere sahip ulus meydana gelir. Böylelikle muhafazakârlığın savunmuş olduğu toplum, milliyetçilikte ulus kavramıyla bütünleşmiştir.³⁵⁴

Milliyetçi düşüncenin temelinde yer alan ulus kavramı, Ernest Gellner'a göre, 'aynı kültürü paylaşan ve birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyan insanlar tarafından inanç, dayanışma ve sadakat duygularının ürünü olarak oluşturulan bir olgu-

³⁵⁰ Elie Kedourie, Avrupa'da Milliyetçilik, çev. M.H. Timurtaş, s.60.

³⁵¹ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.175.

³⁵² Emre Arslan, *Milliyetçilik*, G. Atılğan, E. A. Aytekin(edts), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (395-409), İstanbul, 2018, s.398-399.

³⁵³ Heywood, Siyasi İdeolojileri, s.177.

³⁵⁴ Beriş, s.119-120.

dur.” Fransız Devrimi teorisyenlerinden Emmanuel J. Sieyes ise ulusu şu şekilde açıklamıştır: “Ortak bir yasa altında yaşayan, aynı yasama organıyla temsil edilen ortak insanlar topluluğu.”³⁵⁵ Son olarak Anderson ise ulusun tanımını “hayal edilmiş bir siyasal topluluk” şeklinde yapmıştır.³⁵⁶

İlk insan birliklerinin oluşmasından günümüze kadar toplum birçok konuda farklı şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu süreç içerisinde kurulan feodal beylikler ve ardından gelişen kent devletleri kendi içerisinde aidiyet duygusunu da geliştirmiştir. Böylelikle ulus-devletin temelleri atılmıştır. Ulus-devleti kavramının ortaya çıkması 19. yüzyıla birlikte birden gerçekleşmemiş; uzun yıllar değişen formların neticesinde kendini göstermiştir.³⁵⁷ Ulus-devletin ortaya çıkmasında en büyük etken Fransız Devrimi olmuştur. Avrupa’da yönetim biçimi 19. yüzyıla kadar Mutlakiyetçi yapıdaydı. Fransız Devrimi ve Aydınlanma düşüncesiyle birlikte Mutlakiyetçi yapı sorgulanmaya başlamış; etkisini gün geçtikçe kaybetmeye başlamıştır. Mutlakiyetçi devlet anlayışının güç kaybetmeye başladığı dönemde ulus-devlet anlayışı doğmaya başlamıştır.³⁵⁸ Aydınlanmanın sorgulamacı yaklaşımı egemenin kim olduğuna dair tartışmaları başlatmıştır. İktidarın tanrısal olmadığı düşüncesi yaygınlaşınca devlet içerisindeki herkesin iktidarda söz sahibi olabileceği düşüncesi doğmuştur.³⁵⁹ Alman düşünür Max Horkheimer’in “ulus, otoritesini vahiyden değil, akıldan alır”³⁶⁰ sözü Aydınlanma düşüncesine vurgu yapmaktadır.

İlk olarak ulus-devletler Avrupa ülkelerinde yani Fransa, Almanya ve İtalya’da ortaya çıkmıştır. Ulus-devletin diğer devlet yönetimlerinden farkı coğrafi sınırlarla çevrili bir toprak parçası üzerinde bütünlük oluşturmastır. Bu bütünlük milliyetçilik ile yakından ilişkilidir. Çünkü oluşan ulus-devletin kendine ait para birimi, dili, kül-

³⁵⁵ Hamit Emrah Beriş, *Milliyetçilik*, B. Yücel ve H.Y. Başdemir (eds.), *Siyasi İdeolojiler*, (108-129), Ankara 2017, s.114.

³⁵⁶ Anderson, s.20.

³⁵⁷ Uygun, s.186.

³⁵⁸ Özkan Kerestecioğlu, s.325.

³⁵⁹ Sönmez Selçuk, s.120.

³⁶⁰ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul 2013, s.66.

türü ve geçmişten gelen değerleri vardır.³⁶¹ Ulus-devlet meşruluğunu ulustan almaktadır. Bu nedenle güçlü bir politika uygulayabilmektedir. Ulus-devlet, insanların millî politikalar geliştirerek kendi tarihini belirledikleri bir yönetim biçimidir. Ulus-devletin hâkimiyeti kendine çizmiş olduğu alanla sınırlıdır. Bu sınırlar içerisinde kendi hukuk sistemiyle otoriteyi elinde bulundurur.³⁶²

Ulus-devlet ve milliyetçilik birlikte düşünülmektedir. Genel olarak ulus-devletin özelliklerine bakacak olursak ulus-devletler ‘teritoryal’ yani bölgesel yapılarda olup; bu bölgelerde yaşayan nüfusu temsil eder. Teritoryal yapı bir üst yönetim sunmaktadır. Bu üst yönetim kendi çerisinde uzmanlaşmış kişileri bulundurur ve bu kişiler kamu hizmetini icra ederler. Milli kimlikle var olan ulus-devlet, diğer devletler tarafından da tanınmakta ve tanınma ‘egemenlik’ ile gerçekleşmektedir. Son olarak, devlet içerisinde yaşayan kişiler ulusal bir kimliğe sahip olurlar.³⁶³

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı her ne kadar belirli bir yüzyıla karşılık gelse de kimi düşünürlere göre milliyetçilik sınırsızdır. Millet olgusu gelmişten geleceğe kendiliğinden var olmuştur. Örneğin Anderson’a göre ‘milliyetçiliğin büyümesi, rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir.’³⁶⁴ Fransız tarihçi Ernest Renan milliyetçiliğin manevi bir olgu olduğuna dikkat çekmiş ve şunları söylemiş:

‘Millet manevi ruh ve ilkedir. Bu ruh ve ilkeyi, biri geçmişe, öteki şimdiye ait iki değer oluşturur. Geçmişe ait olan, zengin anılar mirasının müşterek sahipliği; şimdiye ait olan ise, ortak değere sahip çıkma ve birlikte yaşama iradesidir. Millet, gayret, fedakârlık ve adanmışlıkla dolu uzun bir geçmişin bugünkü halidir. Bizi biz yapan atalarımızdır. Üzerine milli bir fikir inşa edilecek gerçek miras, kahramanlıkla dolu geçmişin şan ve şerefidir. Geçmişte ortak zaferlere, bugün ortak bir iradeye sahip

³⁶¹ Aydın, s.238.

³⁶² Kemal Cebeci, Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü, *Sayıştay Dergisi*, S:71, 2008, s.25.

³⁶³ Suavi Aydın, s.243.

³⁶⁴ Anderson, s.26.

olmak, geçmişte büyük işler yapmak ve aynısını yapma iradesi göstermek millet olmanın temel koşullarıdır.'³⁶⁵

Bu anlayış çerçevesinde, tarihsel süreçte insan topluluklarının birlikteliği içsel olarak millet duygusunu da soyut bir şekilde beraberinde getirmiştir.

Toplumun varlığı, insanların karşılıklı olarak ödev ve yükümlülükleri yerine getirmesiyle gerçekleşmektedir. Soyut kurallar üzerinde bu yükümlülükleri gerçekleştirmeleri toplumsal sözleşme anlayışı ile temellenmiştir. Toplum sözleşmecisi Rousseau'nun "genel irade" kavramı toplumun ve bununla birlikte milliyetçiliğin oluşmasında etkili olmuştur.³⁶⁶ Rousseau'ya göre toplumsal hayatta birlikteliğin oluşturabileceği en büyük sorunlardan biri belli bir topluluğun başka bir topluluk üzerinde üstünlük kurma çabasıdır. Bunun çözümü ise toplum sözleşmesine uymaktır. Sözleşmenin getirilerinden biri de belli bir topluluğun ya da devletin vatandaşı olmaktır. Vatandaşlık, topluluğa ya da devlete karşı bağlılık oluşturmaktadır.³⁶⁷ Böylece, toplumun var olması ulusun da varlığını beraberinde getirmektedir.³⁶⁸

Milliyetçilik ideolojisi ortaya ilk çıktığı zamanlarda liberal ilkeleri benimsemiştir. Ancak zaman içerisinde vurguladığı milli kimlik, milli devlet, ortak dil ve gelenekler gibi değerlerle kendini varlığını sürdürmüştür. Bireysel özgürlükten ulusal özgürlüğe giden süreçte asıl amaçlanandan farklı olarak sistematik bir şekilde "düşman" oluşturma pratiğine dönüşmüştür. Öte yandan, bilimsel tanımı zayıf olmasına rağmen, milliyetçilik Avrupa siyasi hayatının oluşumunda temel olmuştur. Çalışmanın bir sonraki başlığında yine Fransız Devrimi ve Aydınla Çağı'nın yaşandığı dönemde milliyetçiliğe paralel olarak ortaya çıkan muhafazakâr ideoloji ve devlet tasavvuru ele alınacaktır.

³⁶⁵ Şükrü Karatepe, *Siyasi İdeolojiler*, İstanbul 2011, s.102.

³⁶⁶ Suavi Aydın, *Milliyetçilik*, Ö. Çaha, B. Şahin (der.), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, (225-290), Ankara 2013, s.232.

³⁶⁷ Özkırımlı, s.37.

³⁶⁸ Rıfat Aydın, *Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet*, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 2018, (229-256), s.233.

II. MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİ

Muhafazakârlığın bir ideoloji olup olmadığı günümüzde dahi tartışılmaktadır. Ancak, savunmuş olduğu değerler ve ortaya koymuş olduğu bir yönetim biçiminin varlığı muhafazakârlığın ideoloji olarak kabul edilmesini sağlamaktadır. Muhafazakâr kelimesi “muhafaza etmek” eylemi ile ilişkilendirilerek açıklanabilir. Bu anlamlar gelenekleri korumak, değişimi kabul etmemek, eski düzene olan özlem ve ihtiyatlı davranışlar şeklinde sıralanmaktadır.³⁶⁹ TDK’da ise muhafazakârlığın tanımı “tutuculuk” olarak yapılmıştır.³⁷⁰ Sözcük anlamı olarak ilk kez Fransızcada kullanılmış; 1818’de bir gazete yazısında geçmiştir. Politikacı John Wilson Croker ise 1830’da “Conservative Party” yani muhafazakâr parti kavramını ilk kez bir makalesinde kullanmıştır. Bu kullanımdan sonra İngiltere’de Tory Partisi’nin yerine geçerek varlığını sürdürmeye başlamıştır.³⁷¹

Muhafazakârlığın bir ideoloji olup olmadığı düşünürler tarafından tartışılmaktadır. İdeoloji olmadığını düşünenlere göre muhafazakârlık, bir yaşam biçimi, mizaç, tavır ya da tutum olarak değerlendirilmektedir.³⁷² Örneğin İngiliz siyasetçi ve muhafazakâr düşünür Michael Oakeshott, muhafazakârlığı bir mizaç olarak görmektedir. Oakeshott, bu konudaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Benim mevzuum bir etiket veya bir doktrin değil, bir mizaçtır. Muhafazakâr olmak belli biçimlerde düşünme ve davranma eğiliminde olmaktır; belli tür davranışları ve beşeri durumların şartlarını diğerlerine tercih etmektir; belli tür seçimleri yapmaya eğilim göstermektir.”³⁷³ Benzer şekilde muhafazakârlığı ideoloji olarak ele almayan Andrew Vincent’a göre muhafazakarlık; pragmatik, uyumlu fikirler bütünüdür.³⁷⁴ Muhafazakâr düşünür Irving Kristol, “geleneklerin varlığı toplumsal olarak bir bütünlük sunmaktadır. Bu nedenle, tarihsel açıdan düşünüldüğünde muhafazakârlık pragmatiktir”

³⁶⁹ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.83.

³⁷⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁷¹ Philippe Beneton, Muhafazakârlık, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul 2011, s.7.

³⁷² Bekir Berat Özipek, Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset, Ankara 2004, s.1.

³⁷³ Michael Oakeshott, Muhafazakâr Olmak Üzerine, çev. İsmail Seyrek, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 1, S.1, 2004, s.55.

³⁷⁴ Mehmet Akıncı, *Muhafazakârlık*, Ö. Çaha, B. Şahin (der.), Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, (106-161), Ankara, 2013, s.107.

demektedir.³⁷⁵ Pragmatik olarak ele alınmasının bir başka nedeni, siyasi alanlarda muhafazakârlığın ideoloji olarak kabul edilmemesidir.³⁷⁶ Sonuç olarak, böyle bir ayrıma gidilmesinin nedeni; muhafazakâr olmanın, insan aklının doğal bir eğilimi olduğuna duyulan inançta yatmaktadır.³⁷⁷ Bu yaklaşım, muhafazakârlığı rasyonalize etmektedir.

20. yüzyıl muhafazakâr düşünürlerden Robert Alexander Nisbet, muhafazakârlığı ideoloji olarak değerlendirmeyenlerle aksi görüştedir. Muhafazakârlığın bir ideoloji olduğunu düşünen Nisbet, asıl değerlendirmenin ideoloji kavramında yattığını söylemektedir. İdeoloji kavramının nasıl ele alındığı muhafazakârlığın ideoloji olup olmadığıyla yakından ilişkilidir. Dar anlamda yapılan tanımlar içerisinde ideolojilerde reform unsurlarının gerekliliği muhafazakârlığın ideoloji olarak kabul edilmemesi gerektiğinin göstergesi olmuştur. Ancak, Nisbet'e göre muhafazakârlık siyaset, iktidar, ekonomi, kültür alanlarıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca, bir düşünce birliğini ifade etmesi muhafazakârlığın ideoloji olarak ele alınabileceğinin de göstergesidir.³⁷⁸

Muhafazakârlığın ideoloji olup olmadığı her ne kadar tartışma konusu olsa da savunduğu değerler açısından kendisini diğer ideolojilerden farklılaştırdığı ve devletin yönetim biçimini ele aldığı için siyasal yelpazede konumlanmıştır. Siyasal yelpaze incelendiğinde muhafazakârlık, statükoya bağlılığı göz önüne alındığında sağ ideolojiler içerisinde yer almaktadır. Statükoya bağlı olduklarından değişime mesafelidirler. Bunun nedeni, statükonun var olan en iyi nitelikteki yönetim olduğunu düşünmeleridir. Değişime olan mesafelerinin asıl nedeni de buradan kaynaklanmaktadır. Değişim sonucu oluşacak yönetimin ne derece iyi olabileceğine olan şüpheleri muhafazakârları var olan düzeni korumaya itmiştir.³⁷⁹

³⁷⁵ Birler, s.318.

³⁷⁶ Yılmaz, s.118.

³⁷⁷ Akıncı, s.108.

³⁷⁸ Çaha ve Şahin, s.108.

³⁷⁹ Leon B. Baradat, Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri, çev. Abdurrahman Aydın, Ankara 2012, s.34.

Muhafazakârlığın ideoloji olup olmadığı tartışılan bir konu olsa da bireylerin düşünce yapılarını ve devletin yönetim biçimini etkilemektedir. Bu nedenle, çalışmanın sonraki başlıklarında muhafazakârlık bir ideoloji olarak değerlendirilip ana temaları incelenerek devleti nasıl kavramsallaştırdığı tartışılacaktır.

A. Muhafazakâr İdeolojinin Gelişimi ve Ana Temalar: Sınırlı İnsan, Soyut Akıl ve Gelenek

Muhafazakâr ideolojinin 18. yüzyılda ortaya çıkmasında etkili üç gelişme vardır; Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi.³⁸⁰ Muhafazakârlığın ortaya koymuş olduğu savı anlayabilmek için bu üç gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bir ideoloji kendisinden önceki ideolojinin eleştirisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bahsi geçen dönem içerisinde gerçekleşen olaylar muhafazakâr düşünce ile çatışmaktadır. Üç gelişme bir bütün olarak değerlendirildiğinde Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Aydınlanma ile birlikte gelişmekte; böylelikle, muhafazakârlık Aydınlanma düşüncesine karşı tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

Aydınlanma Çağı, 18. yüzyılda toplumsal ve siyasal bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Garry B. Madison, Aydınlanma Çağı'nı "teorik akıl" olarak tanımlamıştır. Teorik akıl, var olan her şeyin düşünce ile açıklanabilmesini ifade etmektedir.³⁸¹ Alman filozof ve Aydınlanma düşünürü Immanuel Kant, Aydınlanma Çağı'nı "akıl çağı" ve "eleştiri çağı" olarak değerlendirmiştir. Kant'ın odağında aklın eleştirisi bulunmaktadır.³⁸² İskoç filozof ve tarihçi David Hume, aklın alışkanlıklar ve deneyler sonucunda yetkinliğe ulaştığını düşünmektedir. Hume'un aksine Kant, akıl evrensel yasalara dayanmakta; iyiyi ve kötüyü ayırt edebilmektedir. Böylelikle akıl, ahlaki yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir.³⁸³ Kant için Aydınlanma "insanın kendi suçu ile içine düştüğü ergin olamama durumundan kurtulmasıdır". Ergin olamamadan kasıt bireyin kendi kendine yetememesi durumudur. Bu durumda eleştirilerin bir diğer odak noktasını da kilise oluşturmaktaydı. Yapılan eleştiriler otoriteye

³⁸⁰ Akıncı, s.114.

³⁸¹ Özipek, s.23.

³⁸² Bünyamin Bezci, Kant ve Hegel'in Felsefesinde Etik Anlayışı, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 2005, s.51.

³⁸³ Bezci, s.51.

karşı değil bireye kılavuzluk edecek ‘‘üst akla’’dır. Kilise otoritesinin yerine aklın otoritesi kabul edilmiştir.³⁸⁴

İnsan aklının her şeyden üstün tutulduğu ve her şeye yetebildiği düşüncesine karşı eleştiri ise muhafazakâr ideolojiden gelmiştir. İnsan aklına eleştirel yaklaşan muhafazakârlık, salt aklın oluşturacağı toplum düzenine şüpheyile bakmaktadır.³⁸⁵ Muhafazakârlığın aklın sınırlarına duyduğu şüphe, toplumsal düzene ve devlet yönetimine karşı farklı bir anlayış getirmiştir.³⁸⁶ 18. ve 19. yüzyıllar, Aydınlanmanın ve muhafazakâr ideolojinin birbirlerine olan eleştirel yaklaşımları diyalektik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁷

Sanayi Devrimi (1760-1840) ve Fransız Devrimi (1789-1799) nedenleri ve sonuçları açısından muhafazakâr ideolojisinin ortaya çıkmasında etkili olan olaylardır. Sanayi Devrimi’nden sonra gerçekleşen köyden kente göç, toplumsal yapıyı olumsuz etkilediği düşüncesiyle muhafazakâr ideolojinin odak noktası olmuştur. Aile, akrabalık ve gelenek gibi unsurlar muhafazakârlığın yapı taşlarını oluştururken, bu yapıların devrimle beraber zarar görmesi tepkileri de beraberinde getirmiştir.³⁸⁸ Fransa’da mutlak monarşi yönetiminin aşırılığı ülke genelinde başta ekonomik krizler olmak üzere sosyal ve siyasal çalkantıların yaşanmasına neden olmuştur.³⁸⁹ Böylesine büyük devrimlerin yaşanması kökten değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Devrim fikrine mesafeli olan muhafazakâr ideoloji, Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’nin bir ürünü olarak kendini göstermiştir.

Muhafazakâr ideolojinin ana temaları incelendiğinde Nisbet; birey yerine toplumsallık, kutsal olanın gerekli oluşu, tarihselcilik ve hiyerarşi şeklinde sıralama

³⁸⁴ Akıncı, s.115.

³⁸⁵ Ömür Birler, *Muhafazakârlık*, G. Atılğan, E. A. Aytekin(edts), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (315-329), İstanbul, 2018, s.316.

³⁸⁶ Akıncı, s.122.

³⁸⁷ Özipek, s.33.

³⁸⁸ Akıncı, s.118.

³⁸⁹ Armağan Öztürk, Fransız Devrimi’nde Şiddet ve Devlet, *Düşünen Siyaset*, (13-27), 16.

yapmıştır.³⁹⁰ Benzer şekilde Heywood ise şöyle bir sıralamaya gitmiştir: beşeri eksiklik, organik toplum, mülkiyet, hiyerarşi, otorite ve gelenek.³⁹¹ Muhafazakâr düşünür Russell Amos Kirk, farklı olarak özel mülkiyet ve yavaş değişim arzusunu ana temalara eklemiştir.³⁹² Muhafazakâr ideoloji aklın varlığını kabul etmekle birlikte sorunların çözümünde ihtiyatlı davranmanın daha iyi olduğunu savunur. Bu noktada liberalizmden farklı olarak insan doğasına ilişkin bir güvensizlik söz konusudur. Muhafazakâr düşünceye göre akıl, sınırlıdır. Bu yüzden, herhangi bir problemin çözümünde kurumlara, dine, geleneklere ve otoriteye ihtiyaç duymuşlardır.³⁹³ Bir başka ayrım ise liberalizmde toplumsal düzen için tahayyül edilen minimal devlet anlayışı yerine muhafazakâr ideoloji “yasa ve düzen” savunucusudur.³⁹⁴ Liberalizmin kurumlardan üstün tuttuğu birey, muhafazakârlığın şüpheci yaklaşımı ile birlikte ikinci planda yer alır.³⁹⁵ Muhafazakârlık ideolojisinde birey; sınırlı bir varlıktır.³⁹⁶

Aydınlanma düşüncesine karşı eleştiri muhafazakârlığın gelenek vurgusundan gelmiştir. Bu eleştirinin temelini insan aklının sınırlı olduğu düşüncesi oluşturur. Aynı zamanda bireyin eylemlerini gelenekler ve alışkanlıkların oluşturduğu düşünülmektedir.³⁹⁷ Heywood geleneği şu sözlerle açıklamıştır: “gelenek, zamana karşı koyabilmiş değerler, uygulamalar ve kurumları, özelde de bir kuşaktan diğerine aktarılanları kapsar.”³⁹⁸ Benzer şekilde Nisbet ise “geçmişe ve geçmişten kalan kurum ve değerlere duyulan derin saygı” diyerek muhafazakârlığın ana teması olan geleneğe vurgu yapmıştır.³⁹⁹ Devrime karşı çıkmalarının nedeni; kökten değişikliklerin oluşturacağı muğlaklık ve güvensizliktir. Gelenekler, bu hissiyattan kurtulmanın çö-

³⁹⁰ Akıncı, s.120.

³⁹¹ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.86.

³⁹² Akıncı, s.121.

³⁹³ Baradat, s.35.

³⁹⁴ Baradat, s.35.

³⁹⁵ Yılmaz, s.124.

³⁹⁶ Akıncı, s.129.

³⁹⁷ Akıncı, s.127.

³⁹⁸ Heywood, Siyasi İdeolojiler,

³⁹⁹ Akıncı, s.127.

zümü olarak muhafazakârlar tarafından savunulmaktadır.⁴⁰⁰ Geleneklere olan bağlılık devlete ilişkin bakış açılarını da etkilemiştir. Liberalizmde devlet bireyin çıkarları için varlığını sürdürürken, muhafazakâr ideolojide devletin ne kadar uzun süre varlığını devam ettirdiği önemlidir. İnsanın doğası gereği eksik olduğu düşüncesi muhafazakâr ideolojide devleti gerekli kılmıştır. Toplumun ayakta kalabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için devletin etkin yönetimi var olmalıdır.⁴⁰¹

Muhafazakârlığın toplum tasavvuru bireye indirgenmemiştir. Toplumun temel yapısı aileler olarak görülmektedir. Bu nedenle liberalizmdeki negatif özgürlük durumu reddedilmiş durumdadır. Bu durum, muhafazakârlığın organik toplum anlayışı olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰² Özgürlükten önce sorumluluklar ön plandadır. Toplum bir organizma olarak nitelendirildiğinden herkesin bir görevi vardır ve herkes üzerine düşeni yapması gerekmektedir.⁴⁰³ Devletin görevi ise yasa koymak, toplumsal düzeni sağlamaktır. Muhafazakâr düşünür Oakeshott, devlet yönetimi ile ilgili şunları söylemiştir:

*“Hükümetin görevi, kendisine tabi olanlara başka inanç ve etkinlikler empoze etmek, onlara vasilik etmek veya onları eğitmek, başka bir yolla onları daha iyi veya daha mutlu kılmak, onları yönlendirmek, bir eylem için harekete geçirmek veya muhtemel bir çatışmaya meydan vermeyecek biçimde onları koordine etmek değil; hükümetin görevi sadece kural koymaktır.”*⁴⁰⁴

Muhafazakâr ideolojiye göre otorite, doğal bir süreçtir. Basit bir şekilde ifade edildiğinde anne-babanın çocukları üzerindeki otoritesi; öğretmenin öğrenci üzerindeki otoritesi; yöneten-yönetilen ilişkisinde yönetenin otoritesi gibi örnekler verilebilir. Böyle bir durumda muhafazakârlık otoriteyi düzenleyici bulduğundan gerekli

⁴⁰⁰ Mustafa Erdoğan, Muhafazakârlık: Ana Temalar, *Liberal Düşünce Dergisi*, 2004, (5-9), s.6.

⁴⁰¹ Özipek, s.136.

⁴⁰² Akıncı, s.130.

⁴⁰³ Heywood, Siyasal İdeolojiler, s.90.

⁴⁰⁴ Özipek, s.137.

görmektedir.⁴⁰⁵ Alman düşünür ve sosyolog Max Weber, devleti, toplum üzerinde otoritesini kullanarak egemenliğini sağladığı bir örgütlenme olarak tanımlamıştır. Weber'e göre üç farklı otorite vardır: karizmatik otorite, geleneksel otorite ve yasal-ussal otorite.⁴⁰⁶ Geleneksel otorite, muhafazakâr ideolojinin devleti nasıl kavramsallaştırdığı noktasında önem arz etmektedir. Geleneksel otorite, geçmişten gelen ve asırlar boyu devam eden alışkanlıkların devlet yönetimine yansımalarıdır. Böylelikle, yönetici gücünü geleneklerden almakta ve toplumu geleneklerin getirdiği değerlere göre şekillendirmektedir.⁴⁰⁷

Aydınlanma düşüncesine eleştirel yaklaşan muhafazakâr ideoloji, kendi değerler sistemini oluşturarak geleneklere vurgu yapan bir ideoloji olarak karşımıza çıkmıştır. Bireye ve bireyin iradesine olan güven, liberal ideolojideki gibi değildir. Akıl sınırlı olduğunu düşünen muhafazakâr ideoloji, bu nedenle de her zaman yöneticiye ihtiyaç duymuştur. Muhafazakâr ideolojide birey her şeyden önce değil devletten sonra gelmektedir.

B. Muhafazakâr Devlet Anlayışı

Devletin nasıl ortaya çıktığına ve kökenine dair birçok açıklama yapılmıştır. Birey iradesini merkeze alan düşünceler olduğu gibi toplumu esas alarak devleti açıklayan düşüncelerde olmuştur. Aynı zamanda çatışmacı teorilerle birlikte devletin bir sözleşme sonucu oluştuğunu söyleyen düşüncelerde olmuştur. Muhafazakâr ideoloji içerisinde de devlet yönetimine yönelik birçok açıklama yapılmıştır. Muhafazakâr düşünceye göre tarihsel süreç içerisinde toplumsal gerçekliklerden kurtulmuş "soyut akıl" ve "doğa durumu" mümkün değildir. Bu yüzden herhangi bir devlet öncesi topluluklardan bahsetmek mümkün değildir. Böylelikle muhafazakâr ideoloji doğa hali durumuna dayanan toplumsal sözleşme kuramını benimsememiştir. Muha-

⁴⁰⁵ Heywood, s.93.

⁴⁰⁶ Vergin, s.63.

⁴⁰⁷ Vergin, s.67.

fazakâr ideoloji devletin, deneysel pratikler sonucu kazanılan tecrübeler neticesinde “organik bütünsellik” yani bir birikimin ürünü olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁸

Fransız Devrimi’ne en büyük eleştiri babası olarak bilinen Edmund Burke tarafından “Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler” adlı eseriyle gelmiştir. Burke devrime karşı çıkmakta; aşamalı değişim olan reformu savunmaktadır. Burke’e göre reform, geçmişten gelen değerlerin tahlil edilmesi sonucu devleti ve kanunları muhafaza ederek yeniden düşünmektir.⁴⁰⁹ Eserde, geleneklerin ve kurumların önemi anlatılırken soyut düşüncenin eleştirisi yapılmıştır.⁴¹⁰ Burke, soyut olana karşı çıkmaktadır. Örneğin insan hakları, egemenlik ve toplum sözleşmesi Burke için soyut bir haktır. Bu soyut haklar yerine Burke somut hakların var olması gerektiğini savunmaktadır. Somut haklardan kasıt; yasalar, askeri birlik, mülkiyet hakkı ve iyi bir hükümettir.⁴¹¹ Burke’e göre toplum, geçmişten geleceğe bir bağ ifade etmektedir. Bu yüzden başta Burke olmak üzere muhafazakâr ideolojiyi savunanların ortak kanaati geleneklerin savunusu üzerine gelişmektedir. Burke, geleneklerin görmezden gelinerek, soyut olarak sözleşmenin yapılmasını devlet yönetiminde sakıncalı bulmaktadır.⁴¹²

Burke için önemli olan geleneklerdir. Toplum, geçmişten geleceğe bir birikim olan geleneklerin birer ürünüdür. Burke’e göre gelenekleri yok saymak devletin değerlerini de yok saymak demektir. Devrimle birlikte soyut akla yapılan vurgu Burke’e göre gelenekleri yok sayıp yeni bir devlet tasavvuru ortaya koymaktadır. Bu nedenle devrimin geleneklerden kopuşa neden olması devlet içindir.⁴¹³ Oakeshott’a göre ise siyaset “sınırsız ve dipsiz” olduğundan muhafazakârlık

⁴⁰⁸ Fatih Duman, Muhafazakâr Düşüncede Devlet Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S:28, 2011, s.43-46.

⁴⁰⁹ Ayşe Yılmaz Ceylan, Edmund Burke’ün “Muhafazakâr” Düşüncesinde “İyi Devrim” “Kötü Devrim” Ayrımı, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(11), (23-43), s.28.

⁴¹⁰ Akıncı, s.109.

⁴¹¹ Yılmaz, s.116.

⁴¹² Yılmaz, s.117.

⁴¹³ Baran İçci, Muhafazakarlık Ekseninde Carl Schmitt’in Egemenlik Anlayışı ve Yeni Muhafazakarlık, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Eylem Özdemir), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.11.

soyut düşünce karşısında şüphecidir.⁴¹⁴ Muhafazakâr düşüncede devlet bireyden önce geldiğinden, bireylerin devletle yaptığı sözleşmeyi bozmaları kabul edilemez bir durumdur.⁴¹⁵

Muhafazakâr ideoloji içerisinde devleti yorumlarken farklı düşünceler doğmuştur. Peter Viereck, muhafazakârlığı ılımlı ve radikal olmak üzere iki şekilde incelemiştir. Burke'ün muhafazakârlığını "ılımlı muhafazakârlık" olarak nitelendirmiştir. Bunun nedeni devrim döneminde yaşanan değişimlerin köktencililiğine karşı Burke'ün revizyonist yaklaşımıdır. Bir diğeri ise Joseph de Maistre'nin savunduğu "radikal muhafazakârlık" olmuştur. Maistre'nin geliştirmiş olduğu radikallik, Burke gibi revizyonist olmayıp tamamen devrim karşıtlığını ifade etmektedir.⁴¹⁶

Muhafazakâr düşünceye bir başka tasnifleme ise Heywood tarafından getirilmiştir. Heywood muhafazakârlığı üçe ayırmıştır: Otoriter muhafazakârlık, paternalist muhafazakârlık ve liberal muhafazakârlık. Otoriter muhafazakârlık, Fransız Devrimi'nin ardından bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu muhafazakârlık türünün önde gelen savunucusu Maistre'dir. Devrim karşıtı olan Maistre devrimi şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Çünkü Maistre'ye göre devrim bireyler arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Bu düşünce muhafazakârlığın düzeni savunmasıyla yakından ilgilidir.⁴¹⁷ Paternalist muhafazakârlık, Benjamin Disraeli tarafından savunulmaya başlanmıştır. Paternalist muhafazakârlık, liberalizmin bireye yapmış olduğu vurguyu eleştirir. Aslında eleştirdiği nokta aşırı bireyciliktir. Bunun karşısında toplumsallığı savunan bir muhafazakârlık türüdür. Son olarak liberal muhafazakârlık ise klasik liberal değerleri destekleyen ve serbest piyasayı savunan muhafazakârlık türüdür.⁴¹⁸

70'li yıllara gelindiğinde muhafazakârlık işleyişi açısından klasik muhafazakârlıktan farklılaşmaya başlamıştır. Özellikle iktisadi alanda neo-liberalizmin savunduğu ilkeleri savunmaya başlamıştır. Muhafazakârlık, iktisadi alanda liberalizmden,

⁴¹⁴ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.90.

⁴¹⁵ Birler, s.322.

⁴¹⁶ Akıncı, s.110.

⁴¹⁷ Heywood, Siyasal İdeolojiler, s.95.

⁴¹⁸ Akıncı, s.111.

toplumsal alanda da klasik muhafazakârlığın gelenek ve otorite değerlerini benimsemiştir. Ortaya çıkan bu yeni görüş ‘‘yeni sağ muhafazakârlık’’, ‘‘ yeni muhafazakârlık’’ ya da ‘‘neo-muhafazakârlık’’ olarak adlandırılmıştır.⁴¹⁹ Aynı zamanda ‘‘neoconservatism’’ olarak da bilinmektedir. Yeni sağ muhafazakârlığa göre amaçlanan şey iktisadi alanda devletin minimallığı ile ekonomiye müdahaleyi azaltmak ama diğer taraftan yani toplumsal alanda ise otoritesini kullanarak tüm sınırları belirlemektir.⁴²⁰

Sağ ideolojilerden milliyetçilik ve muhafazakârlık, tarihsel olarak 18. yüzyılda Aydınlanma ve Fransız Devrimi’ne karşı eleştirel bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkması ile birlikte her devlet kendi milletinin üstün olduğunu düşünmeye başlamıştır. Faşizm ideolojisi bu nedenle aşırı milliyetçilik olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın bir sonraki başlığında 20. yüzyılda ortaya çıkan, siyasal yelpazede aşırı sağda yer alan faşizm ideolojisi anlatılacaktır.

⁴¹⁹ Karatepe, s.59.

⁴²⁰ İşci, s.59.

III. FAŞİST İDEOLOJİ

Faşizmin kelime kökü incelendiğinde Roma döneminde kullanılan ‘‘fascēs’’ kelimesine dayanmaktadır.⁴²¹ Fascēs kelimesi Roma’da yargıçların gücünü temsil eden, çubukların bir araya getirilerek bağlanıp arasına konulan balta için kullanılmıştır. Ayrıca bu amblem ilerleyen zamanlarda Ulusal Faşist Parti’nin de amblemi olarak kullanılacaktır.⁴²²

Faşizm, Avrupa’da yaşanan köklü değişimler ile birlikte ortaya çıkan ideolojilerinden farklı olarak 20. yüzyılda İtalya’da ortaya çıkan diktatörlük yönetimidir.⁴²³ I.Dünya Savaşı sonrası liberal demokratik düşünceler sönümlenmeye başlamış; yerine totaliter ve otoriter yönetim anlayışları benimsenmeye başlamıştır.⁴²⁴ Bu yönetim biçimleri başta İtalya’da 1921 yılında Benito Mussolini’nin Ulusal Faşist Parti’yi kurmasıyla başlar. Daha sonra Almanya’da Adolf Hitler’in Genel Başkanlığını yaptığı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi siyasal hayatta kendini göstermiştir.⁴²⁵ Aynı dönemde totaliter ve otoriter yönetimlerden etkilenen Avrupa ülkelerinde de (İspanya ve Portekiz) ve Latin Amerika ülkelerinde faşist yönetimler kurulmaya başlanmıştır.⁴²⁶

Faşizm ideolojisinin ortaya çıkmasında etkili olan durumlardan biri ise Charles R. Darwin’in ‘‘doğal seleksiyon’’ yaklaşımı olmuştur. Doğal seleksiyon yaklaşımına göre doğada güçlüler ve güçsüzler vardır. Güçlüler daima varlığını sürdürürken güçsüzler zaman içerisinde yok olmaya mahkûmdurlar. Sosyal Darwinistler için uluslar sürekli rekabet içerisinde olmalıdır. Uluslar varlıklarını sürdürebilmek için rekabet etmeli yeri geldiğinde savaşarak üstünlüklerini gösterebilmelidirler.⁴²⁷ Faşizmin be-

⁴²¹ Hamit Emrah Beriş, Faşizm, Ö. Çaha, B. Şahin (der.), Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, (290-342), Ankara, 2013, s.290.

⁴²² Heywood, Siyasi İdeolojiler, s. 213.

⁴²³ Roger Bourderon, Faşizm: ideoloji ve Uygulamalar, çev, Kenan Somer, Ankara 2016, s.9.

⁴²⁴ H.Birsen Örs, *Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü*, H.B. Örs (der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (477-514), 7.bs., İstanbul, 2014, s.479.

⁴²⁵ Bourderon, s.9.

⁴²⁶ Oktay Uygun, Devlet Teorisi, İstanbul 2017, s.322.

⁴²⁷ Beriş, s.293.

nimsediği değerler incelendiğinde üstünlük, mücadele, birliktelik ve savaş konularına vurgu yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde, elit teorisinin savunmuş olduğu değerler faşizmin de temelini oluşturmaktadır. Elit teorisine göre örgütlü küçük bir azınlık, örgütsüz büyük toplulukları yönetmektedir.⁴²⁸ Buna göre yönetici, üstün özelliklere sahip olmalıdır. Mussolini'nin ve Hitler'in üstün özelliklerinin olduğu düşünülmekte; kararları sorgusuz sualsiz kabul edilmektedir. Faşizm ideolojisinde asıl önemli olan fikirler değil, liderin bir fikri savunup savunmamasıdır.⁴²⁹

Faşizmin İtalya ve Almanya'da eşzamanlı olarak ortaya çıkmasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Almanya'nın ulusal birliğini 1871'de; İtalya'nın ise 1870'de kazanması diğer devletlere karşı bu ülkeler, sanayileşme alanında geride bırakmıştır. Bu durum, iktisadi ve toplumsal olarak olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur. Özellikle İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na çıkarları uğruna katılması ancak ümit ettiğini bulamaması ekonomik ve toplumsal olarak daha kötü gitmesine sebebiyet verir. Tüm bu olumsuzluklar İtalya ve Almanya'da faşizm düşüncesini güçlendirmiş; faşist iktidarın yönetime gelmesini kolaylaştırmıştır.⁴³⁰

Faşizmin yükselişe geçtiği dönem I.Dünya Savaşı sonrası olmuştur. İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile savaşa girecekken savaş sırasında saf değiştirerek çıkarları doğrultusunda Birleşik Krallık, Fransa ve ABD'nin yanında savaşa girmeye karar vermiştir. Ancak, savaş sonunda Londra Antlaşması'nın tanınmaması üzerine İtalya hedeflediği çıkarlara kavuşamamıştır.⁴³¹ Savaş sonucunda ağır yaptırımlar içeren antlaşmalar imzalamak zorunda kalan İtalya, toplumsal ve ekonomik çalkantılarla beraber siyasal sorunlarda yaşamaya başlamıştır.⁴³² Mussolini'nin 1922'de faşist hareket olarak nitelendirilen "Roma yürüyüşü" sonrası Roma kuşatma altına alınmıştır. Bu olayın üzerine Kral, istifa eden iktidarın yerine Mussolini'yi

⁴²⁸ Fatih Duman, *Faşizm*, B. Yücel ve H.Y. Başdemir (eds.), Siyasi İdeolojiler, (130-152), Ankara, 2017, s.132.

⁴²⁹ Karatepe, s.138.

⁴³⁰ Duman, 133.

⁴³¹ Abdül Samet Çelikçi ve Can Kakışım, İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S:2, 2013, s.85.

⁴³² Beriş, s.290.

yeni hükümeti kurması için görevlendirmiştir. 1924 seçimlerinde Mussolini yönetime geçmiştir.⁴³³ Mussolini'nin siyasal hayatta etkili olan tüm kesimlere hitap etmesi sosyalistler karşısında daha çok güçlenmesine neden olmuştur.⁴³⁴

Almanya'da savaşın ardından 1918'de Weimar Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak, derin ekonomik ve siyasal sorunlarla karşı karşıya kalan Weimar Cumhuriyeti, 1929'da Büyük Buhran'ın da yaşanması üzerine meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Nazizmin güç kazanmasını etkilemiştir.⁴³⁵ Ardından Almanya'da Hitler 1933'te başbakan olmuş; Mussolini'nin faşist yönetiminden etkilenmiştir. Halkın desteği ile yönetimde hâkim olan faşist ideoloji, savunmuş olduğu değerler açısından da demokrasi ile ters düşmektedir.⁴³⁶ Çünkü faşizme göre demokrasi, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir toplum düzenidir. Faşist düşüncede tek parti yönetiminin savunulması da yine demokrasinin çok partili siyasal hayat tasavvuru ile uyuşmamaktadır.⁴³⁷ Mussolini'ye göre halk, karar verici konumda değildir; iktidara itaat etmek ve savaşmak için vardır. Bu nedenle faşizm, dönemin etkili ideolojilerinden olan liberalizm, komünizm ve sosyalizmden kendini ayırmaktadır.⁴³⁸ Liberalizmin "eşitlik ve özgürlük", komünizmin "sınıfsız toplum" ve sosyalizmin "toplumsal eşitlik" değerlerini reddeder.⁴³⁹

İtalyan faşizmi ile Alman faşizmi arasında var olan temel fark ırkçılıktır. Alman faşizmi yani Nazizmin temelinde ırkçılık vardır. Alman ırkından olmayanlar toplama kamplarında soykırıma uğratılmıştır. Hitlerin bu ırkçılık tutumu Mussolini tarafından da destek görmüş ancak uygulamada zayıf kalmıştır. Almanya'nın II. Dünya Savaşını başlatması üzerine İtalya da savaşa girmiş; faşist rejim de son bul-

⁴³³ Uygun, s.324.

⁴³⁴ Beriş, s.296.

⁴³⁵ Gökçe Aytekin, *Faşizm ve Komplo Teorileri*, (Danışman: Prof. Dr. Cengiz Çağla), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.14.

⁴³⁶ Beriş, s.291.

⁴³⁷ Duman, s.145.

⁴³⁸ Örs, s.482

⁴³⁹ Karatepe, s.136.

muştur.⁴⁴⁰ Faşizm, I. ve II. Dünya Savaşları arasında en etkin dönemini yaşamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası etkinliğini kaybetmiş olsa da Yunanistan, Arjantin, İspanya ve Portekiz de faşizm kısmen denenmeye çalışılmıştır. Faşizmin temelinde güçlü devlet anlayışının olması birtakım ana temaların da gelişmesini sağlamıştır. Bunlar; elitizm kaynaklı lider kültürüdür. Bir sonraki başlık, bu ana temaları içermekte; faşist rejimlerin devleti nasıl kavramsallaştırdığı anlatılmaktadır.

A. Faşist İdeolojide Devlet

Faşizmin temel dayanaklarından biri egemenliktir. Egemenlik, en üstün iktidar anlamına geldiğinden faşizm için önemlidir. Burada önemli olan liderin yetkilerinin sınırlandırılmamış olmasıdır.⁴⁴¹ Güçlü liderle birlikte oluşan siyasal sistem faşizm tarafından öne çıkarılmaktadır. Güçlü lider kültürü İtalya’da ‘‘Duce’’; Almanya’da ise ‘‘Führer’’ kavramlarıyla somutlaştırılmıştır. Eski Yunan düşünürlerinden Platon, yöneticinin üstün yeteneklere sahip olması gerektiğini söylemiştir. Benzer şekilde faşizm ideolojisinde de güçlü olan, insanüstü yeteneklere sahip olan kimseler lider olmalıdır.⁴⁴² Bu düşüncenin temelini elit teorileri oluşturmuştur.

Elit kelimesinin temeli 17. yüzyıla dayanmaktadır. İlk kullanımlarında, en iyi kalitedeki ürünleri ifade etmiştir. Daha sonra sadece ürünleri ifade etmeyerek birinci sınıf askerler ile soylular için kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴³ TDK’ye göre elit kelimesi ‘‘seçkin’’ anlamına gelmekte; seçkin kelimesi ise ‘‘bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup)’’ olarak kullanılmaktadır.⁴⁴⁴

Yöneten-yönetilen arasında ki ilişkinin ortaya çıktığı Antik Yunan’da, kimin yöneten kimin yönetilen olacağı tartışmaların temelini oluşturmuştur. Bu noktada

⁴⁴⁰ Beriş, s.297.

⁴⁴¹ Derda Küçükalp, Egemenliğin Mantığı, Faşizm ve Şiddet, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S:53, 2018, s.86.

⁴⁴² Beriş, s.309.

⁴⁴³ Thomas Burton Bottomore, Seçkinler ve Toplum, çev. Erol Mutlu, 2.bs., İstanbul 1996, s.7.

⁴⁴⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

başta Platon ve Aristoteles olmak üzere bazı düşünür siyasal yönetime dair birçok tasnif geliştirmiştir. Eski Yunan’da devletin nasıl bir yapılanma olduğuna dair açıklamalar yapan Platon, devletin oligarşik yapıda olduğunu söylemiştir. Oligarşik düzende her zaman ayrıcalıklı bir grup vardır. Bu ayrıcalıklı grup yönetenler sınıfını oluşturur. Eski Yunan’dan günümüze kadar olan süreçte ayrıcalıklı gruplar ‘‘elit’’ olarak adlandırılmıştır.⁴⁴⁵ 19. yüzyıla kadar yapılan tanımlar egemenlik kavramı üzerinde yoğunlaştırılmış; teori haline getirilmemiştir. Teori olarak, 19. yüzyıl sonlarına doğru geliştirilen ‘‘Elit Teorisi’’ karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁶

Elit teorisinin 20. yüzyılda kapsamlı bir şekilde karşımıza çıkması elit teorisyenleri ile birlikte başlamaktadır. Elit teorisyenleri; Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Robert Michels. Pareto, Michels ve Mosca’ya göre eşitsizlik vardır ve hep var olacaktır. Tarihsel süreç içerisinde kültür, sermaye, din ve soy toplumsal sınıfların oluşmasında etkili olmuştur.⁴⁴⁷ Eşitsizliklerin olduğu bir siyasal sistem içerisinde demokrasinin gerçekleşmesi mümkün olmamakla birlikte bir ütopyadır. Demokrasi ile yönetildiğini iddia eden sistemler elit teorisyenlerine göre birer aldatmacadır.⁴⁴⁸ Klasik elit teorisine göre çoğunluğun yönetimi mümkün değildir. Örgütlenmiş azınlık yönetimi her zaman için daha kolay ve etkindir. Bunun nedeni azınlığın kısa sürede organize olması ve benzer kültür değerlerini savunmalarıdır.⁴⁴⁹

Pareto insanların eylemlerini ‘‘usdışı’’ olarak nitelendirmiştir. İnsanlar, eylemde bulundukları zaman onları bu davranışı sergilemeye iten güdülerin farkında değil-

⁴⁴⁵ Ayşem Sezer, Bir Aktivist Olarak Aydın ve Toplumsal Hareketlerdeki Rolü, (Danışman: Doç. Dr. Ayşen Uysal), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.14.

⁴⁴⁶ Mutlu Arslan, Elit Teorilerinin Doğuşu ve Kitle Korkusu, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, C:13, S:50, (76-95), s.77.

⁴⁴⁷ Cemre Karadaş, Siyasal Elitizm Teorileri ve Güçlü Demokratik Elitizm Modeli Üzerine Bir İnceleme, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.41.

⁴⁴⁸ Vergin, s.124.

⁴⁴⁹ Karadaş, s.53.

dirler. Bu yüzden, ‘‘kitleler’’ manipölasyona eğilimlidir.⁴⁵⁰ Bu yüzden, her zaman bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Pareto, siyasal yönetimi açıklarken ‘‘türevler’’ ve ‘‘kalıntılar’’ kavramlarını kullanmıştır. Türevler; siyasal olan iktisadi, dinsel ve toplumsal teorilerdir. Kalıntılar ise doğuştan gelen özellikler, psikolojik duygu ve düşüncelerdir. Pareto’nun usdışı kavramı kalıntılar ile eşdeğerdedir.⁴⁵¹ Kalıntılar, toplumun süregelmiş karakteridir. Pareto, bu anlayışa karşılık ‘‘elitlerin dolaşımı’’ teorisini geliştirmiştir. Elitlerin dolaşımı teorisine göre, tarihsel süreçte seçkinler hep var olmuştur. Bir dönem bir grup seçkin varken başka bir dönem yerine yeni seçkin grup gelmektedir. Böylelikle, elitlerin dolaşımı gerçekleşmiş olur.⁴⁵²

Mosca, Pareto gibi yönetimde örgütlü azınlığın örgütsüz çoğunluğa karşı daha etkin olabileceğini savunmaktadır. Pareto yönetimde söz sahibi olan azınlığa ‘‘yöneten seçkinler’’ demiştir. Mosca ise ‘‘yönetici sınıf’’ kavramını kullanmıştır. Mosca, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiyi ‘‘siyasal formüller’’ adı altında anlatmıştır. Siyasal formüller, iktidarın meşruluğunu sağlayan araçlardır. Modern dönemde etkin olan araçlardan biri de ideolojiler olmuştur.⁴⁵³

Michels, toplumlarda her zaman yönetici bir azınlığın olduğunu söyler. Michels’e göre bu azınlık tıpkı Platon’da olduğu gibi oligarşik yapıdadır. İktidarda olanlar Michels’e göre insanüstü yeteneklere sahip kişiler olmalıdır. Bu nedenle Michels Oligarşi’nin Tunç Kanunu adlı yasayı geliştirmiştir. İnsanlar her zaman yönetilme ihtiyacı içerisinde olmuştur. Bu yüzden de yetenekli olan kişiler yönetenleri oluşturmuştur. Yönetenler, gücü ellerinde tutabilmek için egemenliklerinin her daim sürmesini isteyeceklerdir.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu, Seçkincilik (Elitizm) ve Seçkinci Kuramcılar, F. Acar ve H.F Uslu (eds.), Siyaset Sosyolojisi: Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar, (21-48), Ankara 2016, s.28.

⁴⁵¹ Vergin, s.124.

⁴⁵² Vergin, s.125.

⁴⁵³ Acar ve Uslu, s.31.

⁴⁵⁴ Sezer, s.15.

Weber'in otorite tiplerinden karizmatik otorite, elit teorileri ile bağlantılıdır. Karizmatik otoriteye göre lider, doğuştan gelen bazı üstün özelliklere sahiptir ve kitleleri etkiler; itaat etmelerini sağlar. Faşist yönetimlerde gördüğümüz Mussolini ve Hitler, tüm demokratik olmayan söylemlerine rağmen kitleleri peşinden sürüklemiş; destek bulmuştur. Faşizmin güçlü lider anlayışı Weber'in karizmatik otorite modeline denk gelmektedir.⁴⁵⁵ Faşizmin lideri bu denli yüceltmesinin bir diğer dayanağı da Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin (1844-1900) "übermensch" olarak adlandırdığı üstün insan fikridir. Lider, insanüstü yeteneklere sahip olduğundan gücü, fikirleri ve otoritesi sorgulanamaz. Bu nedenle, Weber'in karizmatik otorite modeli bir sınırsızlık sunmaktadır.⁴⁵⁶

Devletin sınırlandırılmasıyla özgürlüğün artacağını savunan liberal görüşün aksine faşizm, devleti en üst noktaya koyar; sınırsız yetki verir. Thoreau'nun "en iyi devlet, en az yöneten devlettir" anlayışına karşılık Giovanni Gentile (1875-1944); "en çok özgürlük, devletin gücünün en yüksek noktaya ulaştığı zaman görülür"⁴⁵⁷ ifadesi iki uç noktayı gözler önüne sermektedir.

Faşizmin devlet anlayışı toplum esastır. Devlet bireyler için değil; bireyler devlet için var olmalıdır. Öyle ki birey dikkate alınmaz; bireyin oluşturduğu toplumlar asıl önemli olanlardır. Bireyin değerli olduğu tek nokta toplumun bir parçası olmasıdır.⁴⁵⁸ Bu yönüyle liberalizm gibi bireyi temel alarak en üst noktaya yerleştiren ideolojilerden farklılaşmaktadır. Liberal ve sol ideolojilerden ayrıldığı bir diğer konu ise şiddettir. Şiddet, ideolojiler aracılığı ile siyasal sistemde kendini meşru kılmaktadır. Faşizm, şiddetin gerekliliğini savunmaktadır.⁴⁵⁹ Savaş ve mücadele faşizmin doğasında vardır. Faşist ideolojiye göre savaşla birlikte gelen yıkım, bir şeylerin yok olması değil yeniden var olması anlamına gelmektedir. Eşitliğin hiçbir zaman mümkün olamayacağına vurgu yapan faşizm, güçlüler ve zayıflar olmak üzere iki tür insan

⁴⁵⁵ Beriş, s.308.

⁴⁵⁶ Heywood, Siyasal İdeolojiler, s.219.

⁴⁵⁷ Duman, s.143.

⁴⁵⁸ Karatepe, s.137.

⁴⁵⁹ Küçükcalp, s.85.

olduğu kabul eder. Güçlülerin ayakta kalabilmesi için verdikleri mücadele, insanlığın gelişmesini sağlayacaktır.⁴⁶⁰

Genel olarak bakıldığında sağ ideolojiler devleti amaç olarak görmekte; diğer tüm kurumlardan üstün tutmaktadır. Dönemsel olarak incelendiğinde, milliyetçilik ve muhafazakârlık 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin temelini ulus oluşturmaktadır. İlk ortaya çıktığı zamanlarda milliyetçilik liberal değerlere vurgu yapmaktaydı. Ancak, milliyetçiliği ayıran nokta, her milletin kendine ait bir devletin olmasıydı. Bu noktada, milliyetçilik kendi değer yargılarını üretmiştir. Bu değerler; milli kimlik, ortak ata, ortak dildir. Her millet kendi çatısı altında milli değerlerini üstün olarak görmektedir. Bu nedenle devletler arasında üstünlük mücadeleleri başlamıştır. Benzer şekilde, muhafazakârlık ideolojisi de ortak kültür ve geleneklere vurgu yapmaktadır. Geleneklere bağlılık muhafazakâr ideoloji için son derece önemlidir. Devleti kavramsallaştırma noktasında muhafazakârlık, insan iradesini yorumlamıştır. Muhafazakâr düşünceye göre insan iradesi kusursuz değildir. Bu noktada en büyük eleştiri Aydınlanma düşüncesine gelmiştir. Muhafazakârlık ideolojisi gelenek, aile ve kültür değerleri etrafında şekillenmiştir. Aşırı milliyetçilik olarak bilinen faşizm ideolojisi ise 20. yüzyılda İtalya’da ortaya çıkmıştır. Ortaya çıktığı dönemde, I. Dünya Savaşı sonrası liberal politikalar etkinliğini kaybetmeye başlamış; yerine otoriter yönetimler geçmeye başlamıştır. Faşizme göre devletler sürekli mücadele içerisinde. Bu mücadele yeri geldiğinde savaşa dönüşerek şiddet içerebilmektedir. Üstünlük, mücadele ve savaş değerleri etrafında şekillenen faşizm; güçlü devlet nosyonuna vurgu yapmaktadır. Sol ideolojiler ise devleti çok farklı biçimde ele almaktadırlar. Bir sonraki bölümde, bu farklı sorunsallaştırma tartışılmaktadır.

⁴⁶⁰ Duman, s.141.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. SOSYALİST İDEOLOJİ

Sosyalizmin kelime anlamı birleşmek ya da paylaşmak anlamına gelen Latince kökenli “sociare” kelimesine dayanmaktadır. Benzer şekilde arkadaşlık dostluk anlamına da gelen “sociare” kelimesi özgür bireylerin bir arada yaşadığı toplum düzenini de ifade etmektedir.⁴⁶¹ TDK’ye göre sosyalizm kelimesinin anlamı “toplumculuk” olarak tanımlanmıştır.⁴⁶² Siyasal olarak 1827’de Robert Owen tarafından kullanılmıştır. Sosyalizm, Batı ülkelerinde sanayileşmenin etkisiyle işçi sınıfının sorunlarını dile getiren ve savunan bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶³

Modern bir ideoloji olarak sosyalizm, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi süreçlerinde ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁴ Sosyalizmin ortaya çıkmasında en büyük etkenlerden biri kapitalizm olmuştur. Kapitalizmin neden olduğu sömürü sistemi, beraberinde eleştiri ve itirazları da getirmiştir. Dönemin toplumsal ve iktisadi düzenine eleştiri sosyalizm tarafından gelmiştir.⁴⁶⁵ Üretimin makineleşmesiyle birlikte toplumsal düzen tamamen değişmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi’nin neden olduğu bu “yeni” düzen toplumsal tabakalaşmayı oluşturmuştur. Özel mülkiyete ve eşitsiz toplum düzenine getirdiği eleştirilerden dolayı sosyalizm işçi sınıfıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır.⁴⁶⁶ İşçi sınıfı, kapitalist sistemin en çok mağdur ettiği sınıfı oluşturmaktadır. Ancak, sosyalizmi sadece işçi sınıfı ile ilişkilendirmek yetersiz olacaktır. Köylüler ve zanaatkarlar da sosyalizmin etki alanlarındadırlar. Belirli değerlere sahip olması ve

⁴⁶¹ Metin Uçar, *Sosyalizm*, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (eds.), Siyasi İdeolojiler, Ankara, 2017, s.74.

⁴⁶² <https://sozluk.gov.tr/>

⁴⁶³ Karatepe, s.67.

⁴⁶⁴ Fatih Duman, *Sosyalizm*, Ö. Çaha ve B. Şahin (eds.), Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, (162-224), Ankara, 2013, s.162.

⁴⁶⁵ Peter Self, *Sosyalizm*, R.E. Goodin, P. Pettit ve T. Pogge (eds.), Çağdaş Siyaset Felsefesi Kılavuzu, (581-613), Ankara, 2013, s. 581.

⁴⁶⁶ Duman, s.163.

bu değerler etrafında teoriler üretilmesi sosyalizmin siyasi bir ideoloji olarak gelişmesini sağlamıştır.⁴⁶⁷

Sanayi Devrimi sonucu emeğin yerini makineleşme almış; bununla birlikte işçiler işsizlik tehdidiyle karşı karşıya gelmiştir. Kapitalizmin endüstrileşmesiyle birlikte işçilerin ilk tepkileri makinelerle olmuştur. Makinelerle birlikte fabrikalar daha çok işbölümü yapabilmekte ve verimliliği artırabilmektedir. Sanayileşmenin etkisiyle birlikte emeğin mahiyeti de değişmiştir. Bunun sonucunda büyük bir işçi nüfusu ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁸ 19. yüzyılın başlarında işçiler makine kırma eylemleri gerçekleştirerek tepkilerini göstermeye başlamışlardır. İngiltere ve Fransa’da eylem yapmak yasak olduğundan işçiler öncelikle bu haklarını kazanabilmek için mücadele etmişlerdir. İşçiler, hak taleplerini bazen gizliden bazen de açıkça örgütlenerek dile getirmeye başlamışlardır. Böyle bir durumda işçi hareketleri politik bir niteliğe sahip olmuştur.⁴⁶⁹

Öncü sosyalistlerin düşünceleri sosyalist tepkilerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Fransız ütöpik sosyalist olarak bilinen Charles Fourier, ‘falanj’ adı verdiği insanların küçük gruplar halinde örgütlenerek üretime katıldığı sistemi geliştirmiştir. Bu sistem, ortaklaşa üretimi ve ortak yaşamı savunmaktadır. Fransız sosyalizminin kurucusu olan Henri de Saint-Simon ise teknokrat yönetimini savunmuştur. Temel sorunu devlet yönetimine katılanlarda gören Saint-Simon, devleti politikacıların değil üretimi gerçekleştiren üretici sınıfın yönetmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁷⁰ İngiliz sosyalist Robert Owen ise, diğer öncü sosyalistlerden farklı olarak düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Owen, self-determinasyona dayalı lonca sosyalizmini kurmuştur. Ancak, bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁷¹

Sosyalizme göre insan doğası ‘esnek yapılı’dır. Toplumsal çevre ve bunun getirisi olarak hayat koşulları insanların bir şeyler öğrenmesini sağlamaktadır. İnsan-

⁴⁶⁷ Uçar, s.76.

⁴⁶⁸ Leo Huberman, Sosyalizmin Alfabetesi, çev. Alaattin Bilgi, 24.bsm., Ankara, 2019, s.14.

⁴⁶⁹ Duman, s.164.

⁴⁷⁰ Duman, s.165.

⁴⁷¹ Self, s.582.

lar tamamen ne self-determinasyona tabiidir ne de tamamen bağımsız bir şekilde yaşayabilmektedir. İçerisine doğdukları toplum yaşantısı sonucunda tecrübeler kazanmaktadırlar. Sosyalizme göre insanlar doğuştan kar peşinde koşan varlıklar değildir. Bu nedenle sosyalizm kapitalizmin çıkarı peşinde koşan birey öğretisine karşıdır. İnsanların kar peşinde koşmaları sosyalistlere göre piyasa mekanizmasının getirisi-⁴⁷² dir. Sosyalizm, gelişimden ve değişimden yanadır. İnsanlar henüz doğuştan değişime elverişlidir düşüncesi sosyalizme hâkimdir. Liberal düşüncenin aksine sosyalizm birey temelli ortaya çıkmamış; toplum temelli bir ideoloji olarak gelişmiştir. Birey tek başınayken bir anlam ifade etmemektedir. Toplum içerisinde ve sosyal gruplara katılarak anlamlanmaktadır. Gelişimi ve değişimi savunan sosyalizm, toplumsal olarak her zaman daha iyisinin peşindedir.⁴⁷³

Sosyalizme göre rekabet üretkenliği teşvik ettiğinden minimal düzeyde iyi bir şeydir. Ancak, rekabetin olduğu yerde insanlar karlarını maksimize etmek isteyecek ve bu durum bencillığe neden olacaktır.⁴⁷⁴ Bu nedenle sosyalizm bireysel rekabettense işbirliğini savunmaktadır. Çünkü sosyalizme göre sadece ekonomik güdülenme yetersizdir. Bunun yanında ahlaki güdülenme de olmalıdır. Böylelikle insanlar işbirliği içerisinde karşılıklı fayda göz ederek üretime katılırlar.⁴⁷⁵

Sosyalizm ekonomik açıdan düşünüldüğünde kolektif üretimi savunan bir model sunmaktadır. Sosyalizm, kapitalizmin savunduğu özel mülkiyete karşıdır. Özel mülkiyet, eşitsizliğin ve adaletsizliğin temelini oluşturmaktadır. Sosyalizm eşitlik konusunda ‘sosyal eşitlik’ ilkesini benimsemişlerdir. Bu ilke, adaleti ve ahlaki güdülenmeyi beraberinde getirir. Sosyal eşitlik sosyal düzende işbirliğini de desteklemekle insanların beraber çalışmasını sağlamaktadır.⁴⁷⁶ Bu nedenle sosyalizm üç unsur üzerine inşa edilmiştir: Üretim araçlarının sermaye sahiplerinden alınıp kamulaş-

⁴⁷² Karatepe, s.69.

⁴⁷³ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.120.

⁴⁷⁴ Karatepe, s.70.

⁴⁷⁵ Heywood, s.121.

⁴⁷⁶ Heywood, s.122.

tırılması, sınıf ayrımını kaldırarak yoksulluğun giderilmesi ve refah devleti.⁴⁷⁷ Ekonomik faaliyetlerin toplumsal düzeyde gerçekleşmesi kamulaştırma ile mümkündür. Kamulaştırma, sanayi işletmelerinin devlet yönetimi altına girmesidir. Böyle bir durumda, işletmeler devlet tarafından atanan bir yetkili sayesinde faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Sosyalizm bu noktada devlete aktif bir rol düzenleyici vermektedir.⁴⁷⁸

Sosyalizmin düşünsel temellerini işçi sınıfının maruz kaldığı zor şartlar oluşturmuştur. Liberalizmin laissez-faire uygulamaları sermaye sahiplerine sınırsız haklar vermiştir. Ücretler düşük tutulmuş, çalışma saatleri ise günlük 12 saati aşar duruma gelmiştir. Tüm bunlarla beraber işsizlik tehdidi insanları çalışmaya mecbur bırakmıştır.⁴⁷⁹ 1920'li yıllar kapitalizmin zirvede olduğu yıllar olmuştur. İşsizliğin, açlığın ve yoksulluğun yaşandığı bu yıllarda devlet müdahalesi neredeyse yok denecek düzeydedir. 1929 yılına gelindiğinde "Kara Perşembe" olarak bilinen Ekonomik Bunalım (Büyük Buhran) yaşanmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde başlayan bu ekonomik kriz ardından Avrupa'ya ve tüm dünyaya yayılmıştır. Amerika'da kamu yararının göz ardı edildiğinin böyle büyük bir krizin yaşanması ile farkına varılmıştır. Dönemin Başkanı Franklin D. Roosevelt, kapitalizmin yıkıcı etkilerini hafifletmek için sosyalist hedefleri benimseyen yeni bir program hazırlamaya başlamıştır.⁴⁸⁰ Hazırlanan "New Deal" programıyla birlikte sosyal güvenlik, işsizlik, işçi tazminatları, tarım alanlarına destek gibi birçok alan devlet güvencesi altına alınmıştır. Böylelikle refah devleti uygulamaları başlamıştır. Refah devleti anlayışında amaçlanan; sosyal alanda refahın maksimize edilebilmesi için devletin başta ekonomik alanda olmak üzere müdahalelerde bulunmasıdır.⁴⁸¹

Üretim araçlarının kamulaştırılması açısından sosyalizm kendi içerisinde bir ayrıma gitmiştir. Bu ayrım, Karl Marks'la birlikte gerçekleşmiştir. Sosyalist düşünce tarihsel olarak ele alındığında Marks öncesi ve Marks sonrası şeklinde ikiye ayrılır.

⁴⁷⁷ Baradat, s.196.

⁴⁷⁸ Baradat, s.199.

⁴⁷⁹ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.117.

⁴⁸⁰ Baradat, s.202.

⁴⁸¹ Salih Alp, Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Liberal Alternatif olarak Üçüncü Sektör, *Maliye Dergisi*, S.156, 2009, s.266-267.

Marks öncesi dönem ‘‘ütöpik sosyalizm’’ olarak adlandırılmaktadır. Marks sonrası dönem ise ‘‘bilimsel sosyalizm’’ adını almıştır.⁴⁸² Sosyalizm, kapitalist sistemin yıkılmasını istemiş ancak bunun nasıl gerçekleşeceğine dair çözümlemelerde bulunmamıştır. Marks bu noktada sosyalizmin eleştirisini yapmış; kapitalist sistemin tarihsel olarak incelenip sınıf mücadelesi temelli bir devrimin gerçekleşerek kapitalist sistemin yıkılması gerektiğini savunmuştur.⁴⁸³ Çalışmanın bir sonraki başlığında Marks sonrası dönem yani bilimsel marksizm ele alınacaktır.

A. Karl Marks: Bilimsel Sosyalizm ve Komünizm

Sanayi Devrimi yaşandıktan sonra toplumsal alanda birçok değişiklik yaşanmıştır. Bu değişikliklerden biri de gittikçe büyüyen işçi sınıfı olmuştur. İşçi sınıfının yaşadığı sorunlara odaklanan Marks’ın çıkış noktasını kapitalizmin eleştirisi oluşturuyor. Marksizm, Marks ve Engels’in fikirleri doğrultusunda 19. yüzyılda ortaya çıkan bir düşünce sistemidir.⁴⁸⁴ Felsefe, bilim, ekonomi, siyaset gibi birçok alan Marksizm öğretisi etrafında toplanmıştır. Marksizmin düşünsel temeli Aydınlanma düşüncesine dayanmaktadır. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte değişen toplumsal düzen, piyasa ve sınıfsal ayrımlar Marksizm’in oluşmasına temel hazırlamıştır.⁴⁸⁵

Marks, Alman felsefeciler Friedrich Hegel ve Ludwig Feurebach’dan etkilenmiştir. İktisadi ve politik alana yönelik eleştiriler yapan Marks, hem kendi dönemini hem de gelecek dönemleri büyük ölçüde etkilemiştir. Çünkü Marks, kapitalizmin sömürgeci sistemine karşı yumuşak bir geçiş politikası değil de devrimi öne çıkarmıştır.⁴⁸⁶ Bu durum dönemin ruhunu yansıtan bir politikadır. Marks’ın bu düşünceleri teori ve pratiği birlikte değerlendirmesi bağlamında önemlidir. Bu durum, praksis felsefesinin yoğun olduğunun da temel alındığının göstergesidir. 1845 tarihinde ka-

⁴⁸² Karatepe, s.72.

⁴⁸³ Ali Rıza Güngen, *Marks ve Klasik Marksizm: Toplumsal Dönüşüm ve İktidar Çözümlemesi*, F. Acar ve H.F. Uslu (eds.), Siyaset Sosyoloji: Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar, (71-94), Ankara 2016, s.73.

⁴⁸⁴ Güngen, s.74.

⁴⁸⁵ Metin Çulhaoğlu, *Marksizm*, G. Atılgan ve E.A Aytekin (eds.), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, 7.bsm., (329-346), s.329.

⁴⁸⁶ Uçar, s.83.

leme aldığı ‘‘Feuerbach Üzerine Tezler’’ isimli eserinde 11. Tez’de şu ifadeleri kullanmıştır: ‘‘Filozoflar dünyayı yorumlamakla yetindiler, oysa sorun onu değiştirmektedir’’. Bu sözleriyle eylemin dönüştürücü gücüne vurgu yaparak praxis yönünün baskın olduğunu göstermiştir.⁴⁸⁷

Marksizm, toplumcu bir öğretilir. Toplumculuk anlayışına göre toplum bireyden önce gelmektedir. Marks, sosyalizmin içerisinde bulunduğu şartlara eleştirilerde bulunmuş; toplumsal düzene devrimci bir karakter kazandırmıştır. Sosyalist kapitalizmin bir devrim yaşandıktan sonra kaldırılarak sosyalist düzenin inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak, 20. yüzyıla yaklaşıldığında radikal düşüncelerden sıyrılan sosyalizm daha reformist bir hal almıştır. Marksizm ise sosyalizmin devrimci kültürüne ait bir ideolojidir.⁴⁸⁸ Marksist düşünür Henri Lefebvre’e göre Marksizm sadece bir ülke ya da bölgede etkili olan bir ideoloji değil; dünya görüşüdür. Lefebvre bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

‘‘Marksizm yalnızca, bir hükümet etme yöntemi ve programı olmadığı gibi, ekonomik problemlere teknik bir çözüm tarzı, dahası, yalpalayıp duran bir oportünizm ya da tumturaklı nutuklar için elverişli bir tema değildir. Marksizm, insan ile tarihe, birey ile topluma, doğa ile Tanrıya ilişkin geniş kapsamlı bir görüş;- aynı zamanda hem teorik, hem de pratik- genel bir sentez, kısacası, bütüncül bir sistem olmak iddiasındadır.’’⁴⁸⁹

Dünya görüşünden kasıt, bireye ve doğaya dair her şeyi bütüncül bir şekilde ele alan öğretidir. Lefebvre’ye göre 20. yüzyıla damgasını vurmuş üç dünya görüşü mevcuttur: Hristiyan dünya görüşü, liberalizm ve Marksizm. Marksizm, birçok öğretiyi içerisinde bulundurduğundan aslında bir dönemin açıklamasıdır. Felsefi ola-

⁴⁸⁷ Güngen, s.73.

⁴⁸⁸ Oktay Uygun, Devlet Teorisi, İstanbul 2017, s.306.

⁴⁸⁹ Henri Lefebvre, Sosyalist Dünya Görüşü: Marksizm, çev. G. Doğan Görsev, 2014, s.13.

rak Friedrich Hegel'in diyalektik kuramından etkilenmiştir. Politik olarak düşüncelerinde ise Fransız sosyalist düşüncesinin izleri vardır.⁴⁹⁰

Marks'ın Hegel'den etkilendiği diyalektik kavramı farklı fikirlerin karşı karşıya gelerek bir senteze varılmasıdır. Marks'ın kuramı ise "tarihsel materyalizm", "marksist materyalizm" ya da "diyalektik materyalizm"dir. Hegel'in diyalektiği soyut olan "idea" temellidir.⁴⁹¹ Tez-antitez-sentez üzerine kurulan bu diyalektik, soyut olan ruhun tez ve antitezi arasındaki mücadele ve bunun sonucunda oluşan bir sentezin meydana gelmesidir.⁴⁹² Marksizme göre var olan her şeyin bir karşıtı vardır. Siyah-beyaz, olumlu-olumsuz, büyük-küçük, burjuvazi-proletarya gibi birçok zıtlıklar mevcuttur. Böylesi zıtlıkların ve çelişkilerin olduğu bir düzende gerçeklere ya da bir sonuca ulaşmak diyalektik sistemle mümkündür.⁴⁹³ Hegel'e göre tarihsel ilerleme içsel mücadelelerin birer ürünüdür. Ancak, Marks'ın diyalektiği somut olan maddi güçlere dayanmaktadır.⁴⁹⁴

Marks'a göre tarihsel süreç içerisinde toplumlar kendi ekonomik ve sınıfsal yapılarına göre dörde ayrılmaktadır: İlkel toplumlar, köleci toplumlar, feodal toplumlar, kapitalist toplumlar ve komünist toplumlar. Marks'a göre her toplum kendinden bir önceki toplumdaki daha gelişmiş düzeydedir.⁴⁹⁵ Toplumlar arasındaki geçişler diyalektik bir şekilde gerçekleşmektedir. 19. yüzyıl yani kapitalist sistemin hâkim olduğu dönem tez aşamasıdır. Bu dönemin antitezini ise sosyalizm yani proletarya diktatörlüğü oluşturmaktadır. Sonuç olarak, sentez ise komünist toplumdur. Marks'a göre komünist toplum sınıfsız, eşit, sömürünün olmadığı özgür bir toplumdur.⁴⁹⁶

Toplumu oluşturan unsur üretim ilişkileridir. Marks devleti tarihsel bir bağlam içerisine yerleştirmiştir. Marks'a göre devlet, toplumu oluşturmaz; toplum devleti

⁴⁹⁰ Uygun, s.306.

⁴⁹¹ Güngen, s.75.

⁴⁹² Karatepe, s.78.

⁴⁹³ Uygun, 307.

⁴⁹⁴ Karatepe, s.78.

⁴⁹⁵ Karatepe, s.78.

⁴⁹⁶ Uygun, s.308.

oluşturur. Üretim ilişkilerinin devleti şekillendirerek oluşturması Marks’a göre ‘’ortak iyiyi’’ ifade etmemektedir. Çünkü devlet tüm toplumu temsil eden bir kurum değildir. Kapitalist sistem içerisinde burjuvazi egemen sınıftır. Sınıflı bir toplum düzeninde ise devlet, egemen sınıfın yani burjuvazi sınıfının politik ifadesidir.⁴⁹⁷

Marks’a göre bütün toplumlar iki esas faktörden oluşmaktadır: Yapı ve üstyapı. Yapı, maddi bileşenlerden oluşmaktadır. Ekonomik sistem yani üretim araçları ve üretim ilişkileri yapıda şekillenmektedir. Bu sistem içerisinde üretim araçlarına sahip olanlar yönetim gücünü de ellerinde bulundurlar. Üstyapı ise maddi olmayan bileşenlerden oluşur: Sanat, eğitim, hukuk, ideoloji ve devlet. Marks’a göre üstyapıyı belirleyen şey yapıdır.⁴⁹⁸ Üretim araçlarının büyük bir kısmını elinde bulunduranlar ve bulundurmamaları toplumsal yapıyı oluşturuyor. Böylelikle, Marks’a göre toplum iki farklı sınıfa ayrılır: Burjuvazi ve proletarya. Burjuvazi, sömürü aracı olan kapitalist sınıfı oluşturmaktadır ve zenginliği üretken mülkiyete bağlıdır. Proletarya ise emeğini satarak asgari düzeyde geçimini sağlamaktadır.⁴⁹⁹

Marks’ın hedeflediği siyasal sistemde proletarya bir devrim gerçekleştirecek ve bu devrim kapitalizmin ve kapitalist devletin sonunu getirecektir. Eşitsizliğin ve sınıf çatışmalarının yoğun olduğu zamanda proletarya, emeğinin sömürüldüğünü fark ettiğinde devrim gerçekleşecektir.⁵⁰⁰ Marks ve Engels bu bilinçlenmeyi en ünlü eserleri olan ‘’Komünist Manifesto’’da şöyle ifade etmektedir: ‘’Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şey yoktur. Bütün ülkelerin işçileri birleşin!’’⁵⁰¹ Devrimle birlikte kapitalist sistem ve burjuvazi yıkılacak yerine yeni üretim araçları ve üretim ilişkileri gelecektir. Her şeyin sınıfsal olduğu bu toplum düzenini ve içerisinde bu-

⁴⁹⁷Carnoy, s.70.

⁴⁹⁸ Baradat, s.219.

⁴⁹⁹ Heywood, s.136.

⁵⁰⁰ Heywood, s.137.

⁵⁰¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, Komünist Manifesto, çev. N. Satlıgan, 7.bsm., İstanbul 2019, s.85.

lunduğu sınıf çatışmalarını tarihsel perspektifte Marks ve Engels şöyle yorumlamıştır: “Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir.”⁵⁰²

Kapitalist toplumdan komünist topluma geçişin aniden gerçekleşmeyeceğini söyleyen Marks, bunun bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde sınıf mücadeleleri her zaman olacaktır. Bu mücadeleler devrim ile karıştırılmamalıdır. Bunlar geçiş süreci olan sosyalist süreçtir. Marks bu sürece “proletaryanın devrimci diktatörlüğü” adını vermiştir.⁵⁰³ Komünist toplum düzenine geçebilmede belirli aşamalar vardır. Bunlardan birincisi emeği sömürülen işçi sınıfının başkaldırarak kapitalist düzeni yıkmasıdır. Buradaki başkaldırı tam olarak proletarya diktatörlüğünün kurulması sürecidir. Bu aşamada devlet varlığını sürdürmektedir. Çünkü işçiler kapitalist düzende yok sayılan haklarını bu aşamada devlet desteğiyle kullanabileceklerdir. Bu süreçte toplumsal ayrımlaşma ortadan kalkacak; sınıflar olmayacaktır. Bu aşama sosyalizm aşamasıdır. Marksizm her ne kadar devleti baskı aracı olarak görse de bu aşamalarda devletin varlığı gereklidir. Bunun nedeni ise geçmişten gelen ezen-ezilen kültürünün kısa sürede yıkılamayacağıdır. Devlet, bu alışma sürecinde sadece araçtır. Sosyalist düzende insanların özgürlük alanı genişletilmiştir. Ancak, devlet varlığını sürdürdüğü için belirli noktalarda insanlar kısıtlanmıştır. Asıl özgürlük komünist düzende olacaktır. Komünist düzende devletin varlığı söz konusu değildir. Bu nedenle, geçmişten gelen kalıplar kırıldığından özgürlüğü kısıtlayıcı her şey de yok olacaktır. İnsan yabancılaşmadan kurtulduğundan asıl egemen kendi olacaktır. Devletin olmadığı toplumda baskı, üstünlük, eşitsizlik olmayacağından insan, asıl özgürlüğe kavuşmuş olacaktır.⁵⁰⁴

Devrimin Avrupa’da gerçekleşmesi beklenirken 1917 yılında Rusya’da Vladimir Lenin önderliğinde gerçekleştirilmiştir. Lenin’e göre işçi sınıfının haklarının burjuvaziye karşı bir parti tarafından desteklenmesi gerekiyordu. Çünkü işçi sınıfı burjuvazi tarafından rahatlıkla hâkimiyet altına alınabiliyordu. İşçi sınıfının bilince

⁵⁰² Marx ve Engels, s.40.

⁵⁰³ Heywood, s.138.

⁵⁰⁴ Uygun, s.312.

ulaşılabilmesi ona önderlik edecek bir partiyle mümkündü.⁵⁰⁵ Lenin önderliğinde kurulan Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917; Miladi takvime göre 7 Kasım 1917 yılında Rusya’da devrim gerçekleştirerek yönetimi ele geçirmiştir. Bu devrimin adı Ekim Devrimi, Bolşevik devrimi ya da Rus Devrimi olarak bilinmektedir.⁵⁰⁶ Her ne kadar devrim olarak nitelendirilse de Marks’ın söylemiş olduğu komünist topluma geçiş sağlanamamıştır. Bu nedenle, aslında Ekim Devrimi sonucunda kurulan toplumsal düzen sadece proletarya diktatörlüğü aşamasını ifade etmektedir. Aslında, dünyanın pek çok coğrafyasında proletarya diktatörlükleri kurulmuş; ancak komünist topluma geçilememiştir.⁵⁰⁷

Marksist öğretiyeye göre proletarya diktatörlüğünün ne kadar süreceği belli değildir. Lenin, Devrim yaşanmadan önce şu açıklamalarda bulunmuştur: ‘‘Proletarya devleti zaferden hemen sonra yok olmaya başlayacaktır.’’ Ancak, söylendiği gibi olmamış; devletin yok olacağı devrimden sonra 10 yılı bulacağı söylentileri yaygınlaşmıştır. Sovyetler Birliği’nin sosyalizme resmi olarak geçmesi 1936 yılında gerçekleşmiştir. 1991’de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra devrimle amaçlanan devletin ortadan kaldırılması gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni o dönemde Rusya henüz sanayileşmesini tamamlamamıştır. Marksizm’e göre kapitalizmin yıkılabilmesi için ilk önce ülkelerin sanayileşmelerini tamamlamaları gerekmektedir.⁵⁰⁸ Çünkü burjuvazi gelişmeden işçi sınıfı ortaya çıkamaz.

Marks’ın ölümünden sonra Engels marksist geleneği devam Ortodoks Marksizm etrafında devam ettirmek istemiştir. Ancak, Engels 1895’te hayatını kaybedince akademisyen Karl Kautsky Ortodoks Marksizme öncülük etmiştir. Ortodoks Marksizm, Klasik Marksizm geleneğini devam ettirmiş; bu gelenekler ayrılmamışlardır.⁵⁰⁹ Ancak, Marksizmin amaçladığı gibi devrimin gerçekleşmemesi, o dönemde milliyet-

⁵⁰⁵ Uçar, s.88.

⁵⁰⁶ Karatepe, s. 79.

⁵⁰⁷ Uçar, s.88.

⁵⁰⁸ Uygun, s.319-320.

⁵⁰⁹ Baradat, s.236.

çi ve faşist hareketlerin yükselmesi Ortodoks Marksizmin sönümlenmesine neden olmuştur.⁵¹⁰

Çalışmanın bu bölümünde marksizmin tarihsel gelişimi ve sosyalizm eleştirisi ele alınarak devletin nasıl kavramsallaştırıldığı anlatılmıştır. Bir sonraki başlıkta Marksizm’e ve çoğunlukla Ortodoks Marksizmi’ne eleştirilerde bulunan Batı Marksizmi ve teorisyenlerinin devleti nasıl kavramsallaştırdıkları ele alınacaktır.

B. Ortodoks Marksizme Eleştiri: Batı Marksizmi ve Devlet

Batı Marksizminin temel çıkış noktası Ortodoks Marksizme getirdiği eleştiriler olmuştur. Klasik ve Ortodoks Marksizm bireyi “homo economicus” olarak ele alıyordu. Yani insan sadece karını ve zararını hesaplayan ekonomik bir varlıktı. Ancak, Batı Marksizmi bunu eleştirerek; insanın sadece ekonomik değil kültürel bir varlık olduğunu da belirtmiştir. Böylelikle, Batı Marksizmi Marksizmin alanını genişleterek 20. ve 21. yüzyılda etkin bir düşünce akımı olagelmektedir.⁵¹¹

1. Antonio Gramsci (1891-1937): Hegemonik Mücadele

Batı Marksizm düşünürlerinden praxis filozof Antonio Gramsci’nin temel çıkış noktası Marksizmin öngördüğü teorinin pratikte gerçekleşmemesidir. Buna göre, devrim, kapitalizmin en yoğun yaşandığı İngiltere ya da Fransa’da gerçekleşmeyip, tarımsal ekonomiye sahip Rusya’da gerçekleşmiştir. Gramsci teori ve pratik arasındaki bu uyumsuzluğu gidermek istemiştir.⁵¹² Marksizmin toplumsal sınıf ayrımında odaklandığı yer çoğunlukla yapı olmuştur. Ancak, Gramsci üstyapının yapı kadar önemli olduğunu söylemiştir.⁵¹³ Gramsci “Hapishane Defterleri” adlı eserinde sivil toplum ve devlete yönelik ayrıntılı çözümlemelerde bulunmuştur. Eserde birbirleriyle alakalı ikiliklerin yer aldığı görülmektedir. Bu ikilikler; yapı- üstyapı, rıza-zor ve

⁵¹⁰ Güngen, s.89.

⁵¹¹ Mehmet Gökhan Uzuner, *Batı Marksizmi: Üstyapının Sahne Alışı*, F. Acar ve H.F. Uslu (eds.), Siyaset Sosyolojisi: Temel yaklaşımlar Yeni Tartışmalar, (95-142), Ankara 2016, s.99.

⁵¹² Uzuner, s.102.

⁵¹³ Ozan Örmeci, *Solda Teoriler ve Tarihsel Tartışmalar*, İstanbul 2012, s.28.

hegemonya-baskı olarak görülmektedir. İkili çözümlemelerde bulunması, kapitalist toplum düzenini açıklama açısından kuramsal bir altyapı oluşturmaktadır.⁵¹⁴

Gramsci'ye göre siyasetin iki temel unsuru vardır; devlet ve sivil toplum. Devlet, politik toplumdur. Polis, ordu ve hapisane gibi unsurlar politik toplum içerisinde yer almaktadır. Sivil toplum ise aile, eğitim, medya gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Politik toplum ve sivil toplum Gramsci'ye göre üstyapıyı oluşturur.⁵¹⁵ Gramsci devleti politik toplum ve sivil toplum olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ancak Batı ve Doğu toplumlarında devletin görünümü farklılık göstermektedir. Batı toplumlarında devlet politik toplum ve sivil toplumdan oluşmaktadır. Doğu toplumlarında sivil toplum henüz gelişmediğinden devlet sadece politik toplumdan oluşmaktadır. Böylelikle Doğu toplumlarında devlet salt egemen güçtür.⁵¹⁶

Gramsci siyasal iktidarın birbiri içerisine girmiş karmaşık bir yapı olduğu söyler. Bu durum “tarihsel blok” kavramıyla açıklamaktadır. Tarihsel blok, diyalektik ilişkiler içerisinde bulunan yapı ve üstyapının organik bütünlüğüdür.⁵¹⁷ Gramsci en ünlü ve önemli “Hapishane Defterleri” eserinde tarihsel blok kavramını şöyle anlatmıştır:

“Aydınlarla halk-kitleler, liderlerle biat edenler, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişki, tutkulu hislerin anlamaya ve (mekanik olarak değil canlı bir şekilde) bilgiye dönüştüğü organik bir bağa dayandığı takdirde, sadece bu durumda, o ilişki bir temsil ilişkisine dönüşür ve sadece o zaman, yönetenlerle yönetilenler, liderlerle biat edenler arasında bireysel öğeler değil tokuş edilir; diğer bir deyişle, sadece bu durumda tek başına

⁵¹⁴ Melek Halifeoğlu ve Mehmet Yetiş, Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler, *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 2013, s.164.

⁵¹⁵ Filiz Aydın Cevher, Gramsci'nin Üstyapı Çözümlemesinin Felsefi Temelleri, *SAV Katkı*, (1), 2015, s.81.

⁵¹⁶ Vergin, s.89.

⁵¹⁷ Mehmet Yetiş, Gramsci ve Devletin İki Görünümü, *Mülkiye Dergisi*, 33(264), 2014, s.130.

*bir toplumsal güç olan bağlantılılık yaşamı, bir gerçekliğe dönüşür ve 'tarihsel blok' meydana gelir.'*⁵¹⁸

Tarihsel bloktaki diyalektik süreç yapıda ekonomik ilişkileri; üstyapıda ise siyasal, ideolojik ve kültürel unsurların tarihsel çözünmeye zorunlu katılımını içerir. Yapıya odaklanan Marksizmden farklı olarak üstyapıdaki ideolojik süreçleri inceleyen Gramsci, yönetici sınıfın hegemonik mücadelesini Marksizm'e hegemonya, tarihsel blok, politik ve sivil toplum ayrımı gibi önemli kuramsal katkılar sağlamıştır.⁵¹⁹

Tarihsel bloğun devinimini sağlayan şey üstyapının ideolojiler aracılığıyla yapıyı değiştirmesidir. Gramsci'ye göre üstyapı varlığını sürdürmek isteyecektir. Varlığını sürdürebilmesi için alt sınıfların bilinçlenmesini engellemesi gerekmektedir. Bu noktada üstyapının işlevselliğine odaklanan Gramsci 'hegemonya' kavramını geliştirmiştir. Hegemonyayı meydana getiren şey tarihsel bloktur.⁵²⁰ Kapitalist devletin kendi ideolojisini meşrulaştırma çabasını Gramsci hegemonya kavramı ile açıklamaktadır. Hegemonya basit bir ifadeyle geçici üstünlük anlamına gelmektedir.⁵²¹ Martin Carnoy hegemonyayı şöyle açıklamaktadır: "Hegemonya egemen sınıfların sivil toplumda bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik üstünlüğü anlamına gelir."⁵²² Hegemonya, toplumsal hayata egemen olan değerler bütünü, bu değerleri üreten ve gündelik hayatta nasıl kullanacağını belirleyen yönetici sınıfı ve bu sürecin nasıl kullanıldığını açıklamaktadır.⁵²³

Yönetici sınıf yani devlet, Gramsci'ye göre egemenliğini iki şekilde gerçekleştirir; zor ve rıza. Politik toplumda devlet, asker ve orduları ile birlikte zor kullanarak, halkın, egemenin ideolojisini ve değerlerini kabul etmesine boyun eğdirir. Sivil top-

⁵¹⁸ Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri, J. A. Buttigieg (edt.), çev. Barış Baysal, 2.Cilt, İstanbul 2012, s.191.

⁵¹⁹ Mehmet Yetiş, Antonio Gramsci, Çetin Veysal (edt.), 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, İstanbul 2009, (121-176), s.137.

⁵²⁰ Carnoy, s.92.

⁵²¹ Heywood, s.25.

⁵²² Carnoy, s.95.

⁵²³ Uzuner, s.105.

lumda ise bu durum rıza ile gerçekleşir. Gramsci'ye göre devlet, iktidarının devamlılığı için her zaman zor kullanamaz.⁵²⁴ Zor ya da baskı kullanılması rızayla birlikte hegemonyanın oluşmasında olmazsa olmazdır. Böylece hegemonya kendi içerisinde diyalektik bir süreci bulundurur. Başarılı bir hegemonya, devletin kendi ideolojisini ve entelektüel birikimini tüm halka sanki ortak doğruymuş gibi hissettirebilmesiyle gerçekleşir. Sonuç olarak devlet hegemonya oluşturarak hem zor kullanmış hem de halkın rızasını alarak kendi değerlerini meşrulaştırmış olur.⁵²⁵

Devletin hegemonya uygulaması bir biçimde gerçekleşmez. Devlet aydınlar aracılığıyla fark ettirmeden hegemonyayı yayar.⁵²⁶ Gramsci'ye göre aydın sadece kültürel olarak etkinlikte bulunan kimseler değildir. Bu yüzden Gramsci öncelikle aydın kelimesinin anlamını genişletmiştir. Aydınlar Gramsci'ye göre yönetici sınıfın görevlileridir.⁵²⁷ Aydınların görevi, yapı ve üstyapı arasındaki iletişimsel bağı kurmaktır. Sivil toplumda aydınlar eğitim kurumlarında, sendikalarda, dini kuruluşlarda yer alırlar. Aynı zamanda politik toplumda yani devlet içerisinde de görevleri vardır. Böylelikle, yapı ve üstyapı arasındaki organik bağı kuran aydınlar ikna yoluyla devletin hegemonyasını gerçekleştirir.⁵²⁸

Gramsci iki ayrı aydın grubuna dikkat çekmiştir; organik aydınlar ve geleneksel aydınlar. Organik aydınlar, politik toplumun sivil toplum üzerinde egemenlik kurmasını ve sürdürebilmesini sağlamaktadır. Sivil toplumun değerlerini ve düşüncelerini belirleyen kesim organik aydınlardır.⁵²⁹ Geleneksel aydınlar ise egemen sınıfın

⁵²⁴ Yetiş, s.142.

⁵²⁵ Uzuner, s.105.

⁵²⁶ Uzuner, s.107.

⁵²⁷ A. Baran Dural, A. Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9, S:2, s.60.

⁵²⁸ Ayşem Sezer Şanlı, Kuramdan Eyleme Akademiden Aktif Siyasete: Behice Boran'ın Aydın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:38, 2019, s.21.

⁵²⁹ Vergin, s.91.

karşısında yer alırlar. Genellikle var olan üretim ilişkilerinden kendilerini soyutlayan geleneksel aydınlar, eski egemen sınıfın yanında yer alan aydınlardır.⁵³⁰

Yapı içerisinde yer alan işçi sınıfı kendi içerisinde organik aydınlarını oluşturarak üstyapıya karşı bir hegemonya oluşturabilmektedir. Bu durumda organik aydınlar işçi sınıfında bilinçlenmeyi sağlamaktadır.⁵³¹ Bu bilinçlenme direkt olarak gerçekleşmeyecek; buna “devrimci parti” önderlik edecektir. Devrimci partinin amacı; yapının ortak gayesi etrafında örgütlenip üstyapıya karşı hegemonya oluşturabilmektir. Gramsci’ye göre devleti hâkimiyet altına alabilmek için iki mücadelenin verilmesi gerekmektedir. Bu mücadeleler; mevzi savaşı ve manevra savaşıdır. Sivil toplumda gerçekleşen mevzi savaşı ilk mücadeleyi oluşturur. Bu savaş, egemen sınıfın ideolojik ve politik alanına verilen uzun ve sancılı bir savaştır. Mevzi savaşı gerçekleşip sivil toplum hâkimiyet altına alındıktan sonra politik toplumda yani devletin son aşamasında şiddete dayalı manevra savaşı gerçekleşir. Bu mücadeleler sonucunda mevcut hegemonya yıkılıp yerine yenisi kurulur.⁵³² Sivil toplum ve politik toplum ayırımından yola çıkan Althusser, devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtlarını formüle etmiştir.

2. Louis Althusser (1918-1990): Devletin Baskı ve İdeolojik Aygıtları

Batı Marksist düşünürlerden bir diğeri Louis Althusser’dir. Althusser ekonomik belirlenimciliği kabul etmemekte; politikanın ve ideolojilerin “görece özerkliği”ni” savunmaktadır. Marks’ın üretim tarzı ilişkilerini oluşturabilmek için üç yapıya ihtiyaç olduğunu söyler. Bu yapılar: Ekonomik yapı, siyasal yapı ve ideolojik yapı. Althusser’e göre ekonomik yapı son kertede belirleyicidir. Ancak, yapılardan herhangi biri dönemsel olarak belirleyici konumda yer alabilir. Yine de hangi yapının egemen olacağına dair söz ekonomik yapıdadır.⁵³³ Siyasal yapıda anlatılmak istenen devlettir. Althusser, Marksizmin devlet anlayışına katılmaktadır. Devlet, burjuva

⁵³⁰ Uzuner, s.108.

⁵³¹ Sezer Şanlı, s.22.

⁵³² Uzuner, s.108.

⁵³³ Carnoy, s.120.

sınıfının egemenliğinde bir baskı aracıdır. Ancak, Althusser Marksizmin salt devlet anlayışına ek olarak devletin aygıtlarını detaylı bir şekilde teorize etmektedir.⁵³⁴

Althusser, klasik Marksist kuramda yer alan egemen sınıfın proleter sınıf üzerindeki sömürsünü kabul eder ve devletin bu sömürünün baskı aracı olduğunu ekler. Althusser'e göre devlet bir bütün olarak düşünülmemelidir. Devletin tek yönlü açıklamasına karşılık Althusser "devletin baskı araçları"(DBA) ve "devletin ideolojik araçlarını" (DİA) eklemektedir. Althusser için devletin baskı araçları devlet, kolluk kuvvetleri ve yargı organlarını kapsamaktadır. Baskı aracı olarak bu araçlar fiziksel ya da maddi ve manevi şiddeti her zaman için içermektedir.⁵³⁵ Devletin ideolojik aygıtları ise dini DİA, öğretimsel DİA, hukuki DİA, siyasal DİA, haberleşme DİA'sı ve kültürel DİA'dır. Devletin baskı araçları ve devletin ideolojik araçları devlet çatısı altında birleşmektedir. Devlet, baskı aygıtını kullanarak dolaysız bir şekilde kendi ideolojisini sınıflar üzerinde etkin kılarken; ideolojik aygıtları ile dolaylı bir şekilde toplumsal alanda hâkimiyetini kurar.⁵³⁶ Althusser, Gramsci'nin politik ve sivil toplum ayırımına benzer bir ayırım yapmakla birlikte, devletten bağımsız bir sivil toplum alanı tanımlamamaktadır. Ona göre her şey devlet alanı içerisinde olup bitmektedir, o nedenle devletin baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlarını tanımlamıştır.

Althusser'e göre ideolojilerin toplumsal formların oluşmasında önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda, devletin baskı ve ideolojik aygıtları ayırımında özgün katkısı ideoloji ve ideolojik aygıtlar ayırımında gerçekleşmektedir. Althusser ideolojinin tanımını şöyle yapmaktadır: "İdeoloji bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir."⁵³⁷ Ayrıca Althusser'e göre ideoloji belirli bir toplumsal formasyona tabii değildir. İdeolojinin herhangi bir tarihinin olmadığını savunan Althusser, zaman içerisinde toplumsal formasyonlardan bağımsız ortaya çıktığını

⁵³⁴ Tuncay Saygın, *Althusser, Yapı ve Yapısal Marksizm*, (Danışman: Prof. Dr. Ali Osman Gündoğan), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.52.

⁵³⁵ Vergin, s.93.

⁵³⁶ Uzuner, s.124.

⁵³⁷ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, 3.bsm., İstanbul 2008, s.89.

düşünür.⁵³⁸ Büyük ölçüde Gramsci'den etkilenen Althusser, hegemonya olmaksızın devletin varlığının uzun süremeyeceğini söyler.⁵³⁹ Althusser'e göre devlet her ne kadar bir bütün olarak ele alınmasa da aslında kendisini tek merkezli bir yapı olarak sunar. Bu durumu Althusser şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Gerçek şu ki, devletin baskı aygıtı ile Devletin ideolojik Aygıtları arasında (baskı ve ideolojikleştirme arasındaki farktan başka) başka bir fark daha vardır. Bu da, devletin tek bir baskı aygıtı olmasına karşın, birçok ideolojik aygıtı olmasıdır. Bu, son derece önemli bir farktır. Baskıcı olduğunu kesin biçimde söylediğimiz devlet aygıtı, organik bir bütün olarak gösterir kendini; daha kesin olarak söylersek: doğrudan doğruya ve bilinçli olarak, tek bir merkezden yönetilen ve merkezileşmiş bir beden olarak gösterir kendini.”*⁵⁴⁰

Devletin ideolojisi DBA ve DİA aracılığıyla toplumsal düzende somut varlığını sürdürür. İnsanlar doğdukları andan itibaren, devlet, DİA'lar aracılığıyla ideolojisini topluma yayar.⁵⁴¹

3. Nicos Poulantzas (1936-1979): Marksizm'e Devlet Katkısı

Marksist teoride detaylı ele alınmayan devlet, Batı Marksist düşünür Nicos Poulantzas tarafından marksist teoriye kazandırılmıştır. Poulantzas Marksist kuramı bütünsel değerlendirmeyip, toplumsal sınıflara ve politikaya odaklanmıştır. Poulantzas'a göre devlet; toplumsal sınıflar içerisine yerleştirilmiş, toplum içerisindeki ilişkileri tahsis eden ve düzenleyen bir kurumdur. Erken dönem çalışmalarında Poulantzas, devletin ideolojilerle sınıfsal yapıları yeniden ürettiğini düşünmektedir. Böylelikle devletin yönetim şekli, sınıf ilişkilerinin yapısıyla yakından alakalıdır.⁵⁴²

⁵³⁸ Carnoy, s.121.

⁵³⁹ Carnoy, s.128.

⁵⁴⁰ Althusser, s.54.

⁵⁴¹ Saygın, s.60.

⁵⁴² Carnoy, s.129.

Poulantzas ideolojiyle ilgili düşüncelerini iki temel anlamda ifade etmiştir. Birincisi, kapitalist toplum düzeninde ideolojiyi belirleyen şey ideolojinin politik alan karşısında kendi özgün özerkliğidir. Bu durum egemen gücün yani devletin kendi hegemonyasını inşa etmesinde yardımcı olmaktadır. İkincisi ise, ideoloji sadece egemen gücün kullanmış olduğu üst-yapısal bir durum değildir. İdeoloji, toplumsal pratiklere ve tüm sınıflara da etki etmektedir. Poulantzas’a göre ideolojiler toplumsal, iktisadi ve politik etkinliklerin oluşmasında ve düzenlenmesinde etkin bir role sahiptir. Çünkü ideolojiler onu oluşturanların kültürel değerlerini, inançlarını, düşüncelerini içermektedir. Böylelikle devlet yönetimi ve dolayısıyla toplumsal yapı onu yönetenlerin değerleri etrafında şekillenmektedir.⁵⁴³

Poulantzas’ın devlet anlayışı ve devlete yönelik düşünceleri Althusser’den etkilendiğini göstermektedir. İdeolojiler ile sınıf mücadeleleri arasında yakın bağ kuran Poulantzas, ideolojileri özellikle yönetici sınıftan bağımsız düşünmemiştir. Poulantzas bu durumu şöyle ifade etmektedir:

*“Egemen ideoloji, aktörlerin yapının içerisine uygun bir şekilde yerleştirilmelerini garanti ederek yapının bütünlüğünü amaçlar. Bu sınıf egemenliği ve sömürü anlamına gelir. Bir toplumsal formasyonda ideolojinin, sınıf egemenliğini devamlı kılan temsiller, değerler, nosyonlar, inançlar vb. bütününe egemenliğine girişi tam da bu şekilde gerçekleşir: Diğer bir ifadeyle, toplumsal formasyonda ideoloji egemen sınıfın ideolojisinin tahakkümü altındadır.”*⁵⁴⁴

Poulantzas’a göre kapitalist devlet burjuva sınıfının etkisi altındadır. Bu noktada Poulantzas proletaryanın sınıfsal mücadelesinin mümkün olamayacağını düşünmektedir. Proletaryanın devleti ele geçirebilmesi için her şeyden önce kapitalist düzenin tamamen yok olması gerekmektedir.⁵⁴⁵ Poulantzas’a göre kapitalist devletin

⁵⁴³ R. Berker Bank, *Poulantzas’ın Kapitalist Devlet Kuramı*, (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Yetiş), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.138-139.

⁵⁴⁴ Carnoy, s.133.

⁵⁴⁵ Uzuner, s.130.

dört temel işlevi bulunmaktadır: bireyselleştirme işlevi, birleştirme-bütünleştirme işlevi, örgütlenme işlevi ve ideolojik işlevdir. Kapitalist devletin bireyselleştirici işlevi, sınıfsal örgütlenmeyi bozmak için herkesi bireysel yurttaşa indirger. Devlet örgütlenmeleri parçalayarak toplumdaki bireyleri atomize eder. Böylelikle herhangi bir örgütlenmeyi ortadan kaldırmış; kendi hegemonik mücadele ortamını oluşturmuştur. İkinci olarak devlet birleştirme-bütünleştirme işlevini kullanır. Bu işlevde devlet yurttaşları bir arada tutabilmek adına hayali bir bütünlük oluşturur. Bunun nedeni ise herkese karşı kendisini tarafsız gösterebilmektir. Üçüncü olarak devlet örgütleyici işlevini kullanır. Bu işlevi yerine getirirken amaçlanan şey burjuvazi sınıfını örgütlemektir. Böylelikle iktisadi gücü elinde bulunduran burjuvazi sınıfını siyasal olarak etkin hale getirilmeye çalışılır. Son olarak devletin dördüncü işlevi ideolojik işlevdir. Bu noktada devlet, kapitalist düzende kendi değerlerini, kültürünü, inancını kısacası ideolojisini meşrulaştırmayı amaçlar. Kapitalist devlet düzeninde bireylerin bilinçlenmesi istenmez. Bunu engelleyebilmek için de Poulantzas'a göre devlet bu dört işlevi gerçekleştirir.⁵⁴⁶

II. SOSYAL DEMOKRASİ

Sosyal demokrasi, 19. yüzyılda devrimci marksizmin içerisinde doğmuş bir ideolojidir. Özgürlük, adalet, dayanışma ve eşitlik gibi değerleri savunmaktadır. Sosyal demokrasi tıpkı marksizm gibi sınıfsal sorunlara çözüm aramak için ortaya çıkmıştır. Ancak, sosyal demokrasinin ayırt edici noktası burjuvazi sınıfını kabul edip; işçi sınıfıyla beraber yaşanabilecek toplumsal düzeni oluşturmak istemesidir.⁵⁴⁷ Batı Avrupa'da gelişme gösteren sosyal demokrasi, özellikle sanayinin gelişmiş olduğu bölgelerde görülmüştür.⁵⁴⁸

Aydınlanma Çağı'nın 18. yüzyılda yaşanmasıyla birlikte insanlar egemen gücü sorgulamışlardır. Aydınlanma düşüncesinden sonra aynı dönem Fransız Devrimi yaşanmış; halk egemenliği fikri kuvvetlenmiştir. Yasama ve yürütmenin halkın istek-

⁵⁴⁶ Uzuner, s.131-132.

⁵⁴⁷ Karatepe, s.85

⁵⁴⁸ Sevgi Uçan Çubukçu, Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek, H.B. Örs (ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (253-306), 7. bs., İstanbul 2014, s.259.

leri doğrultusunda şekillendiği demokrasi fikri modern dönemde siyasal hayatın odağında olmuştur. Bu dönemde işçi birlikleri ve sendikalar siyasal partilere dönüşmüş; rekabet ortamı oluşmuştur. Sosyal demokrat partileri sanayileşmiş ülkelerde demokrasi fikrinin güçlenmesi yönünde etkili olmuştur.⁵⁴⁹

Sosyal demokrasi fikrinin temelini liberalizm ve Marksizm oluşturmaktadır. Sosyal demokrasi bu yönüyle liberalizmin mülkiyet kavramını benimsemiş; Marksizmin ise işçi sınıfının sorunlarını gündeme getirmesine katılmıştır. Ancak, Marksizmin önerdiği devrim fikri sosyal demokraside yerini rıza ve dayanışmaya bırakmıştır.⁵⁵⁰ 1917 Ekim Devrimi'nden sonra devrimci düşünce ile demokratik düşünce arasındaki farkı ortaya koyabilmek adına, devrimciler, "komünist" olarak kendini nitelendirmiştir.⁵⁵¹

Alman sosyal demokrat düşünür Eduard Bernstein'e göre artan işçi sınıfı nüfusunun yönetime etkisi devrimle değil demokratik yollarla gerçekleştirilebilirdi. Bernstein başlarda Marks'ın fikirlerini benimsemiş; hatta bir dönem Marksist olarak anılmıştır. Bernstein'in kendi reformist fikirleri Marks'ın devrimci fikirleriyle örtüşmemekteydi. Ayrıca Marks'ın öne sürmüş olduğu tarihin sınıf çatışmalarından ibaret olduğu görüşüne karşı çıkmakta; aksine insanlık tarihinde dayanışmacı ve uzlaşmacı örneklerin olduğunu savunmaktadır. Kapitalizmle birlikte güçlenen burjuva sınıfı Bernstein'e göre hiçbir zaman ortadan kalmayacaktır. Bu nedenle Bernstein devrim yerine burjuvazi ve işçi sınıfının bir arada olduğu uzlaşmacı ve dayanışmacı bir toplumun inşasını istemiştir.⁵⁵² Proletarya diktatörlüğünün eski uygarlıklara ait olduğunu belirten Bernstein, sosyal demokrasinin amacının toplumsal hayatta işçi sınıfına eşit haklar vermek olduğunu söylemektedir.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Yavuz Yıldırım, Sosyal Demokrasinin Yükselişi ve Düşüşü: Neoliberal Dönemde Sosyal Demokrasi Mümkün Mü?, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9, S:1, 2021, (175-198), s.177.

⁵⁵⁰ Yılmaz, s.77.

⁵⁵¹ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.146.

⁵⁵² Veyssel Yiğit Erden, Sosyal Demokrasinin Tarihsel Gelişimi, 2015, s.3.

⁵⁵³ Yılmaz, s.77.

Kautsky her ne kadar Ortodoks Marksist bir düşünür olsa da Marksizmin ekse-
ninden uzaklaşmadan sosyal demokrasiye yeni yorumlar getirmiştir. Kautsky önce-
likle demokrasinin varlığını kabul etmiştir. İkinci olarak, proletaryanın bilinçlenip
yıkıcı bir devrim yapacağı yönünde ki düşünceleri eleştirmiştir. Kautsky'e göre sos-
yalizm, toplumun demokratik yollarla bir araya gelmesinde etkin bir ideoloji olduğu
düşünmektedir. Sosyal demokrasinin toplumsal ve ekonomik alanda değişiklikler
yapabileceğini savunan Kautsky, her alanda maruz kalınan sömürünün de sosyal de-
mokrasi ile giderilebileceğini düşünmektedir.⁵⁵⁴

Sosyal demokrasi anlayışında devletin rolü, genel olarak kamu hizmetlerini
kapsamaktadır. Bu hizmetler; sosyal yardım, teşvikler, sigortalar, sosyal hizmetler
olarak sıralanabilir. Burada devletin amacı toplumsal refahı maksimize etmektir.
Devlet bu noktada gerek ihtiyaç sahiplerine yardım ederek gerek çalışanların konu-
munu iyileştirerek toplumun geleceğini inşa eder. Bunu sosyal devlet yani refah dev-
leti anlayışına göre yapmaktadır.⁵⁵⁵

Toplumsal tabakalaşmada bireyin konumunu üretim araçlarına yani toprağa,
hammaddeye, makinelere ya da fabrikalara sahiplik olup olmamak belirlemektedir.
Üretim araçlarını elinde bulunduranlar kapitalistlerdir. Kapitalistler, gelirlerini işçi
sınıfının çalışması sonucu elde etmektedir. İşçi sınıfı ise emeğini satarak, yaptığı için
karşılığını alarak gelir elde eder. Kapitalist sistemde önemli olan şey karı maksimize
edebilmektir. Bunun için de olabildiğince giderler minimum seviyeye indirilir. Bura-
da ki giderler ödenen ücretlerdir. Kapitalist karını en yüksek seviyede tutmak için
ücretleri düşük tutar; işçiler ise yaşamlarını idame ettirebilmek için düşük ücretle
çalışmak zorunda kalırlar.⁵⁵⁶ Kapitalist sistemde devlet, sermaye işleyişinde ilişkileri
güçlendirmek adına aracı konumdadır. Bu nedenle devletin varlığı kapitalist sistem

⁵⁵⁴ Saim Şallı, *Sosyal Demokrasinin Dönüşümü ve Küreselleşme: Almanya Örneği*, (Danış-
man: Prof. Dr. Mustafa Erdoğan), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayım-
lanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.17.

⁵⁵⁵ Buğra Yıldırım ve Fatih Şahin, Esping-Andersen'in Refah Devleti Sınıflandırması ve
Makro Sosyal Hizmet Uygulamaları Temelinde Türkiye'nin Konumu, *Uluslararası Toplum
Araştırmaları Dergisi*, C:11, S:18, 2019, (2528-2554), s.2528.

⁵⁵⁶ Huberman, s.10.

için gereklidir. Liberal kültürle güçlenen kapitalizm 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Kapitalizm 20. yüzyılda tamamen ortadan kaybolmamış; Büyük Buh-
ran'la beraber etkisi büyük ölçüde kırılmıştır.⁵⁵⁷ Kapitalist devlet anlayışının
sönümlenmesiyle birlikte buna karşılık olarak refah devleti anlayışı yükselmeye baş-
lamıştır.

Tarihsel süreç içerisinde refah devleti uygulamaları 19. yüzyılda İngiltere'de
temel eğitim alanında yapılan değişikliklere kadar gitmektedir. Bir diğer uygulama
ise 1883 yılında gerçekleşmiştir. Bismark tarafından ilk kez sosyal sigorta uygulama-
ları gerçekleşmiştir.⁵⁵⁸ Ayrıca, Almanya'da 1884'te iş kazası sigortası ve 1889'da
emeklilik sistemi uygulanmaya başlamıştır. Böylelikle refah devleti anlayışı kurum-
sal olarak var olmuştur. Bu uygulamalar refah devletinin başlangıç noktaları olarak
kabul edilmektedir.⁵⁵⁹

Endüstrileşen sanayinin ve kapitalizmin özellikle işçi sınıfı üzerindeki ağır ça-
lışma şartları devlet müdahalesini zorunlu kılmaya itmiştir. Böylelikle devlet, iktisadi
ve toplumsal alandaki sorunlara müdahale ederek etki alanını genişletmeye başlamış-
tır. 1929 Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen politikalar uygu-
lanmaya başlanmış; refah devleti yükselişe geçmiştir.⁵⁶⁰

Tarihçi Asa Briggs refah devletini şöyle açıklamaktadır: ‘piyasa güçlerini etki-
lemek amacıyla örgütlü kamu gücünün kullanıldığı devlet türü olup, devlet, toplum
üzerinde üç şekilde etkili olur: minimum bir gelir garantisi, güvencesizliğin azaltıl-
ması, herkese iyi yaşam standardı sağlama.’⁵⁶¹ Refah devleti, ideal sosyal yaşamı

⁵⁵⁷ Mustafa Özkayalar, Refah Devletinden Düzenleyici Devlete: Üst Kurullar ve Türkiye Örne-
ği, (Danışman: Yrd.Doç.Dr.Senol Adıgüzel), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens-
titüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay, 2007, s.7.

⁵⁵⁸ Süleyman Özdemir, Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, (Danışman: Prof. Dr. Gülten
Kutal), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
2004, s.17.

⁵⁵⁹ İskender Gümüş, Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapı-
lanma Süreci, *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), s.45.

⁵⁶⁰ Gümüş, s.34.

⁵⁶¹ Özkayalar, s.8.

ifade ederken bazen de devletin sunduğu imkânlarla karşılık gelmektedir.⁵⁶² Liberal görüşe göre devlet ekonomiye müdahale etmemeliydi. Bunun yanı sıra devletin herhangi bir müdahalesi bireysel özgürlük alanına da müdahale etmekte. Refah devletiyle birlikte pozitif özgürlük anlayışı benimsenmiş; devlet sadece iktisadi refahı sağlamakla kalmayıp iktisadi güvenceyi de temin etmektedir.⁵⁶³

Refah devleti üç temel unsurdan oluşmaktadır: Müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı. Refah devletinin bu unsurları, olumsuz ekonomik ve toplumsal koşulların giderilerek bireyleri ve toplumu korumaktadır.⁵⁶⁴ İnsanlar eşit şartlarda dünyaya gelmemektedir. Yaşanılan coğrafya, ekonomik şartlar, toplumsal kurallar ve kültürler farklılıklar göstermektedir. Refah devleti, bu eşitsiz koşullarda olumlu olumsuz koşulları dengede tutarak bireye iktisadi ve toplumsal alanda fırsatlar sunmaktadır. Devletin bireylere sunmuş olduğu bu fırsatlar aslında refah devlet anlayışına göre birer görevdir. Devlet, vatandaşına karşı sosyal hayatı güvende tutmada ve ekonomik alanda destek çıkmakta görevlidir.⁵⁶⁵ Böylelikle, refah devleti anlayışının temelinde birey ve toplum vardır. Refah devleti eşitsizlikleri giderilerek toplumu geliştirmek ve ilerletmekle yükümlüdür.⁵⁶⁶

Refah devleti uygulamalarını kuramsallaştıran Danimarkalı Gosta Esping-Andersen, üç farklı refah devletinin varlığından söz etmiştir: Liberal (Piyasa Merkezli) Refah Devleti, Muhafazakâr (Kıta Avrupa'sı) Refah Devleti ve İskandinav (Sosyal Demokrat) Refah Devleti.⁵⁶⁷ Liberal refah devleti ülkeler: ABD, İsviçre, Japonya, Kanada ve Avustralya'dır. Liberal refah devleti anlayışında devlet öncelikli konumda

⁵⁶² Düriye Toprak, Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2015/1, S:21, s.153.

⁵⁶³ Gümüş, Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci s.47.

⁵⁶⁴ Özdemir, s.21.

⁵⁶⁵ Özdemir, s.20.

⁵⁶⁶ Sercan Gökteş, Refah Devleti Anlayışı ve Refah Devleti Ülkelerindeki Vergi Politikaları, (Danışman: Doç. Dr. Dilek Başaran), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.24.

⁵⁶⁷ Yıldırım ve Şahin, s.2529.

değildir. Devlet tarafından karşılanan ihtiyaçlar temel seviyededir. İhtiyaçları karşılama noktasında insanlar önce piyasaya başvurur; sonuç alınamadığı takdirde devlete başvurulur. Bu nedenle liberal refah devleti anlayışında kamu harcamaları ve yardımlar minimum düzeydedir.⁵⁶⁸ Muhafazakâr refah devleti ülkeler: Almanya, Fransa, Avusturya ve Belçika'dır. Muhafazakâr refah devleti, liberal refah anlayışına göre kamu ve sosyal harcamaları daha yüksek tutmaktadır. Ancak, muhafazakâr refah devletinde elitist anlayış ağır basmaktadır. Ayrıca aile kurumu en önemli değerleri arasındadır. Böylelikle devlet politikaları da bu yönde uygulanmaktadır.⁵⁶⁹ İskandinav refah devleti ülkeler: İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya ve Hollanda'dır. İskandinav refah devleti yani sosyal demokrasi anlayışına göre devlet, eşitliği en yüksek düzeyde sunmak için çalışmaktadır. Çalışanların statüsüne göre belirlenen farklı politikalar bulunmamaktadır. Herkesi kapsayan tek bir politika mevcuttur. Diğer refah devleti uygulamalarına göre kamu harcamalarının en yüksek olduğu devlet, sosyal demokrasiye sahip ülkelerdir.⁵⁷⁰

Refah devleti anlayışı sadece Sanayi Devrimi'nin yaşandığı dönemlerde etkinliğini sürdürmemiştir. İkinci Dünya Savaşı yaşandıktan sonra yoksulluk, işsizlik ve olumsuz konular artmış; refah devleti uygulamaları 1945-1970 yılları arasında da etkinliğini korumuştur. Ancak, 1973'te petrol krizinin yaşanması Keynesyen politikaların yetersiz olduğunu sorgulatmıştır. 90'lı yıllar sonrasında küreselleşme ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte refah devleti uygulamaları yerine liberal uygulamalar tekrar gündeme getirilmiştir.⁵⁷¹

Çalışmanın bir sonraki bölümünde anarşizm ideolojisi anlatılacaktır. Başlarda sosyalist hareketlerden biri olan anarşizm, savunmuş olduğu radikal görüşler neticesinde ayrı bir ideoloji olarak konumlanmıştır. Anarşizmin savunduğu değerler ve

⁵⁶⁸Gümüş, Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci s.106.

⁵⁶⁹ Yıldırım ve Şahin, s.2533.

⁵⁷⁰ Gümüş, Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci, s.108.

⁵⁷¹ Göktaş, s.45.

sosyalist düşünceden farkları bir sonraki başlıkta anlatılacak; anarşizmin devleti nasıl kavramsallaştırdığı aktarılacaktır.

III. ANARŞİZM

Anarşizm kelimesinin kökeni Eski Yunancaya dayanmakta; kuralsızlık anlamına gelmektedir. Fransız Devrimi'nin yaşandığı dönemde kullanılmaya başlanan anarşizm, var olan kurumsal düzenin yıkılmasını amaçlamaktadır. Gündelik hayatta ise kargaşa ve düzensizliği ifade etmektedir.⁵⁷² TDK'ye göre anarşizm kelimesi "kargaşacılık" şeklinde açıklanmıştır.⁵⁷³

Siyasal anlamda devletin olmadığı bir toplumu ifade etmek için ilk kez Pierre Joseph Proudhon tarafından kullanılmıştır. Proudhon anarşizmle ilgili şunları söylemiştir: "insanın adaleti eşitlikte araması gibi, toplum da düzeni anarşide arar. Anarşi, her geçen gün kendisine yaklaşımakta olduğumuz bir yönetim biçimidir." Anarşizm, 19. yüzyılda toplumsal hayatta hiçbir egemenin olmaması gerektiğini savunan modern bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷⁴ Aydınlanma düşüncesinin yaşandığı dönemde başta dini otoriteler olmak üzere birçok düşünceler sorgulanmaya başlanmıştı. Bu dönemde beliren anarşizm, otoriteyi eleştirmekten ziyade hiçbir otoritenin bulunmadığı bir düzeni savunmaktadır. Anarşizme göre tüm sorunlar hiyerarşi kaynaklıdır. Hiyerarşinin olduğu toplum düzeninde özgürlükler kısıtlanacağından anarşizm hiyerarşiyi ve devleti reddeder.⁵⁷⁵

19. yüzyılda gelişen anarşizm, sosyalist hareketlerden biridir. İçerisinde bulunduğu durumdan dolayı devlete ve kapitalizme eleştiriler getirerek kendini var etmiştir. Anarşizmin benimsemiş olduğu radikal fikirler zamanla sosyalist hareketlerden kendini ayırmış; anarşizm, bağımsız bir ideoloji olarak devam etmiştir.⁵⁷⁶ 1860'lı

⁵⁷² Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s.191.

⁵⁷³ <https://sozluk.gov.tr/>

⁵⁷⁴ Ömer Taylan, *Anarşizmin Felsefi Kökenleri*, (Danışman: Doç. Dr. Fazıl Yozgat), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.4.

⁵⁷⁵ Gökhan Uğur, *Dünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar*, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, 2010, s.136.

⁵⁷⁶ Foti Benlisoy, *Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü*, H.B. Örs (der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, 7.bsm., (351-412), İstanbul 2014, s.357.

yıllarda “yıkıcılık aynı zamanda yaratıcılıktır” diyen Rus devrimci ve anarşist Mihail Bakunin “toplumsal tasfiye” düşüncesini benimsemiştir. Özellikle Güney Avrupa’da “Bakunin”ci Anarşizm olarak sosyalist hareketlerden radikal bir şekilde ayrılarak konumlanmıştır.⁵⁷⁷ Bakunin, Marksistler gibi kapitalist sistemin yıkılmasını istiyordu. Ancak, Marksizmde gerçekleşen aşamalı devrim sürecine; dolayısıyla devletin sönmelenmesi sürecine karşıydı. Devlet en başından bütünüyle yok olmalıydı. Bakunin’e göre devleti kim yönetirse yönetsin her zaman bürokrasi oluşacaktır. Hatta işçi sınıfının içinden biri bile egemen güç olsa sonuçta yine sınıf ayrımları oluşacak; emekçi sınıfı ezen siyasetçilere dönüşecektir.⁵⁷⁸

Anarşizmin düşünsel felsefi temelini birey oluşturur. Anarşizme göre birey tek gerçek varlıktır. Bireyin iradesine olan güven anarşizmde ön plandadır. Böylelikle, birey ve bireyin özgürlüğü korunmalıdır. Bu noktada liberalizmle bazı değerleri benzeşmektedir. Bireyci anarşizm, liberal fikirlerden beslenen bir anarşizm türüdür. Kolektivist görüşün aksine bireyin özerkliğini savunan düşünce sistemidir. Bireyci anarşistler her insanın özel bir alanının olduğunu savunurlar. Bu alana yapılabilecek her müdahale bireysel özgürlüğe saldırı olarak nitelendirilir. Bu bağlamda liberalizmin negatif özgürlük anlayışı ile örtüşmektedir. Ancak, tam anlamıyla liberalizmle paralel olduğu söylenemez. Çünkü liberalizmde negatif özgürlük devletin varlığıyla mümkünken; bireyci anarşizm baştan devletin varlığını reddederek asıl engelin devlet olduğunu vurgular.⁵⁷⁹

Bireyci anarşizmin kurucusu Alman düşünür Max Stirner olarak bilinir. Stirner, bireyi ve bireyin iradesini kısıtlayan her şeyi reddeder. Stirner’e göre birey hiçbir zaman bir üst akla tabii olmamalıdır.⁵⁸⁰ Stirner bireyi “atomistik” olarak ifade eder. Yani kolektivist anlayışın aksine bireyin kendi kendine yetebilen bir varlık ol-

⁵⁷⁷ Benlisoy, s.358.

⁵⁷⁸ Gün Zileli, *Anarşizm*, G. Atılğan ve E.A. Aytekin (Ed.), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, 7.bs., (347-362), İstanbul 2018, s.348.

⁵⁷⁹ Taylan, s.18.

⁵⁸⁰ Uygun, s.345.

duğunu savunur.⁵⁸¹ Stirner diğer anarşistlerden farklı olarak sadece devleti değil “bireycik” bireyin özgürlüğünü kısıtlayan her türlü siyasi, dini ve ideolojik kurumları reddeder. Benzer şekilde soyut olan toplum anlayışına da karşıdır. Çünkü toplum ve insanlık gibi kavramlar bireyin iradesinin üzerinde bir doktrindir. Bu nedenle Stirner’e göre kabul edilemezler.⁵⁸² Ayrıca Stirner’in “hiçbir şey benden üstün değildir” sözleri egoizme vurgu yapmaktadır. Stirner’e göre egoizm, bireyi merkezileştirmektedir. Bu nedenle birey kendi üzerindeki herhangi bir otoriteyi kabul etmeyecektir.⁵⁸³ Bireyci anarşizm liberalizmin bireyciliğinden radikal oluşuyla ayrılmaktadır. Temelde her ne kadar liberalizmle benzer noktaları bulunsa da bireyci anarşizm birey vurgusunu “uç” noktalara taşımaktadır. Bireysel özgürlüğün varlığıyla devletin varlığı örtüşmemektedir.⁵⁸⁴ Çünkü devlet bireyler üzerinde maddi ya da manevi herhangi bir hakka sahip değildir. Bu nedenle de birey adına kararlar alamaz.⁵⁸⁵

Bireyci anarşizm düşüncesi Henry David Thoreau ve Benjamin Tucker tarafından da geliştirilmiştir. Devletin yasalarından daha kuvvetli bir yasanın varlığını savunan Thoreau, bunun vicdan yasası olduğunu söyler. Thoreau’ya göre var olan tüm yasalar doğru değildir; haksız yasalarda mevcuttur. Bu nedenle bu haksız yasalara boyun eğmemek gerekir. Bu noktada Thoreau, bireysel vicdanı siyasetin üzerinde tutmuştur.⁵⁸⁶ Bu düşünceleri ile sivil itaatsizliğin öncüsü olmuştur. Thoreau devlet yönetimi ile ilgili şunları söylemektedir: “En iyi yönetim en az yönetendir.”⁵⁸⁷ Thoreau, bireyin devlet yasalarından çok kendi vicdanının sesini dinleyerek doğru olana ulaşabileceğini söyler.⁵⁸⁸ Bireysel anarşizmi savunan Tucker ise bireyin kendi kendine yetebilme özelliğinin olduğunu söyleyerek onun dışındaki tüm etkilerin bas-

⁵⁸¹ Baradat, s.189.

⁵⁸² Benlisoy, s.370.

⁵⁸³ Nafiz Tok, *Anarşizm*, Ö. Çaha ve B. Şahin (Ed.), Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, (396-499), Ankara 2013, s.408.

⁵⁸⁴ Tok, s.413.

⁵⁸⁵ Kalkan, s.185

⁵⁸⁶ Tok, s.412.

⁵⁸⁷ Henry David Thoreau, “Doğal Yaşam ve Başkaldırı: Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Wolden Gölü”, çev. Seda Çiftçi, 3.bs., İstanbul 2007, s.358.

⁵⁸⁸ Heywood, s.204.

kı olduğunu söylemiştir. Her ne kadar devlet ve diğer kurumlar ahlakilik çerçevesinde var olmaya çalışsalar da Tucker'e göre bu baskı ve zorbalıktır.⁵⁸⁹

Kolektivist anarşizmin etkilendiği ideoloji ise sosyalizmdir. Kolektivist anlayışa göre insanlar bireysellikten ziyade ortak fayda için bir araya gelir ve çalışırlar. İnsanın sosyal bir varlık olduğunu vurgulan bu anlayışı anarşist düşünür Pyotr Kropoktin "karşılıklı yardım" olarak ifade etmiştir.⁵⁹⁰ Kropoktin'e göre insan, doğası gereği yardımlaşma eğilimindedir. İnsanın içinde bulunan ahlaki duygular vardır. Bu ahlaki duygular yardımlaşma ve dayanışma güdülerıyla birlikte gelişerek toplumsal düzende var olurlar.⁵⁹¹

Anarşistler, anarşizmin devletsiz toplum fikrini insan doğasına dayandırırılar. İnsan doğası gereği iyi bir varlıktır. Devlet, elinde bulundurduğu güçle insanları sömürür ve insanlar üzerinde baskı uygular. Bu nedenle toplum herhangi bir devlet yönetimine tabii olmamalıdır.⁵⁹² Bir başka temel dayanak ise Aydınlanma düşüncesidir. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte birey her şeyi sorgulayacağından her zaman iyi olanı ve doğruyu bulabilmektedir. İdealist teoriye göre insan iradesi tarihsel süreçte aşamalardan geçerek ilerlemekte ve gelişmektedir. Anarşizm bu teoriyi temel almış; insanın her aşamada yetersizliklerinden kurtulup her zaman daha iyisine ulaşabileceğine inanmıştır.⁵⁹³ Genel olarak bakıldığında anarşistler anarşizm ile ilgili şunları söylemektedir: "Anarşizm, insan toplumlarının en iyi biçimde bir hükümet ya da otorite olmadan işleyeceğini savunan, insanların doğal halleriyle, herhangi bir dış müdahale olmadan, birlikte uyum içinde ve özgürce yaşayacaklarını ileri süren felsefi ve siyasal konumlardır."⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Tok, s.412.

⁵⁹⁰ Heywood, Siyasi İdeolojiler, s.199.

⁵⁹¹ Tok, s.419.

⁵⁹² Uğur, s.138.

⁵⁹³ Kalkan, s.176.

⁵⁹⁴ Cengiz Çuhadar, Tarihi Süreç İçerisinde Felsefi Bir Kavram Olarak Anarşizm, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:30, 2007, s.79-80.

Anarşistlere göre iyi bir hayat zora başvurulmayan toplumda gerçekleşir. Bu nedenle, yöneten-yönetilen ikiliğinin olmadığı devletsiz toplum inşasını savunurlar.⁵⁹⁵ Belirli bir toprak parçası üzerinde yaşanan insanları ve insanların oluşturduğu toplumu anarşizm kabul eder. Ancak, bu topraklara çizilen sınırlarla birlikte oluşturulan devleti kabul etmez. Bunun nedeni, oluşturulan her sınırla birlikte insanlar arasında da sınır çizilmesidir.⁵⁹⁶

Genel olarak ifade etmek gerekirse anarşizm, toplumsal hayatta ihtiyaçların karşılanması için örgütsel bir bütünlüğün gerekli olduğunu bilmektedirler. Devletin varlığı söz konusu olduğunda devletten başka hiçbir kurumun kural koyamayacağı, böyle bir durumda tekelliliğin baş göstereceği ve bu düzende devlete alternatif bir örgütlenmenin mümkün olmayacağı düşünülür. Anarşizme göre bu düzen adaletsiz ve ahlaki değerlerin dışındadır.⁵⁹⁷

Sol ideolojilere genel olarak baktığımızda toplum temelli olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında sosyalist ideoloji, liberalizm, milliyetçilik ve muhafazakârlıkla aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Yani bu dönem, Fransız Devrimi ve Sanaî Devrimi'nin yaşandığı sürece denk gelmektedir. Sosyalist ideolojinin odak noktasını kapitalizm oluşturmuştur. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte makineleşme artmış; toplumsal hayatta işçi sınıfı yoğunlaşmıştır. Bu süreçte, kapitalist devlet işçi sınıfını büyük ölçüde sömürmekte; emeğinin karşılığını vermemektedir. Ekonomik açıdan sosyalizm, devlete aktif bir rol vermektedir. Özel mülkiyetin karşısında olan sosyalizm, kamulaştırmayı savunmuştur. Üretim araçlarının kamulaştırılması noktasında Marksizm, sosyalizm içerisinde var olmuştur. Marksizm, sosyalizmden farklı olarak kapitalist devlete karşı revizyonist bir yaklaşım yerine devrimi savunmuştur. Marks, devletin olmadığı komünist bir toplumun ideal olduğunu savunmuştur. Çünkü Marks'a göre devletin olmadığı bir toplum düzeninde baskı ve eşitsizlik olmayacaktır.

⁵⁹⁵ Uğur, s.139.

⁵⁹⁶ Zileli, s.355.

⁵⁹⁷ Buğra Kalkan, Anarşizm, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (edts.), Siyasi İdeolojiler, (172-193), Ankara 2017, s.174.

SONUÇ

Devletin oluşmasında en büyük etken, insanların toplumsallık ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç, çeşitli unsurlara dayandırılarak devletin oluşmasında öncülük etmiştir. Toplum halinde yaşayan insanların olduğu yerde her zaman için devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Hukuken devletin varlığından söz edebilmek için birtakım unsurların bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu unsurlar; insan topluluğu, toprak parçası ve egemenliktir. Belirli değerlere bağlı insan topluluğunun sınırları çizilmiş bir toprak parçası üzerinde yaşamaları gerekmektedir. Oluşan toplumun da yaşadıkları toprak parçası üzerinde egemenlik kurması gerekmektedir. Egemenlik, en üstün iktidar anlamına gelir. Böylelikle, tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde hukuken bir devletin varlığından söz etmek mümkündür.

Devleti diğer kurumlardan ya da örgütlerden ayıran birtakım özellikler mevcuttur. En büyük yaptırım gücüne sahip oluşu diğer kurum ve örgütlerin üzerinde olduğunun göstergesidir. Ayrıca devlete vatandaşların zorunlu üyeliği mevcuttur. Diğer kurum ve örgütlere üyelik kişinin kendi elindeyken; devlete olan zorunlu üyelik, insanın doğduğu andan itibaren vatandaşlık verilerek sağlanmış olur. Son olarak devlet, meşru olarak ceza verme yetkisine sahiptir.

İlkel topluluklardan daha düzenli bir yapıya geçildiği; yani ilk devletlerin kurulduğu Eski Yunan'da, insanlar toplu halde yaşamaya başladığında kendilerini yönetecek bir iktidar kaynağına ihtiyaç duymuşlardır. Nüfus artışı ile birlikte sorunlar ortaya çıkmış; bunlardan biri de toplumsal kaos olmuştur. Bu kaos düzeninin çözülmesi için de devletin düzenleyici ve kural koyucu gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Doğallıkla, bu dönemde kurulan devlet formları ile günümüzdeki devlet kurumu farklılık göstermektedir. Bunun nedeni, o dönemde iletişim, ulaşım ve kaynakların sınırlı oluşudur. İnsanlar daima kendileri için en iyi olanın arayışı içerisinde olduğundan kaos düzeninden çıkmak doğrultusunda ortak bir bilince varıldığında devletin oluşması kaçınılmaz olmuştur. Devletin ya da yönetimlerin geçirmiş olduğu aşamalar insanın sosyal ve siyasal bir varlık olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Topluluk yaşamının gereği olarak insanlık devlet düzeninde yaşamayı deneyimlemiştir.

Tarihsel olarak devletin kökeni İlk Çağ'da Eski Yunan toplumlarına dayanmaktadır. Bu durum, ilkel yaşamın sona erdiği ve toplumsal birliklerin ortaya çıktığı M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara denk gelmektedir. Eski Yunan'da siyasal düzen kent devleti olarak bilinen Polis etrafında şekillenmiştir. Tanrının bir hediyesi olarak kabul edilen Polis, kaynağını dini yapıdan almaktadır. Yani Eski Yunan'da devletin kaynağı Tanrısalıdır. Günümüzde dahi toplumsal ayrışma çeşitli nedenlere dayandırılarak yapılmaktadır. Eski Yunan Polis devletinde bu ayrışmanın köklerini görmek mümkündür. Toplum yurttaş, yabancılar ve kölelerden oluşmaktadır. Polis içerisinde doğmuş yurttaşlar asıl toplumu oluşturan kişilerdir. Ancak, her ne kadar Polis içerisinde doğmuş olsa da kadınlar yurttaş sayılmamıştır. Ticaretle ve zanaatla uğraşanlar ise yabancılardır. Yabancılar Polis içerisinde özgürdür ancak yurttaş olarak kabul edilmemektedir. Hiçbir özgürlüğe ve yurttaşlık statüsüne sahip olmayanlar ise kölelerdir. Yurttaşlar toplumda üstün kişilerdir ve geçimlerini kölelerin emeğini kullanarak sağlamaktadırlar.

Eski Yunan düşünürlerinden Platon ve Aristoteles, yaşadıkları dönemde ideal devletin nasıl olması gerektiği ile ilgilenmişlerdir. Platon'a göre ideal devlet, sınıfsal ayrışmanın olduğu aristokratik yönetime bağlı devlettir. Soylu sınıfın yönetimi olarak bilinen aristokrasi, 18. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılda ortaya çıkmış sağ ideolojilerin benimsemiş olduğu bir yönetim biçimi olmuştur. Özellikle muhafazakârlık ve faşizm yönetiminde elitizm vurgusu yaparak, devleti seçkinlerden oluşan azınlığın yönetmesini istemiştir. Platon'un aristokratik yönetimi savunmasında ki ana neden insan doğasıdır. Platon'a göre insanlar doğuştan eşit değildir. Her insan farklı yeteneklerle dünyaya gelmektedir. Tek başına insan kendine yetemez; bu nedenle de bir başkasına ihtiyaç duyar. Platon'a göre bu doğal bir durumdur ve insanların bir arada yaşayabilmelerini sağlamaktadır. Benzer şekilde Aristoteles, insanların mutlu olabilmesi için bir arada yaşaması gerektiğini ifade etmiştir. İnsanı, "Zoon Politikon" şeklinde niteleyerek insanın sosyal ve siyasal bir hayvan olduğunu söylemiştir. Aristoteles'e göre devlet, insanların en iyi şekilde yaşayabileceği en üstün medeniyettir. Bu nedenle de insandan önce devlet gelmektedir. Aristoteles'in devleti bireyden önce

konumlandırması muhafazakârlık, milliyetçilik ve faşizm ideolojilerinde görülen kutsal devlet anlayışının ilkel bir versiyonu olarak düşünülebilir.

Kent devletlerinin yıkılıp daha geniş topraklara yayılarak yönetim anlayışının krallıktan imparatorluğa geçişi Roma döneminde gerçekleşmiştir. Roma üç dönemden oluşmaktadır: Krallık, cumhuriyet ve imparatorluk. Roma döneminde de yöneten-yönetilen ilişkisi devam etmiş; toplum sınıflara ayrılmıştır. Krallık döneminde tüm yetkiler kral ve yanında oluşturulan senatoda meclis toplanmıştır. Cumhuriyetçi dönemde devlet yönetimi aristokratlara geçmiş; toplumsal sınıflar patrisyenler ve plebyenler olarak ayrılmıştır. Son olarak imparatorluk döneminde ise yetki tek kişide toplanmıştır. Romanın geniş topraklarda hüküm sürmesi ayrıca farklı kültürlerden insanları da bünyesinde bulundurması anlamına gelmektedir. Roma dönemi düşünürlerinden Polybios, çözümü herkesi ilgilendiren evrensel bir hukuk sisteminin kurulmasında bulmuştur. Polybios'a göre devlet bu baskı ve şiddeti düzenleyebilmek için ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Cicero devleti, hukuki bir ortaklık olarak ele almıştır. Roma dönemi düşünürlerinden Seneca ise devletin kaynağını baskı ve şiddete dayandırmıştır. Seneca'ya göre toplumsal hayatta özel mülkiyete dayalı eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu eşitsizlikler neticesinde insanlar baskı ve şiddet yoluyla üstünlük mücadelesine girerler.

Orta Çağ'a gelindiğinde yönetim anlayışını belirleyen iki ana unsur vardır: Feodalite ve Hristiyanlık. Toprağa dayalı yönetim biçiminin benimsendiği feodal yapıda toprak sahibi olmak yönetimde de üstünlük sağlamıştır. Hristiyanlığa göre maddi değerlerden çok manevi değerler daha önemlidir. Dünyadaki maddi değerlere dayanan devlet, Hristiyanlıkta ikinci plandadır. Hristiyan düşünür Aziz Augustinus devleti ikiye ayırmaktadır; yeryüzü devleti ve Tanrı devleti. Augustinus'a göre ideal olan Tanrı devletidir. Tanrı devletinde günahlarından arınmış insanlar bulunduğundan bu, iyi bir yönetimdir. Yeryüzü devletinde birçok insan günahkârdır bu nedenle de yeryüzü devleti Tanrı devletine göre şekillenmelidir. Benzer şekilde Hristiyan düşünür Aquinalı Thomas, Tanrının en üstün güce sahip olduğunu söylemiştir. İnsanlar ve Tanrı arasında ki bağı oluşturan kilise, yeryüzünde de yönetim gücüne sahiptir. Orta Çağ'da etkili olan bir diğer din İslam olmuştur. İslam düşünürlerinden Farabi, vahiy

yoluyla Allah'ın emirlerinin insanlara ulaştırılmasını siyasi bir olgu olarak nitelendirmiştir. Allah ile insanlar arasında aracı olan peygamberler, Farabi'ye göre devlet yönetiminde yer almalıdır. Bir diğer İslam düşünürü İbn-i Haldun'dur. İbn-i Haldun'a göre insanlar bir üst yönetime tabi olmadığı sürece düzensizlik hep var olacaktır. Düzenin var olduğu ve karşılıklı iyi ilişkilerin yürütüldüğü toplumsal hayatı İbn-i Haldun asabiyye(t) olarak açıklamıştır. İbn-i Haldun'a göre devlet yönetimi güce bağlıdır. Toplumsal hayatta güçlü olan hâkimiyeti de elinde bulundurur. Nasıl ki gökte tek bir yönetici varsa yeryüzünde de tek bir yönetici olmalıdır. Yönetimin birçok kişinin eline geçmesi İbn-i Haldun'a göre kargaşaya yol açacak; toplum düzeni bozulacaktır.

İlk ve Orta Çağ'da devletin kaynağının Tanrısal olduğu görüşü hâkimdir. Özellikle Orta Çağ'ın toplumsal yapısını oluşturan etkenlerden biri din olmuştur. Toplumsal hayatta yönetim gücüne sahip olanlar bu dönemde Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ya da gölgesi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle yöneticiye sorgusuz bağlılık söz konusudur. Dini yapının bu denli önemli olduğu toplumsal hayatta kralın yardımcıları olarak yönetimde söz sahibi ruhban sınıfı bulunmaktadır. Ruhban sınıfında yer alan din adamları yönetimde önemli ölçüde güce sahip olmuşlardır. Zamanla din adamlarının siyasal kimlikleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Siyasal kimliklerinin ön plana çıkmasıyla birlikte yönetimde kimin söz sahibi olması gerektiği konusunda çatışmalar baş göstermiştir. Böylelikle dini iktidar ile siyasi iktidar ayrımı gelişmeye başlamıştır.

Eski Yunan, Roma dönemi ve Orta Çağ'da bireysel özgürlükler henüz ön plana çıkmamıştır. Bu nedenle de halk egemenliği fikri olgunlaşmamıştır. Modern ulus devlet anlayışının temellerini 17. ve 18. yüzyıllarda görmek mümkündür. Bu dönemde devleti önceki devletlerden ayıran en önemli nokta kaynağını ilahi bir kaynaktan almaması; yani laik bir örgütlenme benimsemesidir. Modern devlet anlayışında devletin kaynağını sözleşme ve doğal hukuk oluşturmuştur. Sözleşme temelli olan modern devlet, gücünü onu oluşturan insanlardan almaktadır. Bireyin iradesinin önem kazandığı bu dönemde akıl doğal hukukun temeli olmuştur. Sözleşmecî yaklaşım, literatürde en fazla referans verilen görüştür. Toplum sözleşmesi, insanların karşılıklı

rıza yoluyla bir arada yaşayabilmeleri için kabul ettikleri birtakım kurallardan oluşmaktadır. Toplum sözleşmesine göre insanlar içgüdüsel olarak bir arada yaşayabilme eğilimi gösterirler. Karşılıklı olarak bireysel haklarını sınırlandırıp bir sözleşme etrafında toplanmışlardır. Bu görüş, özellikle Hobbes, Locke ve Rousseau tarafından geliştirilmiştir. İnsan hakları ve özgürlükleri, devleti öncelediğinden sözleşme yaklaşımları büyük ölçüde liberalizmin devlete yönelik yaklaşımının da sınırlarını çizmektedir.

Modern Çağ düşünürlerinden Machiavelli, devlet yönetiminin varlığını ulus-devletlere bağlamıştır. Dini iktidar ile siyasi iktidar arasında ayrıma giden Machiavelli, siyasal iktidarın üzerinde herhangi bir iktidarın olmaması gerektiğini söylemiştir. Böylelikle günümüz laik devlet anlayışının temellerini atmıştır. Machiavelli, devlet yönetiminde iyi yönetim ve kötü yönetim gibi bir ayrıma gitmemiştir. Hiçbir zaman iyi yönetimin gerçekleşmeyeceğini düşünen Machiavelli, devletin devamlılığına dikkat çekerek önemli olanın süreklilik olduğunu vurgulamıştır. Buna göre, iktidarı elde etmek ve onu sürdürmek her türlü ahlaki kaygıdan bağımsız bir çaba gerektirmektedir.

Modern Çağ düşünürlerinden Bodin ise egemenlik kavramı etrafında devleti kavramsallaştırmıştır. Bodin’de göre devletin yönetim biçimleri ne olursa olsun toplum hep var olmaktadır. Bu nedenle de egemenlik, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin özünü oluşturmaktadır. Bodin’e göre devlet, ailelerin ve ailelerin oluşturduğu topluma egemen olan bir kurumdur. Devletin kaynağının aileden geldiğine inanan Bodin, devlet yönetiminde ideal olanın monarşi olduğunu savunmuştur. Devletin kaynağının aileden geldiği inanışına göre devlet, ailenin yansımasıdır. Toplumu oluşturan ailede yönetsel güç babaya isnat edilmiştir. Toplumun büyüüp gelişmesiyle oluşan devlet de bu otorite ve hâkimiyeti ailenin yöneticisinden; yani babadan almıştır.

Buraya kadar, kronolojik olarak devletin kökenine yönelik yaklaşımlar, farklı düşünürlerin katkıları da ele alınarak değerlendirildi; buradan hareketle, modern çağda ortaya çıkan ideolojiler ve bu ideolojilerin devleti nasıl sorunsallaştırdığı ele alınabilir. Sağ ve sol ideolojilerin gelişimine bakıldığında Fransız Devrimi’nin belirle-

yici olduğu gör÷lmektedir. Bu süreçte, Fransa’da toplanan mecliste kral devrime karşı bir tutum sergilemiştir. Bunun neticesinde kralı destekleyen aristokratlar ve din adamları kralın sağına; devrimi ve değişimi destekleyenler ise kralın soluna oturmuştur. Tarihsel süreç içerisinde ideolojilerin sağ ve sol olarak ayrılması bu oturma düzeninden kaynaklanmaktadır.

1715 yılında Aydınlanma Çağı başlamış; ardından Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi yaşanmıştır. Orta Çağ’ın feodal sistemi ortadan kalkmış; mutlakiyetçi yapıya karşılık liberalizm ideolojisi yükselmiştir. Aydınlanma düşüncesi ile birlikte insanlar birçok şeyi sorgulamaya başlamıştır. Liberalizm ideolojisinde birey ön plana çıkarılmış; akıl, özgürlük ve hoşgörü gibi temalar etrafında liberalizm şekillenmiştir. Bireyi ve bireysel özgürlükler tüm kurumlardan üstün tutmuştur. Liberalizm, bireyi sınırlandıracak herhangi bir devletin yönetimini kabul etmemektedir. Ancak, liberalizmin temelini toplum sözleşmesi oluşturmaktadır. Bu nedenle liberalizm devlete sınırlı yetkiler vererek varlığını kabul etmektedir. Liberalizm devleti toplumsal hayatın güvenliğini sağlamada minimal bir araç olarak görmektedir.

Liberalizmin ilk ortaya çıktığı ve devlete sadece güvenliğı sağlamada yetki verdiği minimal devlet anlayışı klasik liberalizmi oluşturmaktadır. Klasik liberalizmde, özel mülkiyeti benimsenmiştir; bu durumda toplumda bir tarafı aşırı zenginleştirirken diğer tarafı aşırı yoksullaştırması meşru kabul edilmiştir. Bu nedenle kendi içerisinde çağdaş liberalizm tarafından eleştirilmiştir. Refah devletinin benimsendiği çağdaş liberalizmde devletin yetki alanları genişletilmiştir. Toplumsal refahı sağlamada devlet kural koyucu konumdadır. 20. yüzyıla gelindiğinde Büyük Buhran yaşanmış ve ekonomide ciddi krizler ortaya çıkmıştır. Liberal anlayış, bu aşamada tekrar krize girmiştir. Tarihsel olarak birkaç kere farklı biçimlerde revize edilen liberalizm, 20. Yüzyılda neo-liberal bir formda tekrar yapılandırılmıştır. Buna göre devlet ekonomiye mal ve hizmet üreterek müdahalede bulunabilir.

Liberalizm ideolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, paralel bir süreçte milliyetçilik ve muhafazakârlık ideolojisi 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Her iki ideolojinin eleştirileri Aydınlanma düşüncesi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’ne olmuştur. Ancak kendi içlerinde farklılıklar mevcuttur. İki ideoloji de ılımlı

sağ ideolojiler kapsamında ele alınmıştır. Feodal yapının yıkılıp yerine kapitalist sistemin geçmesiyle birlikte ulus-devletler kurulmaya başlamıştır. Milliyetçilik ideolojisi, ulus-devletlerle ilişkilendirilmektedir. Ulus-devletlerin bölgesel olarak konumlanması ve o bölgelerde yaşayan insanları temsil edişi milliyetçi ideolojinin “milli kimlik” vurgusuyla örtüşmektedir. Milliyetçi ideolojide geçmişten günümüze ortak değerlerin paylaşıldığı ve ortak bir dilin konuşulduğu millet ve bu milletin temeli olan devlet anlayışı öne çıkmaktadır.

Muhafazakârlık ideolojisinin en büyük eleştirisi Sanayi Devrimi’ne olmuştur. Sanayi Devrimi’nin yaşanmasıyla birlikte kırsaldan kentlere göç başlamıştır. Bu durumun aile yapısına, geleneklere ve genel olarak toplumsal yapıya zarar verdiği düşüncesi muhafazakâr ideolojinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tepkisel bir yaklaşım olan muhafazakâr düşüncenin ortaya çıkmasında ki bir diğer etken de insan aklına duyulan şüphe dir. Aydınlanma düşüncesiyle insan aklına duyulan güven artmış, her şeyin çözümünde aklın üstün olduğu düşünülmüştür. Ancak muhafazakârlar insan aklının her şeyi bilemeyeceğini kabul ederek; bir üst akla yani devlete ihtiyacın olduğunu savunmuşlardır. Bu açıdan, bireyi ve bireysel aklı ön plana alıp devleti ikinci plana atan liberal ideolojilerin tersine milliyetçi ve muhafazakâr ideolojiler, devleti öncelemekte; bireysel özgürlükleri ikinci plana atmaktadır.

Çalışmada, sağ ideolojiler içinde son olarak en radikal form olan faşizm incelenmiştir. Faşizm tarihsel olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmış; temelini ise milliyetçilik ideolojisinden almıştır. Diğer sağ ideolojilerde daha sonraki dönemde ortaya çıkan ve aşırı milliyetçilik olarak bilinen faşizm üstünlük, otorite, itaat, hiyerarşi ve kutsal devlet temaları etrafında gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken İtalya birçok alanda sorunlar yaşamıştır. Savaş başladıktan sonra İtalya tarafsızlığını ilan etse de yapmış olduğu gizli antlaşmalar neticesinde “aktif tarafsızlığı” son bulmuş ve savaşa girmiştir. Savaş sonrası ağır yaptırımlara uğrayan İtalya’da sosyal ve ekonomik sorunlar karşısında faşizm gelişmeye başlamıştır. Aynı süreçte, Almanya ve İspanya’da da faşizm deneyimlemiştir. Faşizmin devlet anlayışında güçlü-kutsal devlet yer almaktadır. Bu anlayışa göre devlet yönetimindeki liderin yetkilerinin sınırlandırılmaması gerekir. Devlet iktidarının tek bir kişinin elinde toplandığı bu düzende, lidere

sorgusuz sualsiz itaat aranır. Bu nedenle, faşizmler otoriter-totaliter devlet yönetimlerini desteklemektedir.

Çalışmada, merkez ve sağ ideolojilerden sonra sol ideolojiler ele alınmıştır. Burada, değerlendirilmesi gereken en önemli nokta, sağ ideolojilerin kendi içerisinde çok rahatlıkla melezlenmesidir. Milliyetçilik ve muhafazakârlık genellikle birlikte deneyimlenebilmiş, faşizmlerde de milliyetçi ve muhafazakâr söylemlere sıklıkla başvurulmuştur. Bu açıdan, sağ ideolojiler birbirlerini yakınsamaktadır. Buna ek olarak, liberal ideoloji de zaman zaman ılımlı sağ ideolojilerle yakınlaşabilmektedir.

Çalışmada, son olarak sol ideolojiler ele alınmıştır. Sosyalizm, kapitalizmin genişleyip büyümesi sonucu değişen toplumsal ve ekonomik değerlere karşı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Sosyalizmin temeli insani gelişmişliğe ve toplum bilincine dayanmaktadır. Bu yüzden, sınıfsal farklılaşmayı en aza indirmek amaçlarından biridir. Sanayi kapitalizminin yaşanması sonucu sosyalizm, esnafların sorunlarına odaklanmış olsa da daha sonra işçi sınıfının sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır. Sosyalizmin devlet anlayışında üretim araçlarının kamulaştırılması düşüncesi vardır. Kapitalist sistemin ortadan kaldırılmasını isteyen sosyalizm bunun nasıl gerçekleşeceğine dair bir çözüm sunmamıştır. Bu çözümü sosyalist ideoloji içerisinde Marksizm sunmuştur.

İngiltere’de Sanayi Devrimi yaşandıktan sonra en önemli sosyal gelişme, işçi sınıfının doğması olmuştur. Marks, yaşadığı dönemde işçi sınıfını gözlemlemiş ve onların sorunları ile ilgilenerek kapitalizm eleştirisini yapmıştır. Marksizm, kapitalizm eleştirinden yola çıkarak yeni bir siyasal düşünceyle devrim fikrini ortaya koymuştur. Marksizme göre toplum iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar, somut olarak maddi ekonomik ilişkilerin geliştiği yapı; soyut olan ideoloji ve devletin bulunduğu üst-yapıdır. Yöneten ve yönetilen ilişkisine vurgu yapan Marks, yönetenin burjuva sınıfı; yönetilenin ise proletarya olduğunu söylemiştir. Marks’a göre proletarya bilinçlendiğinde devrimi gerçekleştirerek kapitalist devleti yıkacaktır. Tarihsel süreç içerisinde Marks’ın hedeflediği gibi bir devrim gerçekleşmemiştir. 1971 yılında yaşanan Ekim Devrimi Marks’a göre sadece proletarya diktatörlüğüdür. Proletar-

ya diktatörlüğü, sosyalist bir geçiş devletidir. Marks'a göre bu geçiş devleti zamanla sönmölenecek; yerine devletin olmadığı, herkesin eşit olduğu komünal eşitlikçi bir toplum inşa edilecektir. Böylelikle toplumlar, Marks'ın hedeflemiş olduğu komünizme ulaşmış olacaktır. Devrim fikrinin gerçekleşmemiş olması milliyetçi ve faşist ideolojinin gelişmesine neden olmuştur. Böylelikle klasik marksizm ve ardından gelişen Ortodoks Marksizm etkisini yitirmeye başlamıştır.

Marksizmin yeniden yorumlanması ve etki alanının ekonomiden çıkarılıp kültürel alanlara yayılması Batı Marksizmi ile mümkün olmuştur. Bu ekolden Gramsci, hegemonya odaklı bir analiz sunmuştur. Marksizmin odaklandığı yapının dışına çıkarak üst-yapının da yapı kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Hegemonya, tarihsel blok, yapı ve üst-yapının organik bütünlüğüne dikkat çekerek Marksizmin alanını genişletmiştir. Benzer şekilde aynı çizgiyi sürdüren Althusser, Marksizmin savunmuş olduğu değerleri kabul eder ve devletin bir baskı aracı olduğunu söyler. Althusser, devletin kendi içerisinde aygıtlarının olduğunu ifade ederek, ideolojik aygıtları analiz etmiştir. Devletin baskı araçlarının ve devletin ideolojik araçlarının olduğunu söyleyen Althusser, bu aygıtların devletin ideolojisini meşrulaştırmak için kullandığını savunmaktadır. Son olarak, Batı Marksist düşünür Poulantzas ise Marksizm'e devlet kavramını kazandırmış ve kapitalist devletin dört temel işlevinin olduğunu söylemiştir. Bunlar; bireyselleştirme işlevi, birleştirme-bütünleştirme işlevi, örgütleme işlevi ve ideolojik işlevdir. Devlet bu işlevler sayesinde toplumsal hayata nüfuz etmekte ve topluma kendi ideolojisi neticesinde yeni formlar kazandırmaktadır.

Sosyalist düşünce içerisinde yer alan bir diğer ideoloji sosyal demokrasidir. Sosyal demokrasi Marksizmin devrim fikrini benimsememiştir. Buna karşılık sosyal devleti anlayışını savunmuştur. Kapitalist devlet anlayışının yıkılamayacağını savunan sosyal demokrasi, var olan toplumsal düzende yöneten ve yönetilen arasında denge kurmayı amaçlamıştır. Refah devleti üç ana unsur etrafında şekillenmektedir: müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı. Sonuç olarak refah devleti eşitsizlikleri giderilerek toplumu geliştirmek ve ilerletmekle yükümlüdür.

Sol ideolojiler içerisinde yer alan Anarşizm ise 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Temel amaçlarından biri olan kapitalizmi yıkmak olduğundan Marksizm; dolayısıyla komünizm ile benzerlik göstermektedir. Benzer şekilde, eşitlikçi ve özgür bir toplum hedeflediğinden liberalizmle de sınırlı sayıda ortak yönleri vardır. Ancak anarşizm diğer ideolojilerden farklı olarak devleti toplumsal düzene tehdit olarak görür ve tamamen yok olmasını ister. Bireyi temel alan anarşizm, bireyin iradesini kısıtlayabilecek herhangi bir müdahaleyi reddetmekte; dolayısıyla sınırlı bir devleti değil devletin hiç bulunmadığı bir yapıyı desteklemektedir.

Sol ideolojiler açısından, tarihsel olarak sosyalistlerin kendi içerisinde ayrıştığı, daha ılımlı ve reformist olan kanat olan sosyal demokratların sosyal refah devletini benimsediği; daha radikal kanadın ise sosyalizmi ve komünizmi destekleyerek devrim fikri ile devletin yıkılması düşüncesini desteklediği belirtilmelidir. Bu açıdan, sol ideolojilerde sağ ideolojilere göre melezlenme çok daha azdır. İlimli ve radikal formlar arasında keskin ayrılıklar mevcuttur. Bu açıdan, çağdaş tartışmalarda zaman zaman ılımlı sol görüşlerin liberal düşüncelerle birlikte değerlendirildiği görülse de, kendi içerisinde keskin fikir ayrılıkları bulunan sol ideolojilerin başka ideolojilerle eklemlenmesi de sağa göre daha zor olmaktadır.

Sonuç olarak; çalışmada üç temel ideolojik yönelimin devlete yönelik yaklaşımları farklı teorik perspektifleri göz önünde bulundurarak incelenmiştir. Liberalizmde devlet, minimal düzeye indirgenmiştir. Kendi içerisinde liberalizm farklı görüşlere ayrılmış olup; devletin yetki alanı daraltılıp genişletilmiştir. Sağ ideolojiler, geleneklere bağlı kalmış; değişim konusuna mesafeli yaklaşmışlardır. Sağ ideolojilerden özellikle milliyetçilik ve faşizm açısından devlet, kutsal bir amaç olarak tüm kurumların üzerinde tutulmuştur. Sol ideolojilerde ise devlet toplumsal hayatı düzenlemede araç olarak kılınmıştır. Benzer şekilde ılımlı solda yer alan sosyal demokrasi ise refah devleti anlayışı etrafında devleti ele almıştır. Son olarak, radikal sol açısından ise devlet, bireysel özgürlüğü kısıtlayan ve eşitsizliğin temelini oluşturan bir baskı aracı olduğundan ortadan kaldırılması gerekmektedir. Sonuç olarak, siyaset biliminin temel kavramlarından devlet, farklı ideolojilerin farklı anlamlar yüklendiği bir formasyon olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- “Orta Çağ Siyasal Düşüncesi: Aquinumlu Thomas”,
<https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (06.11.2020).
- “Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler; Polybios, Cicero, Seneca”,
<https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020).
- “Roma’da Siyasal-Sosyal-Kurumsal Yapı, Yöntem ve Teoriye Dair”,
<https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63> (05.11.2020)
- ACAR, Feride ve USLU, Hasan Faruk; “Seçkincilik (Elitizm) ve Seçkinci Kuramcılar”, Siyaset Sosyolojisi: Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar, F. Acar ve H.F Uslu (eds.), Ankara: Dipnot Yayınları 2016, s.21-48.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKLER, Levent; “Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı”, 4.bs., Ankara: İmge Kitabevi, 2009.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; “Kent Devletinden İmparatorluğa”, Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- AKAL, Cemal Bali; “Devlet Kuramı”, Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- AKINCI, Abdulvahap; “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.34, 2012, (61-70).
- AKINCI, Mehmet; “Muhafazakârlık”, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, Ö. Çaha, B. Şahin (der.), Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.106-161.
- AKKUŞ, Selahattin; “Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirlenme”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995.
- ALAN, Gülseli Aygöl; “Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler: Polybios, Cicero, Seneca, 2010.

- ALP, Salih; ‘‘Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Liberal Alternatif olarak Üçüncü Sektör’’, Maliye Dergisi, S.156, 2009, s.265-279.
- ALTHUSSER, Louis; ‘‘İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları’’, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.
- ANDERSON, Benedict; ‘‘Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması’’, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- ARİSTOTELES; ‘‘Politika’’, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- ARSLAN, Emre; ‘‘Milliyetçilik’’, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, G. Atılğan, E. A. Aytekin (eds), İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.395-409.
- ARSLAN, Mahmut; ‘‘Niccolo Machiavelli ve Machiavelizm’’, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, C.3, S.3, 1992, (167-186).
- ARSLAN, Mutlu; ‘‘Elit Teorilerinin Doğuşu ve Kitle Korkusu’’, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, C:13, S:50, s.76-95.
- ARSLANTÜRK, Gökhan ve DÖNMEZ, Ali; ‘‘Siyasal İdeolojilerin Değerler ve Bilişsel Karmaşıklık Düzeyi Açısından Karşılaştırılması’’, Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 4(1), 2019, s.60-90.
- ATEŞ, Hamza, ÜNAL, Soner; ‘‘Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat’’, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014, (21-42).
- ATILGAN, Gökhan; ‘‘İdeoloji’’, G. Atılğan, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, E. A. Aytekin (eds), İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.285-299.
- AYDIN CEVHER, Filiz; ‘‘Gramsci’nin Üstyapı Çözümlemesinin Felsefi Temelleri’’, SAV Katkı, (1), 2015, s.72-85.

- AYDIN, Rıfat; ‘‘Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet’’, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, C.6, S.1, 2018, (229-256).
- AYDIN, Suavi; ‘‘Milliyetçilik’’, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, Ö. Çaha, B. Şahin (der.), Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.225-290.
- AYTEKİN, Gökçe; ‘‘Faşizm ve Komplo Teorileri’’, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- BANK, R. Berker; ‘‘Poulantzas’ın Kapitalist Devlet Kuramı’’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- BARADAT, Bünyamin; ‘‘Kant ve Hegel’in Felsefesinde Etik Anlayışı’’, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 5(9), 2005, s.49-61.
- BARADAT, Leon P.; ‘‘Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri’’, çev. Abdurahman Aydın, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.
- BAYRAM, Yılmaz; ‘‘J.S. Mill’in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme’’, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 49(1), 2014, s.1-17.
- BENETON, Philippe; ‘‘Muhafazakârlık’’, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- BENLİSOY, Foti; ‘‘Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü’’, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler H.B. Örs (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.351-412.
- BERİŞ, Hamit Emrah; ‘‘Faşizm’’, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, Ö. Çaha, B. Şahin (der.), Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.290-342.
- BERİŞ, Hamit Emrah; ‘‘Milliyetçilik’’, Siyasi İdeolojiler, B. Yücel ve H.Y. Başdemir (edts.), Ankara: Adres Yayınları, 2017, s.108-129.

- BERİŞ, Hamit Emrah; ‘‘Modern Devlet Kuramının Doğuşunda Niccolo Machiavelli’nin Rolü ve Etkisi’’, Amme İdaresi Dergisi, C.52, S.4, 2019, (1-23).
- BERKLİ, Merve; ‘‘İbn-i Haldun ve Montesquieu’da Toplum ve Devlet Anlayışı’’, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- BERKTAY, Fatmagül; ‘‘Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olmaksızın Bir İdeoloji’’, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, H.B. Örs (ed.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.47-114.
- BERLIN, Isaiah; ‘‘İki Özgürlük Kavramı’’, çev. Mustafa Erdoğan, Liberal Düşünce Dergisi, C.12, No.45, 2007, s.59-72.
- BEZCİ, Bünyamin; ‘‘Bezci, Kant ve Hegel’in Felsefesinde Etik Anlayışı’’, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 5(9), 2005, s.48-61.
- BİBER, Ahmet Emre; ‘‘Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi’’, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.19, 2008, (56-69).
- BİRLER, Ömür; ‘‘Liberalizm’’, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, , G. Atılğan, E. A. Aytekin(edts), İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.299-315.
- BİRLER, Ömür; ‘‘Muhafazakârlık’’, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, G. Atılğan, E. A. Aytekin(edts), İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.315-329.
- BOTTOMORE, Thomas Burton; ‘‘Seçkinler ve Toplum’’, çev. E. Mutlu, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1996.
- BOURDERON, Roger; ‘‘Faşizm: ideoloji ve Uygulamalar’’, çev. K. Somer, Ankara: Onur Yayınları, 2016.

- BUTLER, Eamonn; "Klasik Liberalizm: Bir El Kitabı", çev. Arda Akçiçek, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.
- BÜYÜK, Celal; "Devlet ve Toplumsal Rolü", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, S. 4, 2003, s.101-112.
- CARNOY, Martin; "Devlet ve Siyaset Teorisi", çev. S. Coşar, A. Örküp, M. Pamir ve M. Yetiş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.
- CEBECİ, Kemal; "Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", Sayıştay Dergisi, S:71, 2008, s.23-39.
- CEVİZCİ, Ahmet; "Felsefe Tarihi", Bursa: Say Yayınları, 2009.
- CICERO; "Yasalar Üzerine", çev. C. Cengiz Çevik, 7.bs., İstanbul: İthaki Yayınları, 2020.
- CONWAY, David; "Klasik Liberalizm, çev. Atilla Yayla, Liberal Düşünce Dergisi, C.16, S.64, 2011, s.85-90.
- ÇAKIR DEMİRHAN, Derya; "Aziz Augustinus", Siyasal Düşünceler Tarihi Batı'da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce, B. Şahin ve K. Yavaşca (edts.), Ankara 2020, s.83-95.
- ÇALIŞKAN AKÇETİN, Nurhayat ve AKÇETİN, Eyüp; "Liberalizmin Dönüşümü", Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, s.15-26.
- ÇELİKÇİ, Abdül Samet ve KAKIŞIM, Can; "İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi", Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:1, S:2, 2013, s.83-99.
- ÇETİN, Altan; "Ortaçağda Devletin İki Yüzü; Devletname: Liyakatin İzinde Devleti Düşünmek", Ankara: Lotus Yayınevi, 2013.
- ÇETİN, Halis; "Liberalizmin Temel İlkeleri", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.2, S.1, s.219-237.

- ÇINAR, Sertan; “Ulus-Devletten Küreselleşmeye Devletin Otoriterleşmesi”, Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- ÇİLİNGİR, Lokman; “Locke’un Toplum Sözleşmesi Kuramı”, Temâşâ Felsefe Dergisi, 2019, s.31-43.
- ÇUHADAR, Cengiz; “Tarihi Süreç İçerisinde Felsefî Bir Kavram Olarak Anarşizm”, Dini Araştırmalar Dergisi, C:10, S:30, 2007, s.75-89.
- ÇULHAOĞLU, Metin; “Marksizm”, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, G. Atılgan ve E.A Aytekin (eds.), İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.329-346.
- DE TOCQUEVİLLE, Alexis; “Amerika’da Demokrasi”, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- DEMİRÇELİK, Mine ve KILIÇ, RAMAZAN; “Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketleri”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.30, Ağustos 2011, s.181-190.
- DEMİREL, Demokaan; “Farabi’nin İdeal Devleti: Erdemli Şehir”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, C.7, S. 1, 2014, s.358-369.
- DİNÇKOL, Bihterin; “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine ‘Demos’tan ‘Polulus Romanus’a’”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi , 23 (3), 2017, (751-765).
- DİNÇKOL, Bihterin; “Çoğunluk Tiranisine Karşı Bir Çözüm Yolu: Tocqueville’in Siyasal Kuramı”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 3(5), 2004, s.149-163.
- DOĞANCI, Kamil; “Polybius’un Tarih Anlayışı ve Tarih Yazım Yöntemi Üzerine”, International Journal Of Human Sciences, 11(2), 2014, (1167-1180).

- DUMAN, Fatih; ‘‘Sosyalizm’’, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler,  .  aha ve B.  ahin (eds.), , Ankara: ORION Kitabevi, 2013, s.162-224.
- DUMAN, Fatih; ‘‘Faşizm’’, Siyasi İdeolojiler, B. Yücel ve H.Y. Ba demir (eds.), Ankara: Adres Yayınları, 2017, s.130-152.
- DUMAN, Fatih; ‘‘Muhafazakâr D   ncede Devlet Kavramı  zerine Eleştirel Bir Değerlendirme’’, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, S:28, 2011, s.33-64.
- DURAL, A. Baran; ‘‘A. Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/ Hegemonya/ Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları’’, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:9, S:2, s.55-68.
- DURSUN, Davut; ‘‘Siyaset Bilimi’’, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2014.
- DURSUN, İbrahim; ‘‘Devletin Faaliyet Alanını Belirleyen Temel  zg rl kler: Negatif ve Pozitif  zg rl kler’’, C.4, S.1, Akademik İncelemeler Dergisi, 2009, s.1-19.
- D VENC , Serhat; ‘‘Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya’da Devletin Ortaya  ıkışı’’, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, C.1, S.1, 2018, (106-117).
- EAGLETON, Terry ; ‘‘İdeoloji’’,  ev. Mutallip  zcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2005.
- EKMEK  , İdil Su; ‘‘John Locke’un Liberalizm Kuramı  zerine’’, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 0(106), s.205-214.
- ERDEN, Veysel Yiğit, Sosyal Demokrasinin Tarihsel Gelişimi, 2015.
- ERDOĞAN, Mustafa; ‘‘Muhafazakârlık: Ana Temalar’’, Liberal Düşünce Dergisi, 2004, s.5-9.
- ERG  L, Ergin, ‘‘Jean Bodin’in Devlet Teorisi  zerindeki Osmanlı Etkisi’’, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.20, S.1, 2016, (303-346).

- EROĞLU, Müzeyyen; ‘‘John Locke’un Devlet Teorisi’’, Akademik Bakış Dergisi, S.21, 2010, s.1-15.
- F. Acar ve H.F. Uslu (edts.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s.95-142.
- FABRE, Cecile; ‘‘Toplumsal Sözleşme’’, çev. M.F Deniz, Felsefe Arkivi, S.48, 2018, s. 123-135.
- FANİD, Erdal Nematollah; ‘‘Siyasetin Meşruluğu Ya Da Meşruiyetin Siyaseti’’, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11, C. 6, Aralık 2015, s. 28-39.
- FARABİ; ‘‘İdeal Devlet’’, çev. Ahmet Arslan, 8.bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- GAUS, Gerald F.; ‘‘Siyaset Kavramları ve Siyaset Kuramları’’, çev. Nihal Akdere, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016.
- GÖKBERK, Macit; ‘‘Felsefe Tarihi’’, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- GÖKTAŞ, Sercan; ‘‘Refah Devleti Anlayışı ve Refah Devleti Ülkelerindeki Vergi Politikaları’’, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- GÖZE, Ayferi; ‘‘Siyasal Düşünceler ve Yönetimler’’, İstanbul: Beta Yayınları, 2000.
- GÖZLER, Kemal; ‘‘Anayasa Hukukuna Giriş’’, Bursa: Ekin Basım Yayın, 2015.
- GÖZLER, Kemal; ‘‘Devlet’ Kelimesi Üzerine Bir Deneme’’, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 129, 2017, s.5-9
- GRAMSCI, Antonio; ‘‘Hapishane Defterleri’’, J. A. Buttigieg (edt.), çev. Barış Bay-sal, 2.Cilt, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.

- GÜLDALİ, Abdullah; ‘‘Platon ile Machiavelli’nin Devlet Felsefelerinin Karşılaştırılması’’, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- GÜMÜŞ, İskender; ‘‘Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci’’, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3(1), 2020, s.101-117.
- GÜNEŞ, Ferhat; ‘‘Modern Liberalizmde Adalet Kavramı: F.A. Hayek ve J. Rawls Üzerine Bir İnceleme’’, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- GÜNGEN, Ali Rıza; ‘‘Marks ve Klasik Marksizm: Toplumsal Dönüşüm ve İktidar Çözümlemesi’’, Siyaset Sosyoloji: Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar, F. Acar ve H.F. Uslu (edts.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s.71-94.
- HAKYEMEZ, Ayşe Deniz; ‘‘Tebaadan Yurttaş Geçiş: Hobbes, Locke ve Rousseau’da Toplum Sözleşmesi Kuramları’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- HALDUN, İbn-i; ‘‘Mukaddime’’, çev. Halil Kendir, 1.Cilt, Ankara: Yeni Şafak Gazetesi, 2004.
- HALİFEOĞLU, Melek ve YETİŞ, Mehmet; ‘‘Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler’’, Mülkiye Dergisi, 37(1), 2013, s.163-188.
- HALL, John A. ve IKENBERRY, G. John; ‘‘Devlet’’, çev. Yeşeren Olgu Alibeygil, Murat Şipal, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2000.
- HEYWOOD, Andrew; ‘‘Siyaset’’, çev. Bekir Berat Özipek, İstanbul: Adres Yayınları, 2013.
- HEYWOOD, Andrew; ‘‘Siyasetin ve Uluslar Arası İlişkilerin Temel Kavramları’’, çev. Fahri Bakırcı, Ankara: BB101 Yayınları, 2018.

- HEYWOOD, Andrew; ‘‘Siyasi İdeolojiler’’, ev. Ahmet K. Bayram, Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- HOBBS, Thomas; ‘‘Leviathan’’, ev. S. Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- HORKHEİMER, Max; ‘‘Akıl Tutulması’’, ev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- HUBERMAN, Leo; ‘‘Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla’’, ev. Murat Bilge, 3.bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- HUBERMAN, Leo; ‘‘Sosyalizmin Alfabesi’’, ev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2019.
- İÇCİ, Baran; ‘‘Muhafazakârlık Ekseninde Carl Schmitt’in Egemenlik Anlayışı ve Yeni Muhafazakârlık’’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İKİZLER, Ayşegül; ‘‘Devletten Sosyal Devlete (Devlet İçin İnsandan İnsan İçin Devlete Geçiş)’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- İNAÇ, Hüsamettin ve DEMİRAY, Muhittin; ‘‘Siyasal Bir İdeoloji Olarak Neo-Liberalizm’’, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, s.163-184.
- KALFA, Ceren ve ATAAY, Faruk; ‘‘Tocquelille’in Demokrasi Teorisine Katkıları Üzerine’’, Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.1, 2014, s.29-56.
- KALKAN, Buğra; ‘‘Anarşizm’’, Siyasi İdeolojiler, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (eds.), Ankara: Adres Yayınları, 2017, s.172-193.
- KALKAN, Buğra; ‘‘Liberalizm’’, Siyasi İdeolojiler, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (eds.), Ankara: Adres Yayınları, 2017, s.20-45.

- KAPANİ, Münci; ‘‘Politika Bilimine Giriş’’, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2007.
- KARADAŞ, Cemre; ‘‘Siyasal Elitizm Teorileri ve Güçlü Demokratik Elitizm Modeli Üzerine Bir İnceleme’’, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- KARAGÜL, Mehmet; ‘‘İbn-i Haldun’da asabiyet ile devlet ve mülk ilişkisi’’, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, s.47-59.
- KARATEPE, Şükrü; ‘‘Siyasi İdeolojiler’’, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- KEDOURİE, Elie; ‘‘Avrupa’da Milliyetçilik’’, çev. M.H. Timurtaş, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- KILIÇ, Ramazan ve DEMİRÇELİK, Mine; ‘‘Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Orta Çağ ve Reform Hareketleri’’, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.30, 2011, s. 181-190.
- KILIÇ, Yavuz; ‘‘Hobbes, Locke ve Rousseau’da Doğa Durumu’’ Temaşe Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, S.2, 2015, s. 97-117.
- KILINÇ, Zeynel Abidin; ‘‘ Toplumsal Sözleşme Teorileri, İbn-i Haldun ve İnsan Doğası’’, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1), 2018, s.56-68.
- KÖKALAN ÇİMRİN, Füsün; ‘‘Küreselleşme, Neo-Liberalizm, ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine’’, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.23, s.195-204.
- KÖKTÜRK, Abdullah; ‘‘Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı’’, Güvenlik Stratejileri Dergisi, S.13, C.7, Mayıs 2011, s. 73-97.
- KUL, Ayşe; ‘‘Ütopya, ve Distopyalarda Devlet Tahayyülü’’, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- KÜÇÜKALP, Derda; ‘‘Egemenliğin Mantığı, Faşizm ve Şiddet’’, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, S:53, 2018, s.85-95.
- KÜÇÜKALP, Derda; ‘‘Siyaset Olgusunun Doğası’’, Siyaset Sosyolojisi, Ali Yaşar Sarıbay (ad.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.20-72.
- LEFEBVRE, Henri; ‘‘Sosyalist Dünya Görüşü: Marksizm’’, çev. G. Doğan Görsev, İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- LOCKE, John; ‘‘Yönetim Üzerine İki İnceleme’’, çev. Ömer Saruhanoğlu, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020.
- MACCIAVELLI, Niccolo; ‘‘Prens’’, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2015.
- MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich; ‘‘Komünist Manifesto’’, çev. N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2019.
- MORE, Thomas; ‘‘Ütopya’’, çev. Hasan İlhan, 3.bs., Ankara: Alter Yayıncılık, 2014.
- MOSCA, Gaetano ve ÖZYÖRÜK, Mukbil; ‘‘Roma ve Ortaçağ: Siyasi Müessese ve Doktrinler’’, çev. Mukbil Özyörük, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.3, S.2, 1946, (352-364).
- OAKESHOTT, Michael; ‘‘Muhafazakâr Olmak Üzerine’’, çev. İsmail Seyrek, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 1(1), 2004, s.55-78.
- ODABAŞ, Uğur Köksal; ‘‘Liberalizmin İlk Temsilcisi: John Locke’’, Sanat Dergisi, (32), 2018, s.73-80.
- ÖRMECİ, Ozan; ‘‘Solda Teoriler ve Tarihsel Tartışmalar’’, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2012.
- ÖRS, H.Birsen; ‘‘Faşizm’’, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, H.B. Örs (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.477-514.

- ÖRS, H.Birsen; ‘‘İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak’’, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, H.B. Örs (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2014, s.3-46.
- ÖZDEMİR, Süleyman; ‘‘Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti’’, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.
- ÖZGÜN, Cengiz ve ULUÇAKAR, Mustafa; ‘‘Platon ile Farabi’nin Devlet Anlayışlarının Günümüz Siyaset Perspektifinden Karşılaştırılması’’, International Journal of Economics Administrative and Social Sciences, 3(1), (1-16).
- ÖZİPEK, Bekir Berat; ‘‘Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset’’, Ankara: Liberte Yayınları, 2004.
- ÖZKAN DUVAN, Ayşe; ‘‘Devlet Teorisinde Kuvvetler ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu’’, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, 2019, s.35-60.
- ÖZKAN KERESTECİOĞLU, İnci; ‘‘Milliyetçilik: ‘‘Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’’ten Frankeştay’ın Canavarına’’, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, H.B. Örs (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.307-351.
- ÖZKAN, Murat Sultan; ‘‘Thomas More, Francis Bacon ve Tommaso Campanella’nın Ütopyalarında Bilim ve Eğitim Felsefesi’’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2), 2017, (609-624).
- ÖZKAYALAR, Mustafa; ‘‘Refah Devletinden Düzenleyici Devlete: Üst Kurullar ve Türkiye Örneği’’, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hatay, 2007.
- ÖZKAZANÇ, Alev; ‘‘Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu’’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 64(1), 2009, s.247-274.
- ÖZKIRIMLI, Umut; ‘‘Milliyetçilik Kuramları’’, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

- ÖZTEKİN, Ali; ‘‘Siyaset Bilimine Giriş’’, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2014.
- ÖZTÜRK, Armağan; ‘‘Fransız Devrimi’nde Şiddet ve Devlet’’, Düşünen Siyaset, 2016, s.13-27.
- ÖZTÜRK, Sedat; ‘‘ Eski Yunan Felsefesinde Devlet Kavramı ’’, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- PARLAK, İsmet ve ÖZTÜRK, Enis; ‘‘Bireyler ve Birey Olmayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri’’, Mülkiye Dergisi, 42 (4), 2018, s.565-592.
- PLATON; ‘‘Devlet’’, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- RUHİ, Mehmet Emin; ‘‘Platon’un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları’’, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: IX, S. 1-2, 2005.
- SAYGIN, Tuncay; ‘‘Althusser, Yapı ve Yapısal Marksizm’’, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- SELF, Peter; ‘‘Sosyalizm’’, Çağdaş Siyaset Felsefesi Kılavuzu, R.E. Goodin, P. Pettit ve T. Pogge (eds.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, , s.581-613.
- SEZER ŞANLI, Ayşem; ‘‘Cicero’’, Siyasal Düşünceler Tarihi Batı’da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce B. Şahin ve K. Yavaşca (eds.), Ankara: Orion Kitabevi, 2020, s.63-68.
- SEZER ŞANLI, Ayşem; ‘‘Kuramdan Eyleme Akademiden Aktif Siyasete: Behice Boran’ın Aydın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme’’, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:38, 2019, s.19-38.
- SEZER ŞANLI, Ayşem; ‘‘Polybios’’, Siyasal Düşünceler Tarihi Batı’da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce B. Şahin ve K. Yavaşca (eds.), Ankara: Orion Kitabevi, 2020, s.59-62.

- SEZER ŞANLI, Ayşem; “Seneca”, Siyasal Düşünceler Tarihi Batı’da ve İslam Dünyasında Siyasi Düşünce B. Şahin ve K. Yavaşca (eds.), Ankara: Orion Kitabevi, 2020, s.69-74.
- SEZER, Ayşem; “Bir Aktivist Olarak Aydın ve Toplumsal Hareketlerdeki Rolü”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- SİPAHİ, Kadir; “Klasik Liberalizm Karşısında John Rawls”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- SMİTH, Anthony D.; “Milli Kimlik”, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- SÖNMEZ SELÇUK, Sanem; “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012, s.117-135.
- ŞAHİN, Kamil; “John Locke’un Toplum ve Devlet Anlayışı”, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 52(1), 2017, s.41-55.
- ŞALLI, Saim; “Sosyal Demokrasinin Dönüşümü ve Küreselleşme: Almanya Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- ŞENEL, Alâeddin; “Siyasal Düşünceler Tarihi; Tarih Öncesinde İlk Çağda Orta Çağda ve Yeni Çağda Toplum ve Siyasal Düşünüş”, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1995.
- TAYLAN, Ömer; “Anarşizmin Felsefi Kökenleri”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- TAYYAR, Ayşegül ve ÇETİN, Birol; “Liberal İktisadi Düşüncede Devlet”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.14, S.1, 2013, s.107-120.

- THOREAU, Henry David; ‘‘Doğal Yaşam ve Başkaldırı: Sivil İtaatsizlik Makalesi ve Wolden Gölü’’, çev. Seda Çiftçi, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- TİKVEŞ, Özkan; ‘‘Eski Yunan’da Devlet Anlayışı’’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Mecmuası, C.34, S.1-4, 2011, (164-207).
- TOK, Nafız; ‘‘Anarşizm’’, Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, Ö. Çaha ve B. Şahin (Ed.), Ankara: ORION Kitabevi, 2013, s.396-499.
- TOPÇU, Recep; ‘‘John Locke’da Doğal Birey ve Devlet Anlayışı’’, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- TOPRAK, Düriye; ‘‘Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme’’, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2015/1, S:21, s.151-175.
- TOSUN, Cengiz; ‘‘Liberalizm ve Sosyal Darwinizm Karşısında John Rawls’’, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S:10, 2010, s.81-94.
- TUMAY, Murat ve OKATAN, Fidevs; ‘‘Alexis de Tocqueville’e Göre Sivil Toplum’’, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi, 19(3), 2015, s.321-340.
- TURĖUT, Mehmet; ‘‘Thomas Hobbes ve John Locke’ta Devletin Kökeni ve Devlet-Yurttaş İlişkisi’’, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- TÜZEN, Ahmet; ‘‘John Stuart Mill’de Demokrasinin Meşruiyeti’’, Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi, 2014, S.2, s.40-53.
- UÇAN ÇUBUKÇU, Sevgi; ‘‘Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek’’, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. H.B. Örs (ed.) , İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.253-306.

- UÇAR, Metin; “Sosyalizm”, Siyasi İdeolojiler, B. Kalkan ve H.Y. Başdemir (edts.), Ankara: Adres Yayınları, 2017, s.72-108.
- UĞUR, Gökhan; “Dünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12/1, 2010, s.133-158.
- UYGUN, Oktay; “Devlet Teorisi”, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- UZUNER, Mehmet Gökhan; “Batı Marksizmi: Üstyapının Sahne Alışı”, Siyaset Sosyolojisi: Temel yaklaşımlar Yeni Tartışmalar, F. Acar ve H.F Uslu (edts.), Ankara: İletişim Yayınları, 2016, s.95-142.
- VERGARA, Francisco; “Liberalizmin Felsefi Temelleri; Liberalizm ve Etik”, çev. Bülent Arıbaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- VERGİN, Nur; “Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar”, İstanbul: Doğan Kitap, 2018.
- VERSAN, Vakur; “Kamu Yönetimi: Siyasi ve İdari Teşkilat”, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1976.
- YALÇINKAYA, Ayhan; “Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset”, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.91-153.
- YANIK, Celalettin ve KARA, Mustafa; “Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 2016, s.559-582.
- YETİŞ, Mehmet; “Antonio Gramsci”1900’den Günümüze Büyük Düşünürler, Ç. Veysal (edt.), İstanbul: Etik Yayınları, 2009, s.121-176.

- YETİŞ, Mehmet; “Gramsci ve Devletin İki Görünümü”, *Mülkiye Dergisi*, 33(264), 2014, s.129-153.
- YILDIRIM, Buğra ve ŞAHİN, Fatih; “Esping-Andersen’in Refah Devleti Sınıflandırması ve Makro Sosyal Hizmet Uygulamaları Temelinde Türkiye’nin Konumu”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C:11, S:18, 2019, s.2528-2554.
- YILDIRIM, Gamze; “Üç Liberalizm Geleneğinde Devlet, Birey ve Özgürlük Anlayışı”, *Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2019.
- YILDIRIM, Yavuz; “Sosyal Demokrasinin Yükselişi ve Düşüşü: Neo-liberal Dönemde Sosyal Demokrasi Mümkün Mü?”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9, S:1, 2021, s.175-198.
- YILDIZ, Mustafa; “İbn-i Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S.10, 2010, (22-55).
- YILMAZ CEYLAN, Ayşe; “Edmund Burke’ün “Muhafazakâr” Düşüncesinde “İyi Devrim” “Kötü Devrim” Ayrımı”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3(11), s.23-43.
- YILMAZ GENÇ, Sema; “İbni Haldun’un Devlet Anlayışı Çerçevesinde ‘Refah Devleti’ ve ‘İktisadi Kalkınma’ Düşüncesi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, s.141-154.
- YILMAZ, Aytekin; “Çağdaş Siyasal Akımlar”, İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.
- ZABCI, Filiz; “Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe”, Mehmet Ali Ağaoğulları (edt.), *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.457-515.

ZİLELİ, Gün; ‘‘Anarşizm’’, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, G. Atılgan ve E.A. Aytekin (Ed.), İstanbul: Yordam Kitap, 2018, s.347-362.

